

BALTŲ Archeologija

2002 Nr. 1(13)

Prūsai IX-XII a.

Kėdainių Senoji rinka

I-V amžiaus pilkapių

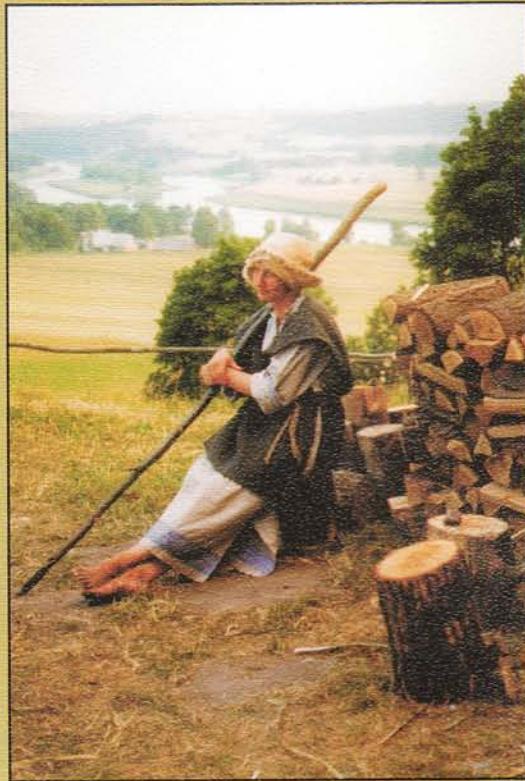

Juodafigūris krateris

GYVOSIOS ARCHEOLOGIJOS DIENOS KERNAVĖJE

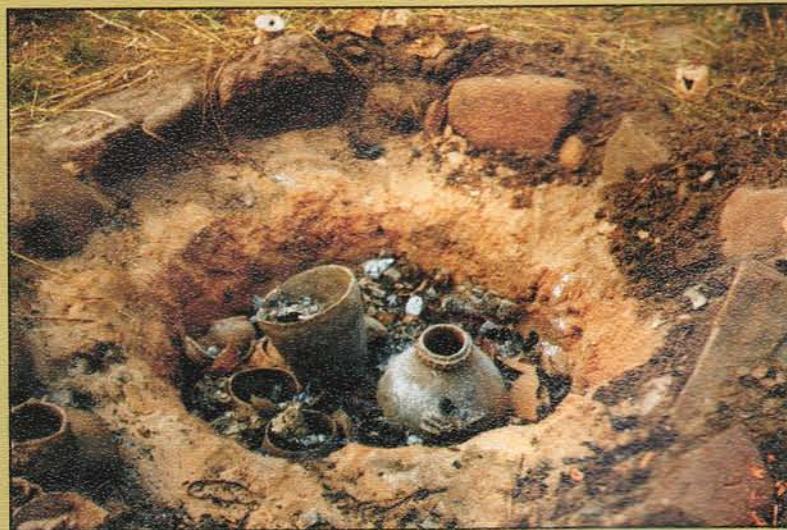
Nelengvas darbas puodus lipdyti. Dar sunkesnis - juos „iškepti“
Gyčio Grižo nuotraukos

Ilgos vargo dienos piemenaitėms. O ir pa-
motė pikta ...

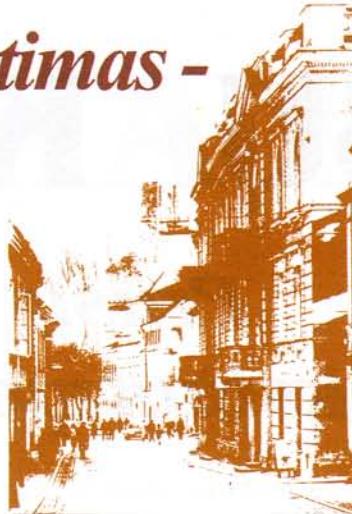

Gaminu viską, bet tik iš tilnago

Štai ir „iškepė“ nauji puodai ūkiui. Bus į ką sudėti ...

Visuomenės švietimas - archeologų pareiga

Archeologai, kaip kažkada XIX a. knygnešiai, suskubo švesti visuomenę, supažindinti ją su archeologijos mokslo pasiekimais. Rasta įvairių būdų. Viena labiausiai pasisekusiu formu tapo gyvosios archeologijos dienos Kernavėje, Biskupine (lietuvių archeologijos dienos Lenkijoje), Palūšėje, Trakuose ir kt. Prieistorės pažinimas per eksperimentą - senuosius amatus (titnago skaldymas, keramikos gamyba, medžio apdirbimas, metalo lydimas, šaltas spalvotojų metalų apdirbimas, maisto gaminimas ir t. t.), populiarus Vakarų Europoje, Skandinavijoje, tapo prieinamas ir Lietuvos visuomenei. Pirmieji projektai pavyko. Palūšėje atkurtas pilkapis, pastatytas akmens amžiaus būstas. Šie objektai sudomino ne tik moksleivius ar studentus, bet tapo mokslinių hipotezių patikrinimo baze. Reikia paminėti kitą, ne mažiau svarbų, visuomenės švietimo būdą - tai archeologo E. Jovaišos iniciatyva sukurtas projektas „Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų“ kompaktiniuose diskuose. Šis projektas iš esmės pakeitė prieistorės ir istorijos mokymo ir mokymosi aplinką. Paminklosaugos specialistai pasirinko tradicinį radijo laidų kelią. Rezervų visuomenės švietimui dar yra. Gyvosios archeologijos srityje dar neišnaudota vizualinė dokumentika, prasidėjusi nuo V. Urbanavičiaus filmų, galėtų būti pratesta kuriant „Discovery“ tipo lietuviškas laidas, praplėtus populiaria tapusią „Būtvės slėpiinių“ problematiką. Archeologinės tematikos programos galėtų būti derinamos su kitomis Lietuvos prieistorė populiarinančiomis formomis: kompaktiniai diskais, muziejų ekspozicijomis, fondais, leidyba ir archyvais.

Kol kas nepasiekė realizuoti archeologinio eksperimentinio centro įkūrimo idėjos. Šis centras galėtų būti realizuotas sutelktomis archeologų jėgomis. Jo būtinumu tikriausiai neabejoja nė vienas archeologas, nes prieistorės pažinimas per eksperimentą yra labai svarbus veiksny, padedantis pristatyti archeologinių kultūrų technokompleksus ir galintis tapti mokomaja baze ar parama objektu turizmui. Todėl prie eksperimentinio centro įkūrimo galėtų prisdėti ne vien archeologai iš mokslinių institucijų, bet ir Turizmo departamento.

Ilgai diskutuota archeologinio objekto (pilaitės, įtvirtinimo, tam tikro prieistorės statinio ar kito ištirto archeologijos objekto) rekonstrukcija taip pat prisdėtu prie istorinės technologijos patikrinimo ir patikslinimo. Čia į pagalbą galima būtų pasitelkti verslą. Jei rekonstruotame objekte leistume iškurti su turizmu ar aktyvaus kultūrinio poilsio vieta susijusiai institucijai, galima būtų pritraukti ir investicijas.

Gyvosios archeologijos procesas prasidėjo. Susirūpinta visuomenės švietimu. Dabar belieka ši darbą testi ir ieškoti naujų formų. Vakarų patirtis rodo, kad jų yra įvairių. Kai kurios jau įdiegtos ir Lietuvoje. Šiame žurnalo numeryje skelbiamas dar vienas būdas populiarinti archeologijos mokslo žinias, derinant ši procesą su lėšų telkimu. 2003 m. vasarą Švenčionių rajone, prie Kretnuono ežero, rengiama mokama archeologinė ekspedicija.

ŠIAME NUMERYJE:

□ REDAKTORIAUS ŽODIS

Visuomenės švietimas - archeologų pareiga

1

□ GENTYS

Valdemaras Šimėnas

Prūsų kilmės beieškant. Prūsų gentys I ir II tūkstantmečio sandūroje - prūsiškasis periodas (IX-XII a.)

2

□ MIESTAI

Algirdas Juknevičius

Seniausioji Kėdainių turgavietė. Istorinė raidos apžvalga

9

Mindaugas Bertašius

XIII-XIV a. Kauno keramika

14

□ ATRADIMAI

Vilius Fokas

Dingusio Senųjų Alksnėnų akmens su ženklais atradimas

18

□ DIRBINIAI

Rita Kišonienė

Roménų I-V a. stiklas
Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

22

□ TYRIMAI

Mykolas Michelbertas

Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapius patyrinėjus

26

□ NUMIZMATIKA

Eugenijus Ivanauskas

Lydiniai

31

□ MENAS

Rita Škiudienė

Raimondas Vytenis Sidrys

Archaika Korinto šokio scena ant juodafigūrio kraterio

32

□ PAMINKLOSAUGA

Agnė Vaitkuviénė

Zenonas Baubonis

Ardomų archeologijos vertybių tyrimai Lietuvoje 1993-2001 m.

40

□ ATMINTIS

Algirdas Girininkas

Tadui Daugirdui - 150

43

□ SUMMARY

46

□ KRONIKA

48

Pirmame viršelyje - miniatūrinis Dukurnonių, Paukščių, Vilkų piliakalnis (Prienų r.). E. Šatavičiaus nuotr.

PRŪSU KILMĖS

Prūsu gentys I ir II tūkstantmečių sandūroje

Apie IX-XII a. prūsus archeologinių duomenų maža. Vyrauja vélesnio laikotarpio - kovų su kryžiuočiais - duomenys

VALDEMARAS ŠIMĒNAS

Nuvilnijus Didžiojo tautų krautymosi bangoms, VII-VIII a. didžiojoje Europos teritorijos dalyje etnokultūrinė situacija ima stabilizuotis. Vakarų Europoje įsitvirtina Karolingai, susiformuoja Frankų valstybę. 800 m. popiežius karūnuoja Karolį Didžių imperatoriumi. VIII a. pabaigoje Europa išgirsta apie vikingus - prasideda ju epocha. Danai ir norvegai pradeda žygius į keltų ir frysų žemes. Dažniausiai vikinginio periodo pradžia siejama su 793 metais, kai vikingai tarp Anglijos ir Škotijos esančioje Lindisfarno saloje apiplėsė turtinę šv. Kuberto vienuolyną.

Kaip minėta praeitame „Baltų archeologijos“ numeryje, vakarų baltų pasaulyje VII-VIII a. pasireiškė gili krisė. Tai labai aiškiai juntama tyrinėjant archeologijos paminklus. Žinoma vos keletas to meto paminklų, kapų ar atsitiktinių radinių. Pažymėtina, kad didžiausi kapinynai išliko anksčiau prūsų gyventų žemėmis pakraščiai. Tyrinėtojams nėra aiškios šios teritorijos ištūstėjimo priežastys. Senajame prūsų kultūros židinyje - Semboje - kinta paminklų vietas, neaiški etnokultūrinė situacija Vyslos žemupio ir Mozūrijos ežeryno regionuose. Stebina tai, kad Prūsijos teritorijoje - Elblongo miesto apylinkėse, Kuršių nerijos pietiniame gale prie Viskiautų randama gana ankstyvų skandinaviškų radinių. Čia įkuriamos garsios skandinavų prekyvietės - Truso ir Kaupas. Vélyvajame geležies amžiaus laikotarpyje šių gyvenviečių vaidmuo vakarų baltams yra labai svarbus.

Labai svarbus ir sunkiai suvokiamas vakarų baltų etnonimo virsmas iš *aisčių* į *prū-*

sus

. To virsmo laikotarpi gerai atspindi rāštiniai šaltiniai. Paskutinį kartą aisčiai du kartus minimi IX a. šaltiniuose. Prie Baltijos krantų gyvenančius aisčius apie 830 m. mini Karolio Didžiojo biografas, frankų istorikas Einhardtas (arba Eginhardtas, gyveno apie 770-840 m.), bei apie 880-890 m. anglosaksų kelias Wulfstanas. Pastarojo pasakojimas yra gana išsamus ir daug pasakantis apie to meto prūsus. Iš Wulfstano pasakojimo matyti, kad jis keliavo Šiaurės ir Baltijos jūromis bei apraše pajūryje gyvenusias tautas. Wulfstanas iškeliavęs iš Hethabū (Hedeby) miesto Danijoje, pasiekė Aistmarių pakrantę Truso (Druso) miestą (Drusinės - vok. *Drausensee* - ežero užpelė) (Drausensee - ežero užpelė) (Drausensee - ežero užpelė).

rašo mirusiuju laidojimo papročius ir mirusiojo turto dalybas. Apie tai literatūroje nemazai rašyta.

Beveik tuo pačiu metu rašytiniuose šaltiniuose atsiranda *prūsu* vardas. Ne vėliau kaip IX a. antrojoje pusėje prūsų (*Bruzi*)vardą pirmą kartą pamini Bavaru geografas. Tai neišaiškinto autoriaus kūrinys „Šiaurinio Dunojaus krašto miestų ir sričių aprašymas“ (*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*). Tai yra sąrašas tautų, kurios gyvena į rytus nuo Frankų valstybės ir į šiaurę nuo Dunojaus. Jame yra išvardinta apie 60 tautų vardų bei paminėtos svarbesnės pilys. Šalia daugelio žinomų vardų yra paminėta: „*Prūsai, juų yra iš visų pusų daugiau, kaip nuo Enso iki Reino*“

(*Bruzi, plus est undique quam de eniza ad rheenum*).

Tame pačiame aprašyme randame taip pat vardą *Prissani*. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad tai irgi yra minimas prūsų vardas. *Prissani* vardo forma kalbininkams sukelia neaiškumą. Kad lenkai VI-VII a. būtų susipažinę su prūsų vardu ir kad jie tuo metu turėjo prūsus vadinti *Prysi* vardu, yra spėjės K. Büga. Kalbininkas O. N. Trubačiovas *Prisi* bei vėliau slavų šaltiniuose minimą *Prissani* vardą

IX a. anglosakso Wulfstano kelionės, prasidėjusios viename iš svarbiausių Šiaurės Europos prekybinių centrų - Hedeby mieste (dabartinė Danija) ir vedusios į Truso - vikingų ir prūsų miestą, trasa (dabartinė Lenkija)

kėjės krantas). Pasakojime minima Vyslos upė. Sakoma, kad ji labai didelė ir skiria *Witland* nuo *Weonodland*. Jo žodžiai *Witland* priklauso to *Estum* (aisčiams). *Eastland* (Rytų žemė = Aisčių žemė) yra labai didelė, ir ten yra daug pilių (*buhr*), ir kiekvienoje pililyje yra karalius (*cyninge*), ir tenai yra labai daug medaus ir daug žvejojama. Karalius ir kilmingieji geria kumelių pieną, o neturtinieji ir vergai geria midų (*medo*). Toliau ap-

siejø su frysų vardu [Trubačiov O. N. 1965, s. 17-19]. Prūsų ir frysų vardų panašumą pastebi taip pat archeologas V. I. Kulakovas. Jis teigia, kad į vietinius prūsus maždaug V a. pabaigoje galėjo išsilieti ateivų išvytų iš savo tévynės saksų ir frysų bangų. Pastarieji esą ir atnešę prūsų etnonimą [Kulakovas V. 1999, p. 137-138, 260].

IX a. pabaigoje labai panašiai *Bruteri* ir *Prezzum* vardais prūsai minimi Miuncheno

BEIJEŠKANT

- prūsiškasis periodas (IX-XII a.)

(Pabaiga. Pradžia - 1997 Nr. 1[10])

kodekse. Šiame kodekse, kaip ir bavarų geografo darbe, yra pateikti „Ivairių provincijų ir miestų vardai“ (*Nomina diversarum provinciarum et urbium*).

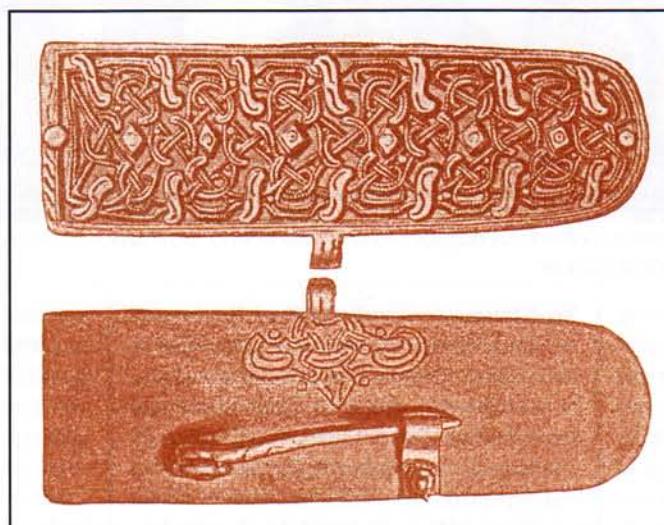
Prūsų vardas gana anksti ir vienintelis iš baltų genčių buvo žinomas arabų kraštuose. Apie 965 m. arabų valdomos Ispanijos žydas Ibrahim-ibn-Jakub pateikia kelionės į slavų kraštus aprašymą. Jo darbus vėliau naudojo kiti arabų autoriai: Abu Obaid Abdallach al-Bekri ir Ibn Said al-Magribi (miręs 1274 m.).

Al-Bekri „Kelių ir kraštų knygoje“ (*Kitab-al masalik wamamlik*) daug vietos skirta Mieško (Lenkijos) valstybės aprašymui. Nusakydamas Lenkijos ribas jis pažymi, kad su Mieško (*Mescheqqa*) rytuose riboja Rus ir šiaurėje Brus (=Burūs). *Burūs* gyvenamos vietas yra prie „Pasaulio jūros“. Ibrahim-ibn-Jakubas mini, kad *Burūs* turi savo atskirą kalbą, o savo kaimynų kalbos jie nesupranta. Al-Bekri prūsus apibūdino kaip labai narsius. Kovoję jie niekad nelaukia, kol kovos draugas paragins, bet kiekvienas einas niekuo nesirūpindamas ir savo kalaviju kaunasi tol, kol jis pats krintąs. Taip pat pažymima, kad iš vaškarų pusės jie dažnai užpuolinėjami Rus. Rus vardu, matyt, vadinti danų ir norvegų vikingai. Kad tuo metu (t. y. X a.) prūsus puldinėjo skandinavai, patvirtina vėlesni rašytiniai šaltiniai.

Kiek kitokį pasakojimą apie prūsus pateikia dar vienas arabų geografas Al-Idrisis. Jo darbas vadinamas „Rogerio knyga“ (*Kitab Rugar*) yra susijęs su Sicilijos karaliumi, normanu Rogeriu II (1097-1154 m.). Rogeris buvo didelis mokslo mėgėjas. Jo Palermo dvare gyveno nemaža arabų ir bizantiečių mokslininkų. Rogeris sumanė sudaryti naują tikslų pasaulio žemėlapį. Todėl į talką

pasikvietė Al-Idrisij (gimęs apie 1100 m. Ceutejoje, miręs apie 1166 m. šiaurės Afrikoje). 1154 m. minėtas darbas buvo baigtas. Teksta papildė didelis 2 metrų skersmens ir apie 150 kg svorio sidabrinis gaublys. Yra žinoma, kad Al-Idrisis 1161 m. buvo paruošęs dar didesnį geografijos darbą, tačiau jis iki mūsų dienų neišliko.

Prūsų krašto pavadinimą randame „An-

Bronzinė vikingiško stiliaus segé (~900 m.), puošta pintiniu ornamentu, surasta tyrinėjant Viskiutų pilkapyną

nales Ryenses“, parašytame apie 870 m. Šaltinis kalba apie tai, kad danai anksčiau buvo sau pajungę prūsus, žemgalius, karelus ir daugelį kitų žemų („totam Pruciam, Semigaliā et terram Carelorum aliasque plures terras subiugaverunt sibi“). I prūsų pajūrį ir Sembą dažniausiai buvo nukreipiami ir vėlesnių laikų danų plėšiamieji ir duokliniai žygiai, kurie truko nuo IX a. iki pat XIII a. pradžios.

Prūsų ir skandinavų kovas dažnai mini skandinavų šaltiniai: sagos bei Senosios Danijos istorikas ir poetas Saksas Gramatikas (*Saxo Grammaticus* gimęs apie 1150 ir miręs 1206 m.). Jo veikale „Gesta Danorum“

pasakoja, kad Haraldo Blaatando (=Mēlindančio) sūnus Hakonas X a. buvo užpuolęs ir nugalėjęs sembus. Čia pirmą kartą minimas sembų vardas. Danai užėmė Sembą, išžudę vyrus, o moteris privertė tekėti už jų. Jie, suardę namie sudarytas vedybas, godžiai prisirijo prie kitataučių. Belaisvių meilė tiek pavergusi nugalėtujų širdis, jog jie nebetroško grįžti namo, labiau pamile sveitimą žemę, negu tėvynę, ir tapę artimesni sveitimoms, negu savoms žmonoms.

Pradedant sagomis ir baigiant vėlesnėmis danų kronikomis teigiamo, kad valdant Regnarui Lodbroukui (=Odinės kelnės, gyvenęs pirmoje IX a. pusėje), Haraldui Blaatandui (936-986 m.), Kanutui Didžiajam (valdė 1014-1035), Kanutui IV (karaliavo 1080-1086 m.), prūsai ir sembai (kartais dar minimi kuršiai, žemgaliai ar kitos baltų gentys) buvo pajungti ir mokėjo duoklę danams. Paskutinių danų žygijų į Sembą 1210 m. mini „Chronicon Danorum“. Čia vėlgi verta prisiminti skandinaviškus radinius ir archeologijos paminklus Truso ir

Kaupo (Prūsijoje) apylinkėse, Žardę ir Palangą (Lietuvoje), Gruobinę (Latvijoje). Su švedų vikingais 854 m. siejama Seeburgo ir Apuolės apgultis kuršių žemėse. Taigi, matyt, skandinavų žinios nėra visiškai iš piršto laužtos. Be to, literatūroje ne visai aiškus lieka klausimas, kokie vikingai (danų ar švedų) turėjo didesnę įtaką Prūsijoje. Apie žemgalų ryšius (tame tarpe ir prekybinius) su skandinavais palitudija taip pat runų išraišai Skandinavijos akmenyse ir svarstyklėse.

Kalbėdami apie skandinavų įtaką vakaru baltų teritorijoje turėtume prisiminti taip pat pirmąsias krikščionių misijas į pagonių prūsų žemes. Tai irgi galima tarpusavyje su-

sieti. Krikščionybės tūkstantmečio išvakarėse labai suaktyvėjo popiežių veikla vykdant misijas. Matyt, pažymint garbingą jubiliejų norėta apkrikštysti naujas tautas. Be to, neįrekiėt užmiršti, kad IX a. pabaiga-XI a. pradžia - tai prūsams kaimyninių valstybių kūrimosi ir krikšto laikotarpis.

Nuo XI a. pradžios prūsų vardas ypač dažnai minimas Vakarų Europoje, bet beveik visi paminėjimai yra susiję su misionierius šv. Adalberto-Vaitiekauš žūtimi 997 m. Kartais su Prūsijos pasienio regionu susiejama ir Brunono (1009 m.) žūtis. Kankinių Vaitiekauš ir Brunono mirtys plačiai nuskambėjo ano meto Vakarų Europos analuose. Apie tai rašė Jonas Kanaparijus (Johann Canaparius), Thietmaras Merzeburgietis, Brunonas Kverfurtietis (Brun von Querfurt), Kvedlinburgo ir Magdeburgo analai, Vigberas, Petras Damiani, Ekkehardas iš Auros, Saksų analistas, Adomas Brēmenietis ir kt. Tuo metu pirmą kartą iškilo ir Lietuvos vardas. Šiuose pasakojimuose dažnai paminimas tik prūsų vardas, arba vardai supainiojami, neretai prūsai apibūdinti neigiamai arba iškreipianti. Tiesa, Adomas Brēmenietis „Hamburgu vyskupų istorijoje“ prūsus aprašo plačiau: „*Trečiąją salą, kurri ribojasi su rusais ir lenkais, vadina Semba (Semland); joje gyvena sembai arba prūsai (Sembī vel Pruzzi)*“. Jie esą humaniskiausi žmonės (*homines humaniissimi*), nes skuba į pagalbą tiems, kurie žūstę į jūroje arba kuriuos užpuola jūros plėšikai. Jų akys mėlynos, raudoni veidai ir ilgi plaukai. Dėl pelkių jie neprieinami, jie nepakenčia savo tarpe jokių ponų. Bėda tik ta, kad jie netikė Kristū ir žiauriai persekioja jo mokslos skleidėjus. Be to Adomas Brēmenietis mini, kad sembai lankęsi garsiai švedų Birkos mieste.

XI a. antroje pusėje ir XII a. prūsų vardas Vakarų Europoje visiškai užmirštamas arba minimas tik iš tradicijos (beveik du šimtus metų), kol pačioje XII a. pabaigoje (1199 m.) popiežius Inocentas III nepradeda naujos Baltijos regiono pagoniškų genčių krikšto akcijos. Pradžioje desantas išlaipinamas Dauguvos žiotyse, o kiek vėliau ir prūsuose pasirodo misijų vyskupas Kristijonas. Šios misijos tam tikra prasme yra susijusios su Saksonija ir Danijos bažnyčia. Literatūroje galima rasti žinią, kad danai Semboje prie Tenkyčių, šv. Adalberto žūties vietoje, buvo pastatę koplyčią ar bažnyčią. Vėliau pagony prūsai ją esą nugriovę. Todėl ir danų pasakutinių žygį 1210 m. galbūt galėtume iš da-

lies su tuo susieti. Tai galėjo pasireikšti ir remtis senomis vikingų kovomis bei pretenzjomis prūsų žemėse.

Pagaliau 1230 m. i Prūsiją ateina Vokiečių ordinis ir vakarų baltų istorijoje prasidėja naujas laikotarpis - atkaklių kovų su Ordinu, prūsų žudymo ir pavergimo laikotarpis. Kadangi šio straipsnio tikslas aptarti prūsus archeologiją iki Kryžiuočių ordino atėjimo laikų, tai po dar 100 metų parašyta Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“ mums gali tik padėti orientuotis ar patarti. Tačiau joje aprašyti laikai yra vėlesni ir ne turėtume jos duomenų beatodairiškai taikyti mūsų aptariamiems laikams.

Nemažai autentiškų žinių apie prūsus XIII a. pradžioje galime pasisemti iš Livo-nijos, Rusios ir lenkiškų kronikų, popiežių bulių, ordino sutarčių bei kitų dokumentų.

Šv. Adalberto-Vaitiekauš nužudymo Prūsijoje scena, pavaizduota Gniezno arkikatedros duryse

Ypač šia prasme svarbi 1249 m. Kryžiuočių ordino taikos sutartis su pamedėnais, Varmės ir Notangos prūsais - taip vadinama Kristburgo taika arba sutartis. Ji pasirašyta minėtomis gentims pralaimėjus pirmajį sukilių. Kalbant apie atskiras prūsų žemes reikėtų pastebėti, kad dauguma jų pirmą kartą buvo paminėtos gerokai vėliau - tik kovų su Ordinu metu. Apie gyvenimą ar kovas kai kuriose Petro Dusburgiečio paminėtose prūsų žemėse beveik nieko nežinome. Todėl archeologijos duomenys čia yra labai svarbūs.

Dar daugiau apie esą prūsų pagoniškus laikus galime pasisemti iš XVI a. reformacijos laikų kronikų, vėlesnių istorikų, mitologų, kalbininkų ir kt. darbų, bet tai jau atskiro straipsnio tema. Visa ši medžiaga lieka chronologiškai neišskirstyta. Ordino laikų prūsiškieji archeologiniai duomenys yra beveik netyrinėti. Jie įdomūs ne tik nagrinėjant Ordino pilis, įtvirtinimus, miestus, bažnyčių statybos istoriją, bet ir kovojančių prūsų gynybinius įtvirtinimus, ginkluotę, kasdienį kaimiečių prūsų gyvenimą bei papročius. Tai taip pat atskiro darbo tema.

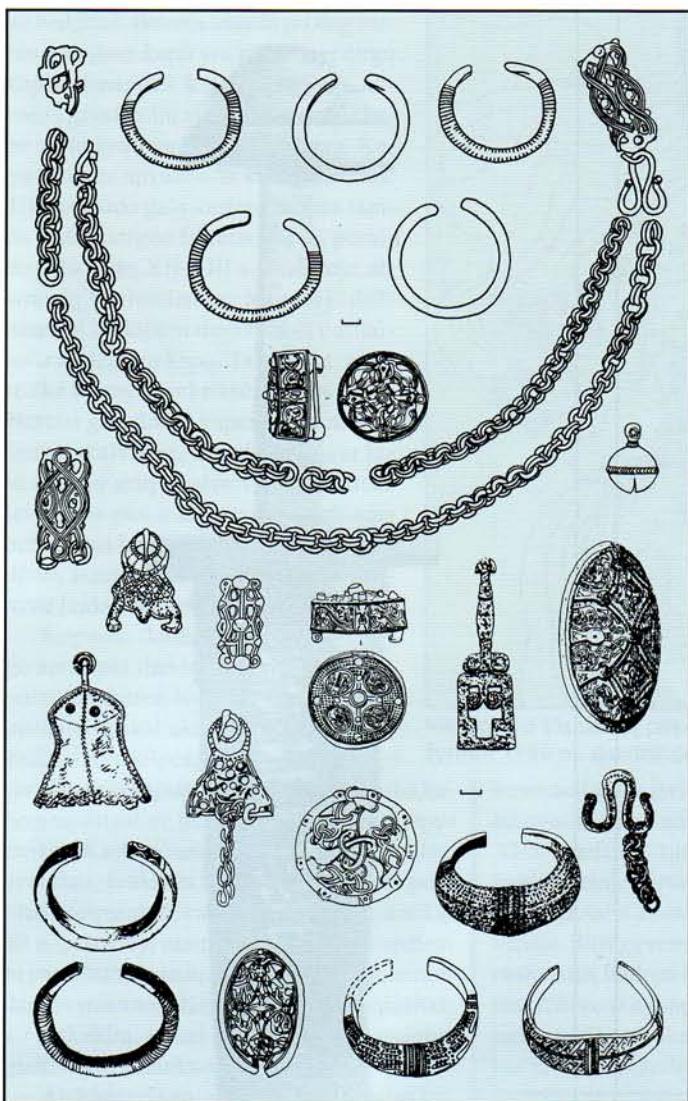
Taigi po tokios ižangos pereikime prie velyvojo geležies amžiaus prūsų archeologijos ir materialinės kultūros apžvalgos. Šiaime straipsnyje norėčiau duomenis apibendrinti iki Ordino atėjimo laikų.

Darbų, kurie būtų skirti prūsų velyvojo geležies amžiaus archeologijai, nėra daug. Prieškario vokiška literatūra yra negausi. Kaip vieną iš pirmųjų darbų galima paminti Ch. Hartknoch'o darbą apie Petro Dusburgiečio kroniką (1679 m.). Apibūdindamas prūsus kultūrą jis rėmėsi archeologiniais radiniais bei Petro Dusburgiečio minimas vietas bandė susieti su archeologijos paminklais. 1881 m. apibūdinti prūsus materialinę kultūrą prieš išsiveržiant Kryžiuočių ordinui straipsnelių bandė W. Kętrzynski. Atskiru paminklu tyrimams skirti R. Dorr, Br. Ehrlich, W. Neugebauer, A. Hennig, C. Engel ir kt. straipsniai. Apie piliakalnus rašė C. Beckherrn, von Boenigk, C. H. Claßen, H. Cromme, W. Gaerte, F. Gisevius, K. Käswurm ir kt.

Ženkliai daugiau rašyta apie vikingus. Dažniausiai tai straipsniai, susiję su Truso ir Kaupo (arba Viskiautų) ar jų apylinkių paminklų tyrinėjimais. Šia tema rašė M. Ebert, Br. Ehrlich, J. W. Heydeck, O. Kleemann, švedų archeologas B. Nerman. Bene daugiausiai šia tema yra paraše W. Gaerte, W. La Baume, C. Engel bei B. v. zur Mühlens. W. Gaerte keletu straipsnių apraše Viskiautų skandinavišką pilkapyną, diržo sagų su

arabišku išrašu, Lucknainių vikinginį kalaviją, o 1932 m. paraše 24 puslapių monografiją „Vikingai Rytų Prūsijoje“ (*Die Wikinger in Ostpreußen*). Be to, jo 1929 m. darbe „Rytprūsių proistorė“ (*Urgeschichte Ostpreußen*) visas skyrius skirtas mūsų nagrinėjamo laikotarpio apibūdinimui. C. Engel darbai skirti Linkūnų kapyno tyrinėjimams. W. La Baume apibendrino medžiagą apie vikingus Vyslos žemupio regione. Ypač svarbus pastarųjų dviejų autorių 1937 m. sudarytas „Prūsijos ankstyvųjų laikų kultūrų ir tautų atlasas“ bei komentariai jam. Kaip laikotarpį apibendrinančius ir reikšmingiausius galėtume išskirti W. Gaerte, W. La Baume, C. Engel ir B. v. zur Mühlens darbus. Pastarojo autorius dar prieš karą parašyta disertacija apie vikingus Prūsijoje buvo paskelbta Bonoje tik 1975 m.

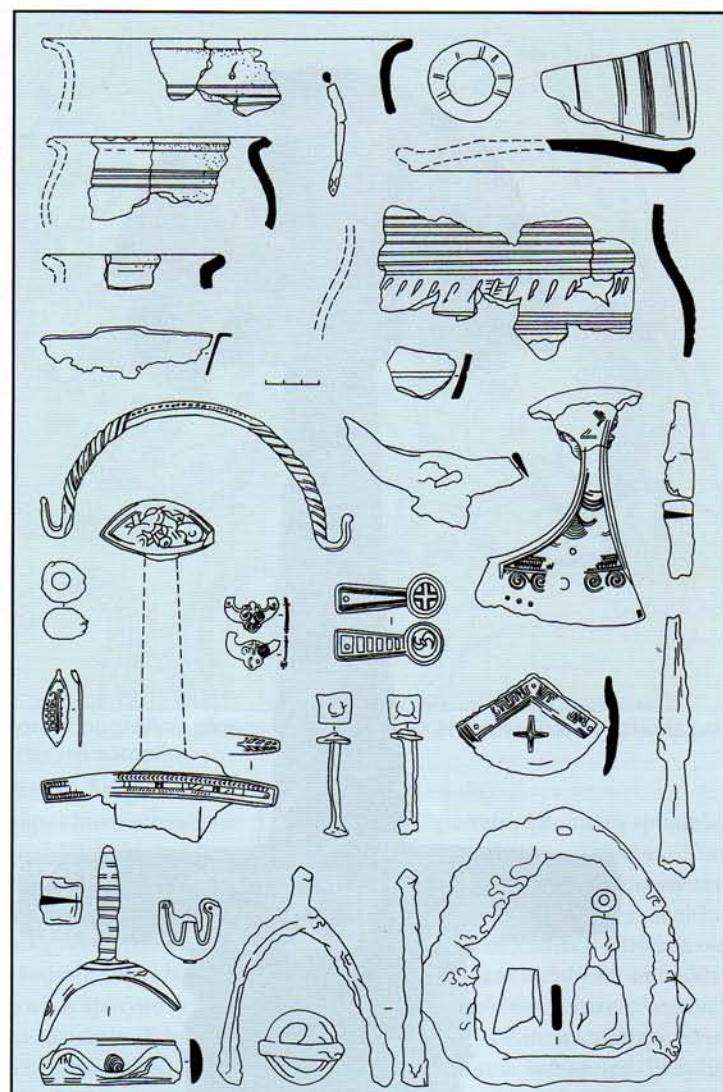
Tyrinėjant velyvojo geležies amžiaus prūsus kultūrą nemažai nuveikta pokario metais. Tyrinėjimai buvo vykdomi tiek Lenkijoje, tiek ir Kaliningrado srityje. Ypač daug straipsnių, monografijų ir dvi disertacijas apie prūsus velyvajame geležies amžiuje yra

Importiniai vikingiško stiliaus daiktai, surasti tyrinėjant Elblągo mieste (Lenkija) esantį kapinyną.

parašęs rusų mokslininkas Vladimiras Kulakovas. Jis tyrinėjo keletą to meto kapinynų ir gyvenviečių bei pateikė naujų prūsų archeologijos interpretaciją. Tiesa, nemažai jų yra susilaukę kitų tyrinėtojų kritikos. Minėtiniai taip pat Fridos Davidovnos Gurevič ir Valentino Sedovo straipsniai. Iš lenkų pamintinė Liucija Okulič (Ł. Okulicz) ir Marekas Jagodzinskis (M. Jagodziński). Ł. Okulic̄ yra parašiusi keletą populiarų monografijų apie prūsų kasdienį gyvenimą velyvajame geležies amžiuje. Ji daugiausia remiasi ikikariniais tyrinėjimais ir bando juos naujai interpretuoti. M. Jagodzinskis yra atradęs senąjį Truso gyvenvietę ir ją tyrinėjęs. Be to, šis tyrinėtojas yra plačiai apibendrines Elblongo (Elbląg) apylinkių paminklų tyrinėjimus. Jo darbai svarbūs duomenų naujumu. Kiti lenkų archeologai daugiau dėmesio skiria prūsų gyvenviečių tyrinėjimams.

Lietuvoje prūsų velyvasis geležies amžius lieka neaptartas. Galima išskirti tik Vytauto Kazakevičiaus baltų ginkluotés tyrinėjimus. Gana išsamiai ir informatyviai yra jo knyga apie IX-XIII a. baltų kalavijus [Kazakevičius V. 1996].

Izekapinio kapinyno (Karaliaučiaus kraštas) 16 kape surastos prūsų kario įkapės.

Peržvelgus pagrindinę nagrinėjamo laikotarpio archeologinę literatūrą galime pastebėti keletą darbuose vyraujančių tendencijų, tyrinėjimų krypčių ir trūkumų. Pirmiausia reikėtų paminėti archeologinių duomenų stoką. Tik nedidelė tyrinėjimų medžiagos dalis buvo paskelbta archeologinėje literatūroje. Be to, nagrinėjamo laikotarpio pamincklai nesusilaukė didesnio prieškario tyrinėtojų dėmesio. Tai paaiškinama tuo, kad to meto kapuose randama medžiaga yra gana standartinė ir neišvaizdi. Kapuose labai reta unikalių dirbinių. Kapuose dominuoja ginklai ir žirgo aprangos dalys. Be to, didžioji dalis įkapių daryta iš geležies, kuri pajūryje blogai išlieka. Aišku, tai nepasakytina apie skandinaviuskus ar jų įtakoje buvusius prūsų laidojimo paminklus. Čia daug pasidabruotų ir net pauksuotų dirbinių. Tai skatino tendencijas tyrinėti ne prūsų kultūrą, o vikingų įtaką prūsams. Neretai literatūroje neišskiriama, kas prūsiška, o kas svetima. Labai pasigendama šio laikotarpio archeologinių radinių analizės. Beveik nėra straipsnių apie dirbinių tipologiją, datavimą ar periodizaciją. Neretai literatūroje minimi ar nagrinėj-

mi tik pavieniai, gražiausi radiniai. Skandinaviškų įtakų paieškos skatino tik Truso ir Kaupo (Viskiautų) ar jų apylinkių archeologinių kompleksų tyrinėjimus. Todėl ne visi regionai vienodai ištirti.

Dar viena prūsų archeologijos silpnoji vieta yra tai, kad, aprašant prūsų materialinę kultūrą velyvajame geležies amžiuje, dažnai suplakami įvairių laikotarių duomenys. Aprašant prūsus IX-XIII a. dažnai naudojami velyvi XVI a. rašytiniai šaltiniai ar net etnografiniai duomenys. Ypač tai pasakytina apie piliakalnus. Neretai prūsams priskiriamos Ordino laikų medinės pilys. Prūsų piliaukalniai beveik netyrinėti. Duomenys neįskirstomi chronologiškai. Tas pats pasakytina apie visuomeninių santykų raidą, religiją bei papročius. Neretai tyrinėtojus valdo ne duomenys, o išankstinės nuomonės.

Kaip minėta, Prūsijos velyvojo geležies amžiaus archeologijoje pasireiškė archeologinių duomenų stoka ir tai, kad tik nedidelė tyrinėjamos medžiagos dalis buvo paskelbta archeologinėje literatūroje. 1937 m. W. La Baume ir C. Engelio sudarytame Rytų Prūsijos archeologinių paminklų atlase yra su-

1897 m. Viskių pilakalnyje surasto sidabru inkrustuoto vikingiško kalavijo rankenos detalė. Saugomas Berlyno muziejuje

Vikingiškas kalavijas su įrašu geležtėje (ULFBERTH) iš Awecken kapinyno (dab. Lenkija)

registruota per 130 velyvojo geležies amžiaus paminklų bei radimviečių. Tik apie 80 jų daugiau ar mažiau buvo tyrinėta ar žvalgyta. Tačiau literatūroje informacijos galime rasti tik apie pavienius radinius bei apie 45 tirtus paminklus. Neretai ir ta informacija apsiriboja vien tik tyrimo metais, vienu kitu įdomesniu radiniu ar ištirtų kapų skaičiumi. Yra duomenų apie 35 paminkluose rastus skandinaviškus daiktus. Tai kalavijai, sidabru puošti ietigaliai, vėžlinės segės, apyrankės ir kt.

Vos keli piliakalniai ir gyvenvietės yra tyrinėti. Iš jų galima paminėti: Kringsčių, kur prieš karą buvo padarytas pylimo pjūvis, Kramavą (rus. *Gračiovka*), kurio aikštėlę ištirė F. Gurevič, Medinavą (rus. *Logvinovo*), taip pat tirtą F. Gurevič, Nodems (rus. *Okunovo*), tirtą V. Kulakovo. Daugiau piliakalnių ir gyvenviečių yra tirta dabartinėje Lenkijos dalyje.

Kiek daugiau ir konkretesnės informacijos turime iš kapinynų. Ypač reikėtų išskirti kapinynų sankauptą šiaurinėje Sembos pusiasalio dalyje, šalia buvusios Kaupo arba Vis-

kiautų skandinavų prekyvietės. Čia tirta ypač daug laidojimo paminklų: tai Bildava (vok. *Bledau*, rus. *Sosnovka*), Bludava (vok. *Bludau*, rus. *Kostrovo*, ištirti 33 kapai), Duloskaimis (vok. *Dollkeim*, rus. *Kovrovo*, prieš karą ištirta 240 įvairalaikių kapų, po karo - dar apie 40 kapų), Aisulyčiai (vok. *Eisliethen*, ištirta apie 300 kapų), Ekryčiai (vok. *Ekritten*, rus. *Vetrovo*, trijuose kapinynuose ištirta daugiau kaip 100 kapų), Laptuva (vok. *Laptau*, rus. *Muromskoje*, ištirti 32 kapai), Šulštainas (vok. *Schulstein*, rus. *Volnoje*, ištirta apie 50 kapų), Zorténai (vok. *Sortheinen*, ištirta per 30 kapų), Vykiava (vok. *Wikiau*, rus. *Klincovka*, ištirti 165 kapai) ir kt. Pačioje Kaupo gyvenvietėje yra išlikę skandinaviško pilkapyno liekanų. Įvairiu metu čia ištirta apie 300 pilkapių. Kaupo ir jo apylinkių paminklų medžiaga lieka iki galo neapibendrinta.

Dar keletas kapinynų tirta kitose Prūsijos vietose. Iš jų reikėtų paminėti kapinynus vakarinėje Sembos pusiasalio dalyje: Šudyčių (vok. *Schuditten*, rus. *Orechovo*, ištirta per 50 kapų), Vidycių arba *Elenskrug Heide*

(vok. *Widitten*, rus. *Iževskoje*, ištirta 16 kapų); prie Priegliaus upės Papelkių (vok. *Poppelken*, rus. *Malinovka*) ir Cofų (vok. *Zohpen*, rus. *Suvorovo*, ištirta 502 kapai); prie Labgovos - *Viehofo* kapinyną. Dar keli velyvojo geležies amžiaus kapinynai prieš karą tirti Nemuno pakrantėse, bet jie jau priklauso skalvių genčiai: Linkūnai, Spliter ir Ragainės Sendvaris.

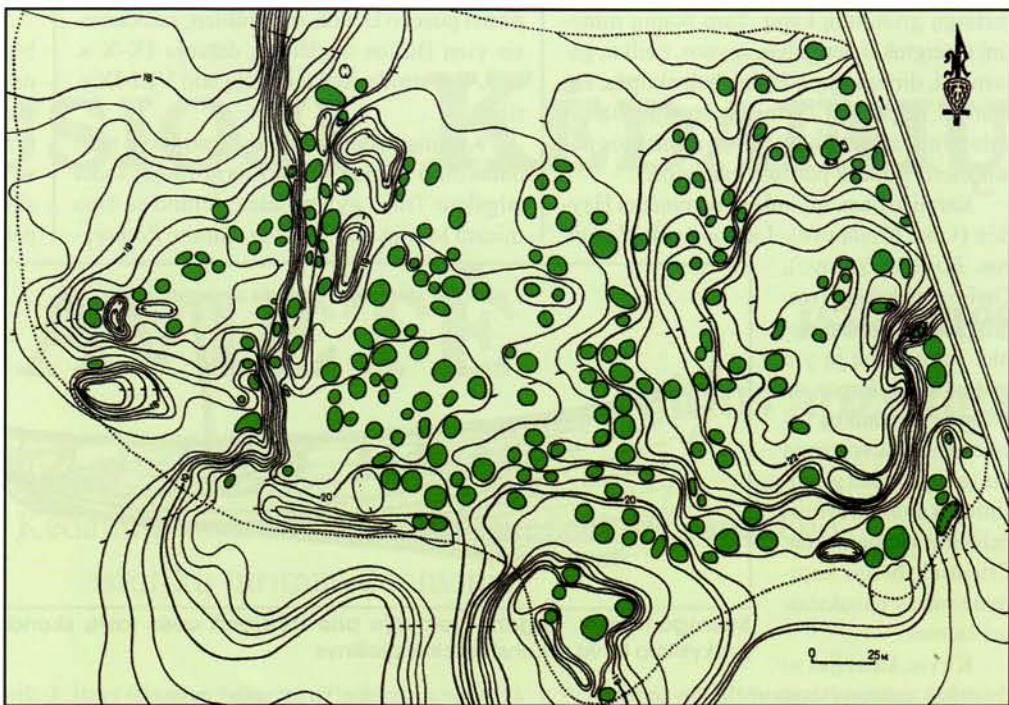
Tyrinėtojai pagal kapų medžiagą Rytų Prūsiijoje išskiria keletą kultūrinių grupių. Tačiau tuo metu dar neįmanoma išskirti visų Petro Dusburgiečio minimų prūsų genčių. Kai kurių genčių teritorijose (pvz., Galindų) velyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklų visai nežinome. Lyginant velyvojo geležies amžiaus kapinynų medžiagą su viduriniojo geležies amžiaus pabaiga, labai aiškiai matoma, kad labai padaugėja kapų. Neretai kapinynai yra senesnių kapinynų vietose. Gana dažnai kapinynuose randami senojo geležies amžiaus ir velyvojo geležies amžiaus kapai ir visai nėra viduriniojo geležies amžiaus kapų. IX-XIII a. egzistavo plokštinių kapinynai. Ypač pastebima išaugusi žir-

go reikšmė. Beveik visada po degintiniu žmogaus kapu yra griautinis žirgo kapas. Irengiant kapus nebelieka akmenų grindinelių virš kapo. Kartais kapą vietą žymi pavieniai akmenys. Kapą duobės apvalios ar ovalo formos. Tik i periodo galą kartais duobės tam-pa stačiakampio formos. Be to, periodo pabaigoje, XII-XIII a. sandūroje, at-siranda biritualizmas. Mirusieji dažniausiai laidojami deginti, bet pasitai-ko ir nedegintų kapų. Tai, matyt, pasi-reiškė kaimynų ir krikščionybės įtaka. Neretai griautiniai kapai skiriami kur-šiams, skalviamams, skandinavams ar kitu etniniu grupių atstovams. Tirtuose laidojimo paminkluose rasta prūsams nebūdingų laidojimo papročių. Pavyz-džiu, Irzekapinio (*Klincovkos*) kapi-nyne laidojama laivo formos duobėse.

Kapuose dominuoja ginklai ir žir-go aprangos daiktai. Dažnai žirgų ka-puose randamos kaustytos kamanos su puošnais pakabukais ant žirgo kaktos, žaslai, balnakilpės, kamanų diržų sag-tys. Žmonių kapuose randami peiliai arba ka-lavijai, ietigaliai, plačiaašmeniai kirviai, apy-rankės. Kiek rečiau aptinkamos svarstyklės, svoreliai, lankinės ar pasaginės segės, pen-tinai, verpstukai, variniai indai ar keramika. XI a. pradžioje atsiranda žiestų arba apžies-tu paviršumi puodų. Dar rečiau kapuose ran-damos monetos. Kapuose beveik nepasitai-ko antkaklių. Labai dažnai kapuose esantys ginklai yra sulankstyti ar sulaužyti.

Atskirai reikėtų aptarti turtingiausių ka-pus, importinius ir išskirtinius prestižo reik-menis. Jų Prūsijoje yra rasta nemažai. Ypač daug tokų radinių rasta Kaupo-Viskiatų skandinaviškam pilkapyne ir apylinkėse. Taip pat tokie dirbiniai koncentruojasi aplink Truso gyvenvietę Lenkijoje, Karaliau-čiaus ir Išrūcio miestų apylinkėse, prie Ne-muno Linkūnų apylinkėse. Visa tai paaiški-nama skandinavų įtaka. Dalis prašmatnių dir-binių buvo išmokta gaminti vietoje. Tai pa-sakytina apie kalavijus, jų rankenas ir apkalus, sidabru inkrustuotomis įmovomis ietigalius, žirgų kamanas, balnakilpes. Archeo-loginėje literatūroje dažnai minimi puošnūs sidabru, o kartais ir auksu puoštomis ranke-nomis ar makštinimis kalavijai.

Kaupo-Viskiatų regionas išskirtinas tuo, kad Baltijos pajūryje, prie pietvakarinio Kur-šių nerijos galo, buvo protaka į Kuršių marias bei Nemuną. Baltijos pajūris garsėjo gin-taro radimvietėmis. Patogi geografinė padė-tis ir žaliavos skatino prekybą. Čia, šalia da-bartinio Zelionogradsko (vok. *Kranz*) mie-sto, iškūrė skandinavų gyvenvietę. Šalia gy-venvietės žinomas ir skandinaviškas pil-kapynas. Remiantis aeronuotraukomis nusta-tyta, kad gyvenvietė buvusi 500x250 m dy-zio ir apjuosta pylimu. Šiaurės rytu kampe

Vikingiško Viskiatų pilkapyno topografinis planas (Karaliaučiaus kraštas). Žaliais taškais pa-zymėti 1980 m. paviršiuje išsiskyrę sampilai

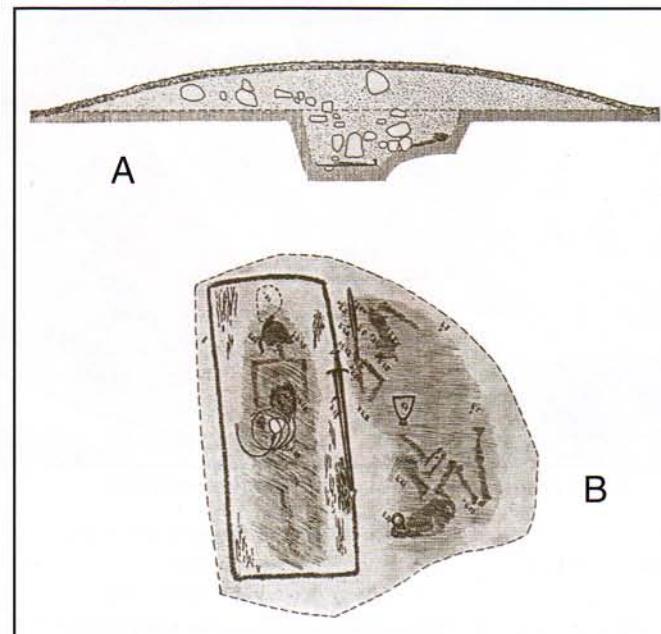
buvo nedidelis įtvirtinimas - borgas. V. Ku-lakovas teigia, kad Kaupas buvo nusiaubtas XI a. pradžioje (greičiausiai 1016 m. danų žygio metu). Gyvenimas po kiek laiko vėl užverda šalia esančioje Vargenavos gyven-vietėje. Šios gyvenvietės gyventojai savo mi-rusiuosis laidoję Irzekapinio (vok. *Wikau*, rus. *Klincovka*) kapinyne. Kapyno tyriné-jimų medžiaga skelbta spaudoje. Kapai la-bai turtingi. Kapynė nustota laidoti XII a.

vadinta Prūsų vardu.

Aplink Kaupą kelių kilometrų spinduliu koncentruojasi daug turtingų kapinynų. Turtingais kapais išsiskyrė Bildavos kapinynas. Jame rasta svarstyklės, kalavijų ir jų makštų apkalas, ietigaliai, X a. moneta. Literatūroje minima 600 g svėrusi sidabrinė antkaklė. Korbių (vok. *Corben*, rus. *Krasnoflotsoje*) kapyno vietoje 1927 m. atsitiktinai buvo rasta auksu inkrustuota balnakilpė. Ekryčiu trijuose kapynuose taip pat rasta daug kalavijų, auksinis kalavijo makštų apkalas, svarstyklės, žaslai, balnakilpės, žalvarinių indų dalys. Ypač išskirtinas trečiojo kapi-nyno griautinis kapas su šalmu, trimis sidabru in-krustuotomis įmovomis ietigaliais, pjautuvu, ga-lastuvu, peiliu, kibiro liekanomis, žalvarinio indo liekanomis. Be to kape rastas žirgas. Labo-toje be daugumos jau minėtų ikapių rasta strė-lių antgalių, spynų, si-dabrinė monetų. Vieną jų kape Nr. 29 yra bizantiška - Romano IV Diogeno (1067-1070 m.). Ji turi skydė pakabinimui.

Be to, kape rastos svarstyklės. Vienas kirvis ir daugelio ietigalių įmovos puoštos sidabro inkrustacijomis. Turtingi taip pat Schulstein, Zortėnų kapynuose surasti kapai.

Vakarinėje Sembos dalyje turtingi Blu-davos ir Šudyčių kapynai. Bludavoje rasta

Vikingo palaidojimas Viskiatų pilkapyne (~900 m.): A - pilkapio pjūvis; B - centrinio kapo (kario su žirgu) planas

pradžioje. Kapyno apleidimo priežastys néra aiškios. V. Kulakovas teigia, kad prūsų draugovė apleido Prūsiją ir perėjo tarnauti Rusios kunigaikščiams. Tokių draugovių pėdsakai aptinkami Kijeve ir Naugarde. Naugarde net viena miesto gatvė buvo pa-

turtingų griautinių kapų. Tarp iškapių minėtiniai smeigtukai, ietigaliai, spynos, peiliai, gąlastuvai, diržų sagtys, žąslai, balnakilpės, kamanos. Kape Nr. 72 rastas ornamentuotas žalvarinis dubuo. Šudyčiuose minėtinios pauksuotu sidabru puoštos kamanos.

Karaliaučiaus apylinkėse paminėtinį Heydės (vok. Kleiheyde), Lautos (vok. Lauth, rus. Bolšoje Isakovo), Gr. Friedrichsberg (rus. Sovchoznoje) kapinynai. Pirmajame jų yra rastas kario kapas su auksine apyrankė. Tyrinėjant K. Skvorcovas čia taip pat rado griautinius kapus, kuriuos priskiria kuršiams. Gr. Friedrichsbergo kapinyne rastas pauksuotas šalmas.

Kirvis, kalavijas su dviem skandinaviškom vėžlinėm segėm, vytine antkakle ir pasagine sege surastos turtingame Norkyčių (vok. Norkitten, rus. Mezdurečje) kapinyno kape. I pietus nuo bažnyčios, Priegliaus ir Auksinės upių santakoje, 1896 m. taip pat rastas skandinaviškas kalavijas. Spėjama čia buvus skandinavišką gyvenvietę.

Skandinaviškų ginklų (ypač kalavijų) gausa išskiria Nemuno pakrantėse esantis Linkūnų kapinynas. Manoma, kad ir čia dažnai lankydavosi skandinavų pirkliai.

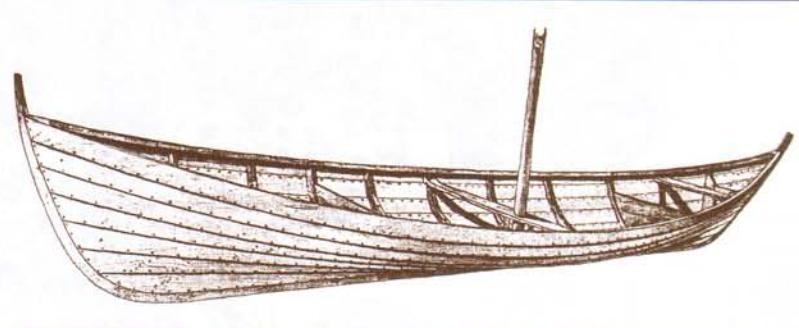
VIII a. pabaigoje - IX a. pradžioje ir Elblago aukštumos regione atsiranda degintiniai kapai su skandinaviškais papuošalais bei ginklais. Apie 30 tokius kapus 1937-1938 m. ištirė W. Neugebaueris Elbing-Neustädterfeld (lenk. Pole Nowomiejskie) kapinyne. Idomu tai, kad tai buvo vien moterų kapai. Juose randama antkakliai, ažūrinių plokštelinių, ažūrinių plokštelinių, vėžlinių ir dėželiniių

segiai. Šiame kapinyne irgi rastas vienas degintinis vyro kapas, kuri galima skirti skandinavui. Pavieniai kapų radiniai, skirtini skandinavams, taip pat aptikti Kämmerei-Sandland (lenk. Kępie Północne), Pangrintz-Colonie (lenk. Elbląg-Zawada) ir Weingarten-Pulverhaus (lenk. Elbląg-Winnica) kapinyne.

Skandinavų pasiodymo Truso apylinkėse chronologija buvo ilgu diskusijų objektu. W. Neugebauer, remdamasis Gotlando analogijomis, skandinavų atėjimą datuoja VIII a.

pirma puse, o B. von zur Mühlen, remdamasis vien Birkos medžiaga, datuoja IX-X a. riba. Tod atrodo, kad tai turėtų būti VIII-IX a. riba.

Kadangi skandinaviški kapai buvo rasti dabartinio Elbląg miesto teritorijoje, todėl įsigalėjo Truso gyvenvietės siejimo su šiuo miestu teorija. Tik 1982 m. Janów Pomors-

Baumgart (lenk. Bałgart) vietovėje prie Dziergoń upės rasto skandinaviško prekybinio laivo rekonstrukcinius piešinys

ki (vok. Hansdorf) vietovėje pasisekė rasti skandinaviškos gyvenvietės pėdsakus. 1982-1991 m. vyko šios gyvenvietės tyrinėjimai. Tyrinėjimai parodė, kad Truso gyvenvietėje šalia prūsų buvo įsikūrę skandinavai. Didelė dalis radinių buvo pagaminta skandinavų amatininkų. Uosto dalis prie Drausinės (lenk. Drużno) ežero pakrantės buvo nustatyta pagal laivų kniedžių radimvietes. Nustatyta, kad laivai buvo plokščiadugniai, apie 9 m ilgio ir 2,5-3 m pločio. Panašių matavimų

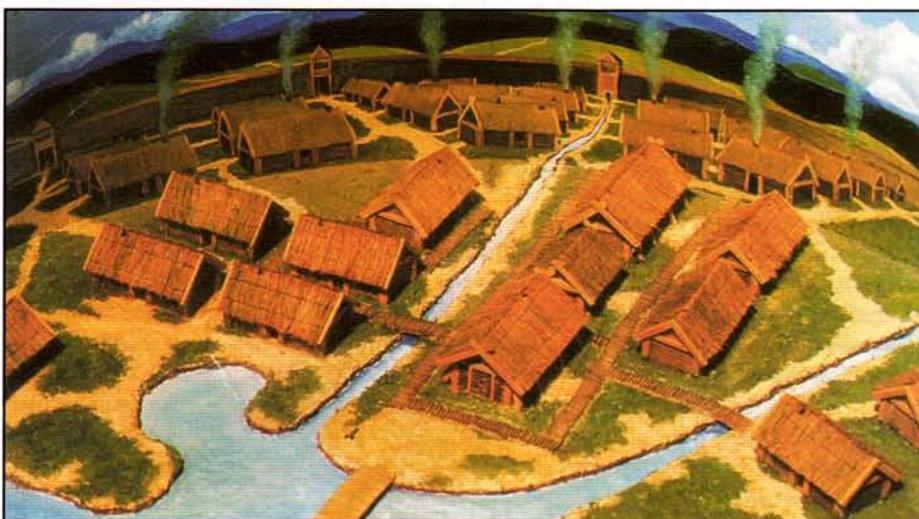
Truso gyvenvietė egzistavo iki IX a. pabaigos. Apie tai byloja gerai datuoti skandinaviški ir Vakarų Europos dirbiniai ir ypač arabiškos, skandinaviška ir anglosaksų monetos. Panašiai datuojami ir Truso apylinkėse rasti šeši arabiškų monetų lobiai. Vėliau moneta neperžengia trečio dešimtmecio pabaigos. Manoma, kad gyvenvietės egzistavimo pabaigą galima susieiti su piratų užpuolimu. Tai rodo dideli degesių kiekiai ir labai turtingas kultūrinis sluoksnius bei arabų monetų lobis. Po šios tragedijos Truso nebeatgavo buvusių reikšmės.

Zymiai prasčiau pažystamas aptariamo laikotarpio Truso apylinkių gyvenvietės. Kelios gyvenvietės buvo tirtos tarpukaryje, tačiau tyrinėjimui medžiaga liko neskelbta. Vėlyvajam gelezies am-

žiuje atsiranda nauja kategorija gyvenviečių: piliakalniai, slėptuvės ir ilgi pylimai. Pilialkalniai sudaro uždaras gynybines sistemas. Jie įrengti valsčių pakraštiuose ir kontroliai kelius bei genties paribius. Elblago apylinkėse išliko taip pat dvi medgrindos-tiltai per Dziergoń upę. Lenkų tyrinėtojai minėtus tiltus sieja su šv. Adalberto kelione į prūsus žemes.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad vėlyvojo gelezies amžiaus pabaigoje į prūsus etnines žemes prasidėjo slavų veržimasis. Kai kurios pietinės teritorijos tapo amžinų ginčų su lenkais objektu. Matyt, todėl prūsai labai suaktyvino savo žygius į lenkų ir možūrų žemes. Visa tai paskatino Mozūrų kunigaikštį Kondrotą pakvesti Kryžiuočių ordiną į pagalbą. Taip prasidėjo nauja epocha - prūsus kovų su Ordinu už savo laisvę laikotarpis.

Apibendrindami vėlyvojo gelezies am-

Truso gyvenvietės-prekyvietės (Lenkija) rekonstrukcija

žiaus Prūsijos archeologinę medžiagą, matome, kad dar labai mažai žinome apie šio laikotarpio prūsus. Beveik netyrinėti lieka prūsus pilialkalniai ir gyvenvietės. Daugelio tirtų laidojimo paminklų medžiaga liko nepaskelbta. Be to, peršasi išvada, kad rašytinių šaltinių gerokai papildo ir paaškina archeologinius duomenis. Matome, kad archeologinėje literatūroje (ypač apie religiją, socialinę sanklodą, gentis) vyrauja žymiai vėlesnio periodo - kovų su kryžiuočiais - duomenys.

laivas buvo rastas Baumgart (lenk. Bałgart) vietovėje prie Dziergoń upės. Triant Truso gyvenvietės kranto liniją išaiškėjo, kad tai buvo labai sekli išlanka. Tačiau prie kranto labai gili. Nerasta jokių uostoto įtvirtinimų. Keli metrai nuo laivų surastas tankus namų užstatymas. Tai ilgi halės pavidalo statiniai, išsidėstę išilgai gatvės, kuri orientuota palei krantinę. Statiniuose ir laivų liekanose rasta arabiškų monetų, svarstyklės ir svarelai. Tai liudija buvus intensyvia prekybą.

SENIAUSIOJI KĖDAINIŲ TURGAVIETĖ

Istorinės
raidos apžvalga

Archeologiniai Kėdainių turgavietės tyrinėjimai ženkliai patikslino istorikų turimus duomenis

ALGIRDAS JUKNEVIČIUS

Kėdainiai iš Lietuvos periferijos ir didžiųjų miestų išsisiskiria istorinėmis turgaus aikštėmis. Iki šių dienų jų išliko keturios. Visos aikštės yra dešiniojoje senamiesčio pusėje: šiauriniame pakraštyje - Senoji rinka, rytiniame - Didžioji, pietiniame - Knypavos ir vakarienėme - Jonušavos (pav. 2).

Miesto augimo ir klestėjimo laikais, XVI-XVII a., Kėdainiuose būta net šešių turgaviečių. Be minėtų keturių dar du turgūs veikė kairiojoje Kėdainių pusėje. Vienas - prie dabartinių Vilniaus ir Kauno gatvių sankryžos, kitas - į šiaurę nuo sankryžos už Varlupio upelio, prie Šėtos gatvės.

Tiek turgaviečių anuomet nedideliame, ~80 ha dydžio, mieste byloja apie nemenką Kėdainių prekybos reikšmę ir, anot amžinininko, „puikią ekonominę tvarką“ [7:152].

Iki šiol Kėdainių turgaviečių atsiradimo, raidos ir prekybos reikšmės klausimai nėra detaliau tyrinėti. Iš visų aikštę didesnio tyrinėtojų dėmesio susilaukė tik Didžioji rinka [9:161-163; 10; 12:99-116; 14:293-296]. Apie jos planinę struktūrą ir apstatymo pobūdį rašę istorikai bei urbanistai pabrėžė, kad Didžioji rinka buvo pagrindiniu prekybiniu, administraciniu ir visuomeniniu Kėdainių centru. Kitos turgavietės, anot tyrinėtojų, miesto gyvenime vaidino antraelių vaidmenį: aikštėse daugiausia prekiauta gyvuliais arba prekyba pagyvėdavo tada, kuomet dėl vienokių ar kitokijų priežasčių neveikdavo Didžioji rinka [9:163].

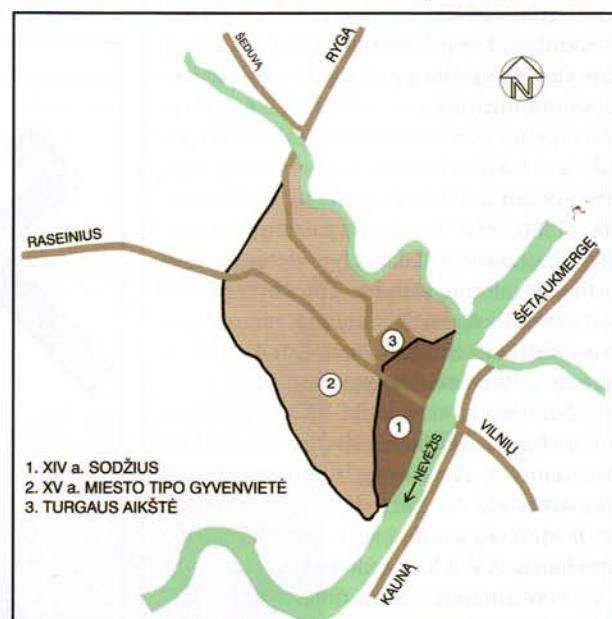
Istoriniai šaltiniai byloja ir archeologiniai kasinėjimai patvirtina, kad visos miesto aikštės prieigos buvo tankiai apgyventos. Vadinosi, aikštėse prekiauta kur kas gyviau nei manyta.

Remdamiesi archeologinių kasinėjimų duomenimis, istoriniaiški šaltiniai ir senaisiais miesto planais, žvilgtelėkime į vieną iš Kėdainių aikštę - Senają rinką.

Netaisyklinga stačiakampė Senosios rinkos aikštė yra šiauriniame Kėdainių senamiesčio pakraštyje, netoli dešiniojo Nevėžio intako, Smilgos upelio, žiočių. Iš rytų ir šiaurės aikštę riboja Senoji ir Paeismilgio gatvės. Netoli pietinių aikštės prieigu vingiuoja Smilgos gatvė, anksčiau vadinta Kreivaja. Jos vietoje XV-XVI a. driekėsi Kauno-Rygos vieškelis. Iš pietvakarinio aikštės kampo į Smilgos gatvę vedė siauras skersgatvis (pav. 4), kuris 1986 m., statant daugiaubutį namą, buvo panaikintas.

Dabar aikštės pakraščiuose stovi penki mūriniai pastatai: šiauriniame - dvi XVIII-XIX a. sinagogos, vakariname - du tarpukariu mūryti namai, rytiniame - dar vienas tarpukario mūrinukas. Pietinė aikštės prieigose prieš tris dešimtmecius pastatyti du daugiabučiai namai ir elektros skydinė. Šie neišvaizdūs ir senamiesčiu netinkamos architektūros pastatai sudarė jaukų Senosios rinkos vaizdą.

Senają rinką pradėta kasinėti 1990 m., kuomet pietinėse aikštės prieigose norėta pastatyti banką. Per tris kasinėjimų sezonus pietinėse ir vakarinėse aikštės prieigose ištirtas 1038 m² dydžio plotas. Atkastas 1,4-2 m storio kultūrinis sluoksnis su šešiais horizontais. Juose aptikta XV a. I pusės gyvenvietės, keturių XV-XX a. aikštės paviršiu, XV-XIX a. medinių ir mūrinų namų pamatų lie-

1 pav. XIV-XV a. Kėdainių plėtros schema

kanų. Tarp gausybės statybinės ir buitinės keramikos dirbinių surasta molinių pyrkpių, kaulinių sagų, metalui lietų tiglių, monetų ir prekėms žymėti antspaudų. Aptikti radiniai byloja, jog nuo Senosios rinkos atsiradimo XV a. viduryje iki Antrojo pasaulinio karo ji

❖ **Algirdas Juknevičius** (g. 1954) 1982 m. baigė Vilniaus universitetą. Ilgą laiką dirbo Paminklų projektavimo-restauravimo instituto Kauno skyriuje. Nuo 2000 m. dirba Kėdainių krašto muziejuje. Pagrindinė tyrimų sritis - Kėdainių senamiesčio raida amžiu bėgyje. Daugiau nei 50 mokslinių straipsnių autorius.

buvo tankiai užstatyta, o aikštėje intensyviai prekiauta.

Vertingų duomenų apie Senosios rinkos atsiradimą davė pastarųjų šešerių metų senamiesčio kasinėjimai. Jų metu dešiniojoje

Nevėžio pakrantėje, ant užpelkėjusios žemutinės terasos, atkasta XIV-XV a. gyvenvietės liekanų. Iš jų nustatyta, kad XIV a. pradžioje prie Nevėžio įsikūrusi ~4 ha dydžio gyvenvietė augo ir plėtėsi vakarų kryptimi. Apie XV a. pradžią įkopusi į aukštesnę ir sausenę Nevėžio terasą, ši gyvenvietė XV a. viduryje išaugo iki 25 ha. Tuo laiku per ją driekėsi du prekybos vieškeliai [18:411; 5:59; 6:330; 20:145]. Vienas iš Vilniaus dabartine Didžiaja gatve vedė į Žemaitijos centrą Raseinius, kitas - iš Kauno Smilgos gatve vingavo į Rygą. Šio svarbaus prekybinio trakto pašonėje ir atsiraudo pirmoji Kėdainių turgavietė.

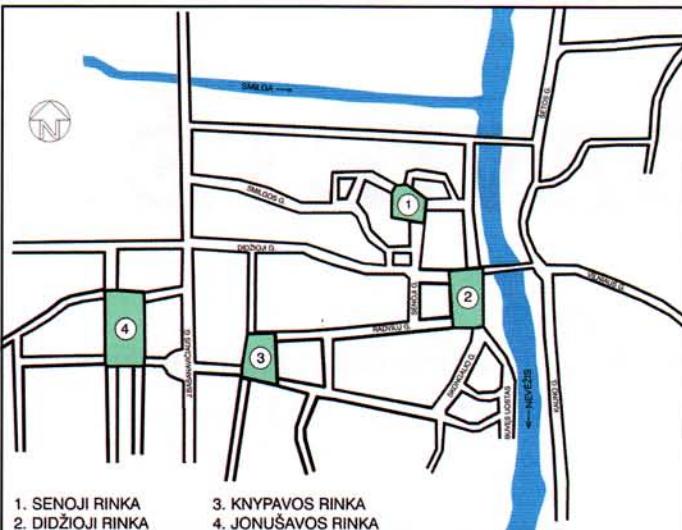
Kokio plano ir dydžio ji buvo - neaišku, pakol netyrinėtos šiaurinės ir rytinės aikštės prieigos. Nors sprendžiant iš XVII a. miesto inventorių ir XVIII-XIX a. planų, šiaurinė ir rytinė aikštės kraštinės buvo dabartinių vietoje.

Kasinėjant vakarinus aikštės pakraščius nustatyta, kad XV a. viduryje vakarinė aikštės kraštinė buvo dabartinės vietoje. Tuokart čia stovėta medinių pastatų. Dviejų pastatų apatiniai rastų likučiai atkasti 1,2 m gylyje (visi gyliai skaičiuojami nuo dabartinio paviršiaus). Rastai - spygliuočių medžių, stipriai aptrūniję, kampuose guldyti ant akmenų. Iš aptiktų liekanų nustatyti pastatų plano neįvyko, juolab, kad daugelyje vietų rastai su naikinti vėlesnių statybų. Tuo tarpu pietinė aikštės dalis tėsėsi iki minėto Kauno-Rygos vieškelio (dab. Smilgos gatvės). Ji iki XVII a. pradžios buvo neužstatyta (pav. 1).

Nuo XV a. vidurio iki XVI a. pabaigos aikštė buvo negrįsta. Jos 10-20 cm storio kietai sumintų akmenukų ir sutryptu purvo sluoksnis atkastas 1 m gylyje. Aikštės sluoksnynė aptikta gyvulių kaulų, smulkių metalo nuolaužų, XV-XVI a. puodų šukui.

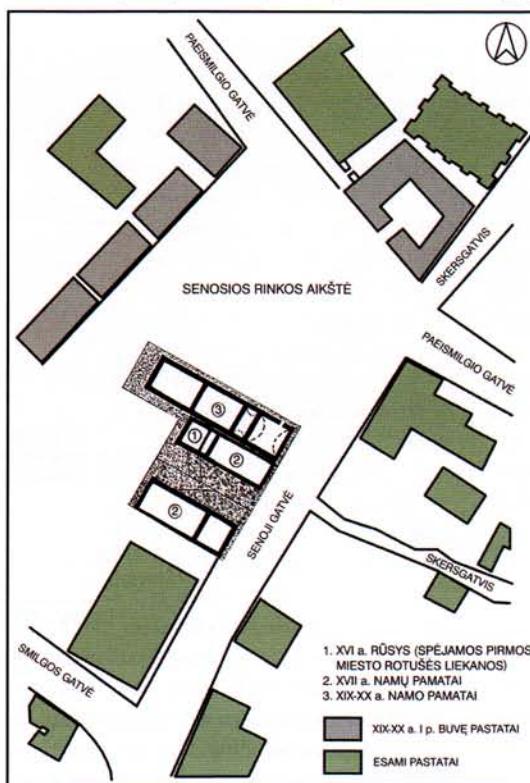
Anot istorikų, Senoji rinka atsirado tuččiamie neužstatytame miesto plote [12:124]. Archeologiniai kasinėjimai paliudijo, jog turgaus aikštė buvo suplanuota šiauriniame sudėgusios gyvenvietės pakraštyje, kurios liekanos atkastos 1,2-1,3 m gylyje po negrįstos aikštės sluoksniniu. Jas sudaro 10 cm priesmėlio ir 14-20 cm storio juodžemio sluoksniai. Apatiniame priesmėlyje aptikta gyvulių kaulų ir pjaustyto kaulo ruošinių, viršutiniame juodžemyje - plūkto molio židinio likučių, molio tinko trupinių, kalkakmenio ir rausvo šiferio verpstukų bei XIV-XV a. puodų šukui. Medinių pastatų liekanų nerasta.

Kad jų būta, paliudijo gausūs degėsiai, penlenų tarpsluoksniai, minėtas plūkto molio židinys ir molio tinko trupiniai. Matyt, namai sudėgė iki pamatu, o ju liekanos priesmėlyje ir juodžemyje sunyko.

2 pav. Rinkų išsidėstymas Kėdainių mieste

XVI a. pabaigoje turgaus aikštės viduryje buvo pastatytas mūrinis gotikinis namas, iš kurio beliko kvadratinis 7x7,5 m dydžio rūsys, atkastas 1-1,9 m gylyje (pav. 3). Rūsio sienos - 1-1,1 m storio, mūrytos iš stambiu rieduliu ir plytu. Plytos - 27-28,2x13,5-14x7-7,8 cm dydžio, surištos gotikiniu būdu. Rūsio patalpa buvo perdengta medinė-

3 pav. Senosios rinkos aikštės planas

mis sijomis, laiptinė - plytų skliautu. Pagrindinis namo fasadas buvo atsuktas į pietus, į Kauno-Rygos vieškelį (dab. Smilgos gatvę). Kadangi namas statytas aikštės vyduryje, jo paskirtis nėra aiški. Vargu ar ši namą pasi-

statė tūlas miestietis, kad ir turtingas pirklys ar amatininkas. Greičiausiai namas statytas visuomeninei paskirčiai. Galbūt Jame įsikūrė pirmoji miesto rotušė (?). Dabar Didžiojoje rinkoje tebestovintis rotušės pastatas sta-

tytas tik 1653 m. Nuo savivaldos suteikimo Kėdainiams 1590 m. iki 1653 m. duomenų apie miesto rotušę nėra: neaišku, kur visą tą laiką posėdžiavo magistratas, buvo laikomas miesto iždas, pavyzdiniai saikai, matai ir panašiai. Kad iki 1653 m. mieste būta rotušės, byloja 1647 m. kunigaikščio Jonušo Radvilos Kėdainiams surašytų magdeburgiškos teisės taisyklių 5-tas punktas. Jame nurodyta, kad „magistrato rinkimai prasideda pamaldomis bažnyčioje, o paskui tam tikra tvarka tēsiasi rotušė“ [16:70]. Kur toji rotušė stovėjo ir kokia ji buvo - šaltiniai nemini. Kadangi XVI a. pabaigoje-XVII a. pradžioje Se-

noji rinka buvo pagrindinė miesto aikštė, spėjama, kad mūriniamame name įsikūrė pirmoji miesto rotušė. Tikėtina, jog ateityje šią priešais paneigis arba patvirtins nauji istoriniai duomenys ar archeologiniai tyrimai.

Pastačius namą, turgaus aikštė išgrįsta akmenimis. Akmenų grindinys atkastas 0,9 m gylyje. Grindinio akmenys sudėti ant 10 cm storio niveliacino smėlio sluoksnio ir rausvo priesmėlio, paskleisto kasant rūsio duobę. Vadinas, aikštė išgrįsta pastačius gotikinių namų.

Turimi istoriniai šaltiniai byloja, kad 1588 ir 1600 m. Senają rinką nusiaubė gaisrai [9:161]. Gaisrų pėdsakai aptiki ant aikštės grindinio ir rūsio sienų. Grindinio akmenys apdegė, kai kurie nuo karščio suskylinėjė. Degėsiuose, tarp grindinio akmenų, aptikta XVI a. puodų šukui bei 1599 m. Rygoje kaltas Zigmanto III Vazos šilingas.

Gaisrų nuniokota Senoji rinka XVII a. I pusėje prarado pagrindinės miesto aikštės funkcijas, kadangi tuo laiku ją nukonkuravo kaimynystėje suplanuota didžiulė stačiakampė Didžiosios rinkos aikštė [12:99-102]. 1581 m. leidus Kėdainiuose įrengti laisvą uostą ir 1602 m. per Nevėžį pastačius medinį tiltą, tarp uosto ir tilto suplanuota Didžioji rinka tapo pagrindine miesto aikštė.

XVII a. I pusėje senają miesto aikštę pradėta mažinti ir užstatinėti namais. Iki XVII a. vidurio buvo užstatytas visas pietinis aikštės pakraštys. Apie tankų Senosios rinkos užstatymą byloja XVII a. I pusės miesto inventoriai ir archeologiniai kasinėjimai.

Keturiai XVII a. I pusėje statytų namų pamatai atkasti prie pietinių ir vakarinių aikštės pakraščių. Pamatai - stačiakampio plano, 16-18,5 m ilgio ir 6,3-7 m pločio, mūryti iš stambių rieduliu ir plytų. Plytos - 26,8-28,2x13,5-15x7-8 cm dydžio, surištos renesansiniu būdu. Vakariname aikštės pakraštyje namai statyti galais į turgaus aikštę. Tarp namų būta 2 m pločio akmenimis grįstų praėjimų. Išilgai praėjimų padaryti vandens ir purvo latakai su nuolydžiu į grįstą aikštę. Pietiniame aikštės pakraštyje namai pagrindiniai fasadai statyti į turgaus aikštę, o galais į Senąją gatvę, per kurią Senosios rinkos aikštę jungesi su Didžiaja rinka. Nustatyta, kad XVI a. pab. sudegės gotikinis namas, stovėjęs aikštės viduryje, buvo atstatytas ir sujungtas su nauju namu, iškilusiu prie Senosios gatvės. Tarp abiejų pietiniame aikštės pakraštyje stovėjusių namų buvo 8,5 m pločio grįstas kiemas. Išilgai kiemo padarytas vandens ir purvo latakas su nuolydžiu į Senąją gatvę. Nuo abiejų namų į centrinių kiemo latakų kruopščiai išgristi šoniniai latakai (pav. 3).

Atkasti namų pamatai, kiemų ir aikštės grindiniai byloja, kad XVII a. I pusėje Senojo rinka buvo ne tik tankiai užstatyta, bet ir tvarkingai prižiūrėta. Anot istorinių šaltinių, tarp 1604 ir 1624 m. Senojoje rinkoje stovėjo 8 degtinės karčemos, 9 aludės, kelios krautuvės, veikė odminiu, siuvėjų, kubilių bei kalvių dirbtuvės [12:127-130]. Tarp vyraujančių medinių namų - 5 buvo mūriniai. Miesto inventoriai byloja, kad XVII a. I ketvirtiryje Senojoje rinkoje gyveno lietuvių: smuklininkas Jonas Dedala, aludaris Jonas Burnaitis, odminys Petras Zirbutis, krautuvininkas Jonas Juknėnas, kepurinėsiuviėjas Jonas Pasvalietis ir t. t. [15:18-20].

1627 m. Kėdainių savininkas Kristupas Radvila leido Senojoje rinkoje apsigyventi žydams. Kadangi žydai priklausė ne miesto, o dvaro jurisdikcijai, jieims gyventi buvo nustatyta tam tikra teritorija: vakaruose - iki dabartinės Žydų gatvės, šiaurėje - Smilgos upelio, rytuose - Senosios ir pietuose - Smilgos gatvių [16:50]. Kitur žydams buvo draudžiama ne tik gyventi, bet ir supirkinėti nekilnojamajį turą, verstis prekyba, amatais.

Pradžioje kelios žydų šeimos apsigyveno prie Senosios gatvės [12:134]. Manoma, kad iki XVII a. vidurio žydų Kėdainiuose,

4 pav. 1869 m. Kėdainių miesto plano fragmentas. Raudonai išširkta Senosios rinkos kvartalas

kaip ir kituose Žemaitijos miesteliuose, gyveno nedaug [8:47]. Jų pagausėjo nuo XVII a. vidurio. Apie tai byloja 1652 m. Jonušo Radvilos patvirtinti žydų amatininkų cechų nuostatai ir draudimas nesėsliams žydams dėžutininkams gyventi Kėdainiuose [1:17].

Pagausėjus žydų, 1655 m. šiauriniame aikštės pakraštyje buvo pastatytą medinę sinagogą ir šalia jos ligoninę su pirtimi [2:102;

vo stačiakampio plano, medinę. Ji pagrindiniu fasadu stovėjo į turgaus aikštę.

1666 m. miesto inventoriaus duomenimis, beveik visos valdos Senojoje rinkoje priklauso žydams. Tuo laiku ji pradėta vadinti Žydų rinka [9:161]. Pasak inventorių, 1686 m. Žydų rinkoje gyveno 64 žydų šeimos, veikė 11 karčemų, 9 krautuvės, 5 kepyklos, 2 kalvės, skerdykla, siuvykla, 6 batų ir 11 odminių dirbtuvės [12:131-132].

Apie XVII a. senojoje turgovietėje gyvenusiu žmonių buiti ir ūkinę veiklą byloja aptiktai radiniai. Atkastu pamatumu viduje, ant kiemų ir aikštės grindinių, aptikta statybinės ir buitinės keramikos dirbinių, langų stiklų, butelių ir stiklinių šukiu, molinių pypkių, kaulinių sagų, metalui lieti tiglių ir gausybė monetų. Iš statybinės keramikos pavyzdžių daugiausia rasta plytų ir čerpių. Pastarosios byloja, kad XVII a. namų stogai Senojoje rinkoje buvo dengti čerpėmis. Dekoratyvinei ke-

ramikai priskirtini kokliai. Daugiausia aptikta plokštinių koklių, mažiau - karnizinių, frizinių, kampinių ir puodyninių. Plokštiniuose kokliuose vyrauja augaliniai ornamentai (pav. 6:3). Siužetiniuose pavaizduoti grifonai, raiteliai, herbiniuose - ragelių ir lapės herbai (pav. 6:1-2). Karniziniuose ir friziniuose kokliuose pavaizduoti angelai, satyrai, šunys ir liūtai (pav. 6:4-5). Dauguma

koklių glazūruoti žaliai, mažiau - rudai arba be glazūros. Polichrominių koklių rasta nedaug. Jie puošti augaliniu ornamentu ir padengti mėlyna, balta ir pilkai rusva glazūra. Polichrominiai kokliai yra gan retas radinys Kėdainių senamiesčio sluoksniuose. Tarp gausybės buitinės keramikos dirbinių aptikta glazūruotų puodų, keptuvų, ąsočių, dubenų, dailiai išmargintų lėkščių fragmentų. Importiniams dirbiniams priskirtini plo-

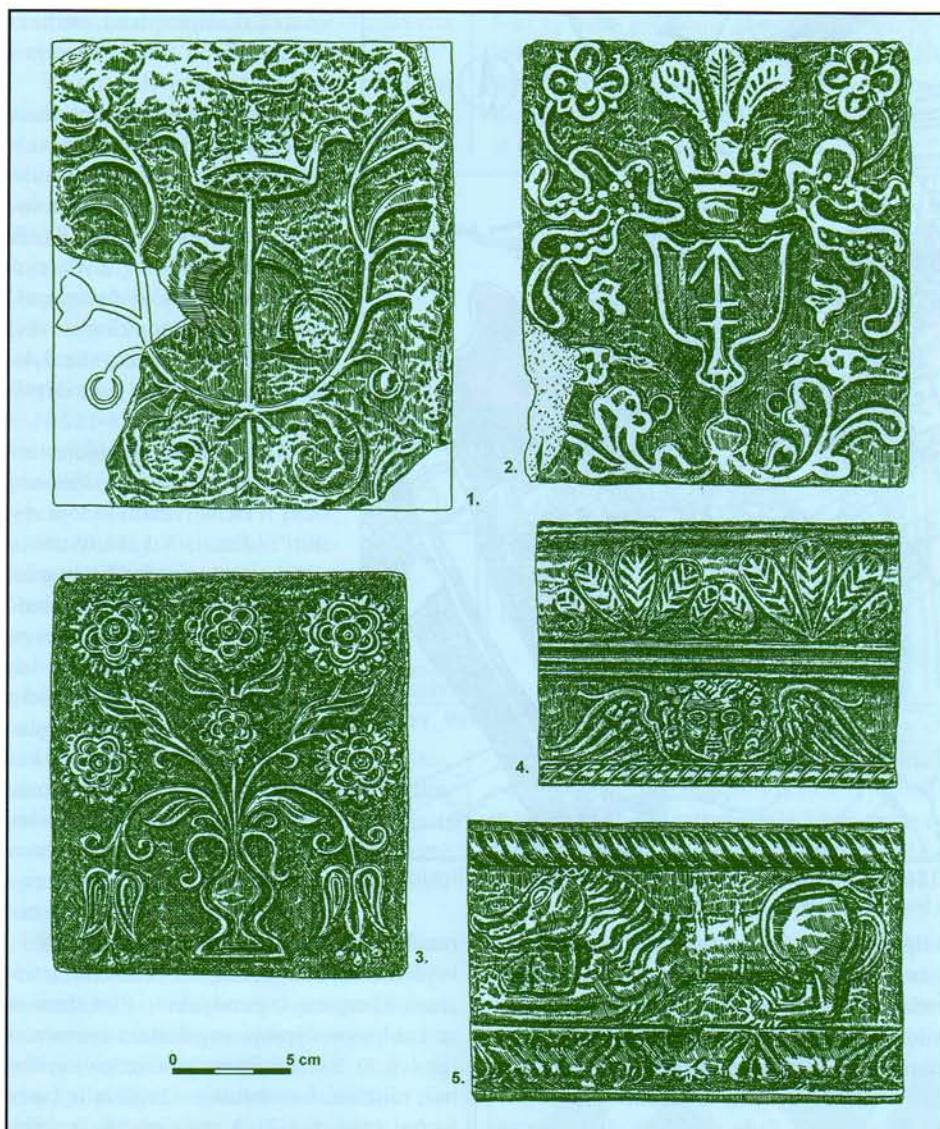

5 pav. Šiaurinė Žydų rinkos dalis su vienaaukščiu „skerdėjo namu“

11:30]. Spėjamos ligoninės pamatai atkasti šiaurės vakariname aikštės kampe prie Pa-eismilgio gatvės. Pamatai - 80-90 cm storio, mūryti iš stambių rieduliu. Jų plano nustatyti nepavyko, nes pokaryje apnaikinti kasant kanalizacijos ir vandentiekio griovius. Iš atkastų liekanų spėjama, kad žydų ligoninė bu-

nasieniai balto molio ąsočiai ir balto molio pypkės (pav. 7:5-6).

Tarp rastų monetų vyrauja variniai Jono Kazimiero solidai, kaldinti Kauno, Vilniaus, Bresto ir Lenkijos kalyklose (monetas sukla-sifikavo ir informaciją suteikė Eugenijus Iva-nauskas). Tarp 57 varinių monetų - ir 2 si-

6 pav. Plokštiniai kokliai su ragelių (1) ir lapės (2) herbais bei su gélémis (3) ir karnizinių kokliai (4-5)

dabriniai Jono Kazimiero šešiagrašiai. Kitą monetų grupę sudaro Švedijos karalių Karolio X Gustavo, Karolio XI ir Kristinos šilingai. Jų aptikta 14 vienetų. Dauguma monetų kalta Rygoje, viena - karalienės Kristinos - Sučiavoje (Moldavija). Iš retesnių Kėdainiuose aptinkamų monetų - ispanų karaliaus Karolio II taleris, Prūsijos karalių Fridricho III ortas ir Fridricho Vilhelmo šešiagrašis. Iš viso XVII a. sluoksniuose aptikta 74 monetos.

XVIII a. pradžioje Kėdainius nusiaubė Šiaurės karas ir po jo siautės 1708-1711 m. maras. Dalis miesto gyventojų, daugiausia svetimšalių, pasitraukė svetur, dalis išmirė. Miestas atgijo tik apie XVIII a. viduri, kuomet Kėdainiams buvo patvirtintos ankstesnės privilegijos, o miesto gyventojams suteikta įvairių lengvatų. Kėdainiuose vėl pagausėjo gyventojų, ypač žydų, kurie, kaip ir anksčiau, kūrėsi aplink senąją turgavietę. 1765 m. prie jos gyveno 69 šeimos, o 1766 m. sudarytame Kėdainių kahalo mokesčių mėtojų saraše paminėtas 501 asmuo [15:8]. Tuo laiku žydų amatininkai laikėsi senos, dar

Jonušo Radvilos patvirtintos, cechinės santvarkos: daug jų buvo susibūré į siuvėjų, išsiuvinėtojų ir kepurininkų cechus [16:50-51]. Ypač garsėjo žydai audėjai, savo rankose amatą išlaikę iki XX a. [1:83]. Be išvardintų amatininkų Žydų rinkoje dar gyveno smulklininkų, vynininkų, stiklių, knygrišys, aukšakalys ir muzikantas [15:23].

1774 ir 1781 m. Žydų rinką nusiaubė gaisrai - sudegė 57 žydų namai, 158 žmonės liko be pastogės [15:24]. Po gaisrų Žydų rinka vėl atsistatė. Apie tai byloja miesto inventoriai ar archeologiniai kasinėjimai. Kasinėtuose aikštės pakraščiuose ryškesnių perplanaivimų ar perstatymų neužfiksuota. Vadinas, namai atstatyti sudegusių vietoje. Jų viduje ir ant aikštės grindinio aptikta XVIII a. statybinės ir buitinės keramikos dirbinių, monetų. Iš 30 monetų - 8 Švedijos karaliaus erės, 4 Stanislovo Augusto grašiai, 3 Augusto III grašiai ir 2 šilingai, 2 Prūsijos karaliaus Fridricho ortai, 11 Rusijos imperatorių Jekaterinos II, Annos, Jelizavetas ir Pavlo I dengų, grivenikų, denežkų ir kapeikų.

Po 1781 m. gaisro šiauriniame aikštės pa-

kraštyje, vietoje sudegusios medinės sinagogos 1784 m. pastatyta Didžioji mūrinė. XIX a. pradžioje prie jos pastatyta dar viena - Mažoji mūrinė sinagoga [15:26]. Abi sinagogos nuo turgaus aikštės jungė mūriniai arkiniai vartai, kurių viršuje būta Saulės laikrodžio. Laikrodis įtaisytas vartų apvalumoje ir atkreiptas į pietus. Valandas skalėje žymėjo hebraiski skaitmenys. Saulės laikrodžiu naudotasi pradedant mokyklose pamokas, o sinagogose - apeigas ir susirinkimus.

XIX a. pradžioje Žydų rinkoje buvo 74 žydų valdos [11:37]. Matyt, XIX a. I pusėje žydų senojoje turgavietėje pagausėjo. Amžiaus viduryje aikštė buvo sumažinta ir įgavo dabartinius kontūrus. Pasikeitė ir aikštės pakraščių apstatymas. Aikštė sumažinta nuo pietų pusės, kuomet prie XVII a. mūrinio namo pašonės buvo pristatytas stačiakampis 30x7,5 m dydžio mūrinis vieno aukšto namas su rūsiais. Pagrindinis šoninis namo fasadas buvo atsuktas į turgaus aikštę (pav. 3). Pastačius namą pietinė aikštės kraštinė 7,5 m pasistumėjo į šiaurę.

Vakarinis aikštės pakraštys buvo apstatytas stačiakampiais, 10,5-14x8-8,5 m dydžio, mediniais namukais. Jie pastatyti šonais į turgaus aikštę, o ne galais, kaip XVII-XVIII a. Tarp namų būta 0,6-1 m pločio akmenimis grįstų tarpu. Išilgai tarpu padaryti vandens ir purvo latakai su nuolydžiu į turgaus aikštę. Aikštė pergrįsta antru grindiniu. Skaičiuojant nuo XV a. tai buvo trečias turgaus aikštės paviršius. Tarp grindinio akmenų bei pastatų viduje aptikta puodų, ąsočių, dubenų, fajansinių lėkščių, gausybė butelių šukų, molinių pyrkpių, monetų ir prekėms žymėti antspaudų.

Pypkės gamintos vietinių amatininkų iš rausvo molio, išdegtos redukcinėje ir oksidaciniėje aplinkoje. Jos puoštos augaliniu ir geometriniu ornamentu. Viena jų paženklinta 1830 m. data (pav. 7:1-4). Iš 16 rastų monetų - 2 Prūsijos ir Vokietijos pfenigai, 14 Rusijos imperatorių Aleksandro I, Nikolajaus I, Aleksandro II ir Nikolajaus II kapeikų.

Be to, pirmą kartą Kėdainių senamiesčio sluoksniuose aptikta prekėms žymėti skirtų antspaudų (6 - švininiai, 1 - geležinis). Švininiuose antspauduose išpausti Rygos ir Kemnico (Saksonija) miestų herbai (pav. 7:7, 9), nenustatytų Rusijos ir Anglijos īmonių ženklai (pav. 7:8, 10). Iš visų antspaudų informatyviausias - geležinis. Jame išpausti Gardino gubernijos, Slonimo apskrities, Ružanos miestelio antros gildijos pirklio Leibos Mevachovičiaus Pineso inicialai ir 1831 m. data. Spėjama, kad šiuo antspaudu buvo paženklinti gelumbės ritiniai. (Informaciją apie antspaudus suteikė archeologas Linas Kviziukevičius).

Sprendžiant iš 1869 m. Kėdainių plano, Žydų rinka buvo tankiausiai apgyventa mesto dalis (pav. 4). Tačiau XIX a. pabaigoje ją

nusiaubia gaisras. 1887 m. sudegė 54 namai, gaisro nuostoliai siekė 7000 rublių [15:11]. Gaisro nuniokotą rinką buvo numatyta pertvarkyti pagal 1888 m. inžinieriaus F. Sopovskio parengtą projektą. Sudegusių namų vietoje turėjo iškilti nauji. Be to, numatyta juos sugrupuoti, padidinti tarpus tarp namų, praplantinti skersgatvius. Tačiau projektas nebuvo įgyvendintas. Tam trūko pinigų, tad gyventojai savavališkai namus atstatinėjo sudegusių vietoje, vengė mokėti baudas už statybų taisyklių pažeidimus [15:28].

Tuo laiku šiauriniame turgavietės pakraštyje, prie sinagogų, sumūrytas vieno aukšto kvadratinis pastatas su uždaru kiemeliu, pramintas „skerdéjo namu“ (pav. 5). Jame būdavo atliekami kai kurie su žydų tikyba susiję ritualiniai patarnavimai: pjauunami naminių paukščių, apžiūrima valgiui tinkama „košerine“ mėsa. Viename iš pastato korpusų įrengta areštinė prasikaltusiems žydams [3]. Užbaigus sinagogų komplekso statybą, Žydų rinka pavadinta Sinagogų aikštę.

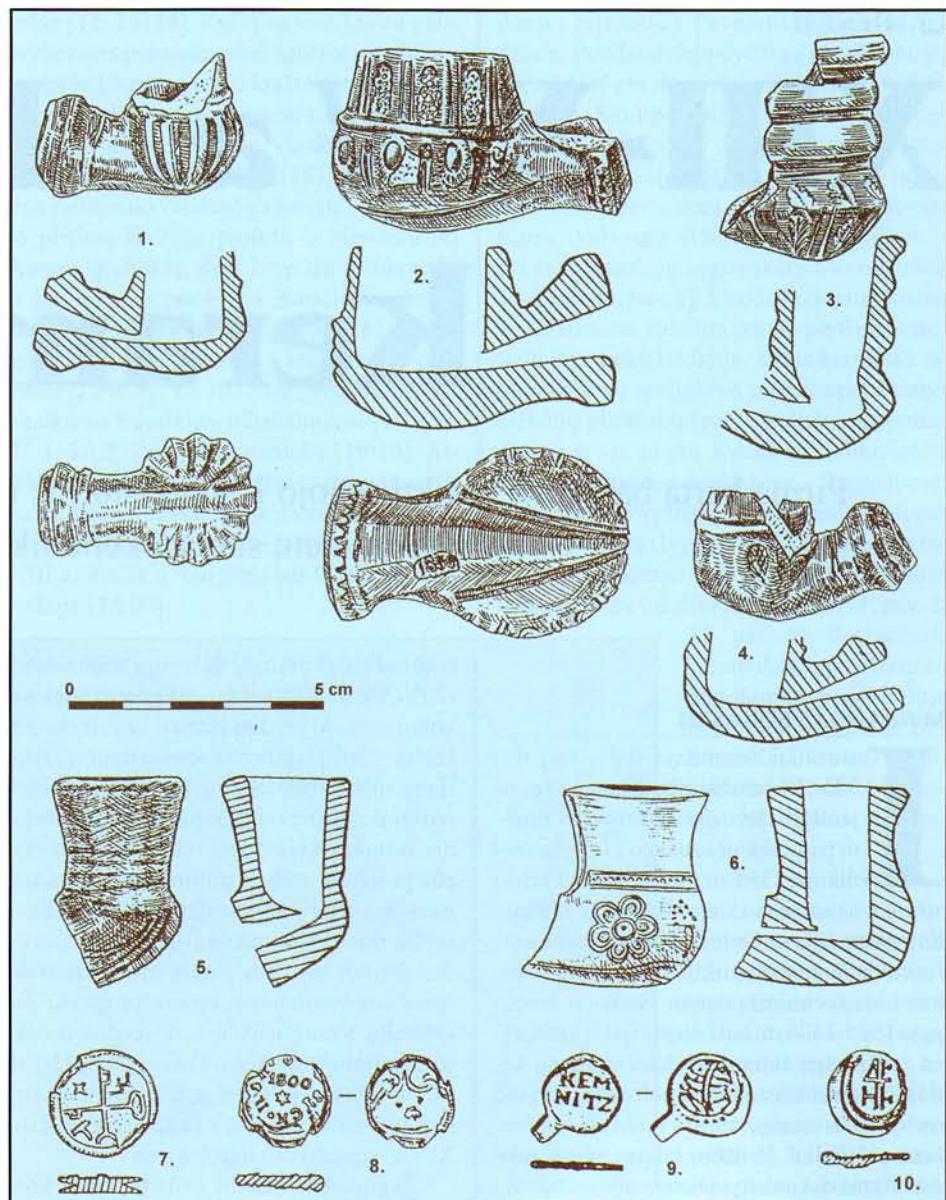
1908 m. Sinagogų aikštę vėl nusiaubė gaisras. Atsižvelgiant į to meto priešgaisrius reikalavimus, numatyta platinti skersgatvius, tiesinti gatves, didinti tarpus tarp atstatomų namų. Tačiau, kaip ir ankstesniais laikais, gyventojai nepaisė valdininkų nurodymų ir namus atstatinėjo sudegusių vietoje [15:28].

Tarpukario aikštės pakraščiuose pradėta grauti medinius ir statyti mūrinius namus. Aikštę ir aplinkinės gatvės bei skersgatviai buvo išgristi akmenimis. Pasak aikštę grindusių darbininkų, akmenys buvo gabenami iš aplinkinių laukų, o darbai miesto savivaldybei kainavo per 5000 litų. Iki šiol aikštęs pakraščiuose išlikę tarpukario grindinys yra trečias, skaičiuojant nuo XVI a., ir ketvirtas - nuo XV a. vidurio.

Antrojo pasaulinio karo metu Sinagogų aikštėje buvo įkurtas žydų getas. Abi sinagogos paverstos arklidėmis, mūrinis „skerdiko namas“, vartai su Saulės laikrodžiu ir pietiniame aikštės pakraštyje stovėjės mūrinis namas - nugriauti.

Pokaryje senojo miesto aikštė buvo pavadinta Liaudies vardu. Abi sinagogos paverstos sandėliais, o aikštės prieigose stovėjė mediniai namai nugriauti. 1964 m. Liaudies aikštę planuota pertvarkyti ir apstatyti tipiniai daugiabučius namai. Iš numatytių septynių namų pastatytas vienas. Jis tebestovi Senosios ir Smilgos gatvių kampe.

1990-1992 m. tyrinėti aikštės pakraščiai parodė, kad nuo XV a. vidurio iki XX a. vidurio Senojo rinka buvo tankiai apgyventa, ūkiškai svarbi ir savita Kėdainių dalis. Aikštės prieigose slipy vertingos XV-XIX a. statybų liekanos ir gausūs archeologiniai radiniai. Ištyrus šiaurines ir pietines aikštės priegas, turėsime išsamią seniausios Kėdainių turgavietės raidos sampratą.

7 pav. XIX a. molinės (1-4) ir XVII a. balto molio (5-6) pypkės bei antspaudai prekėms žymėti: su XVIII a. Rygos mažuoju herbu (7), XIX a. Rusijos įmonės herbu (8), Kemnico miesto (Saksonija) antspaudu (9) ir Anglijos įmonės antspaudu (10)

Šaltiniai ir literatūra

1. Akiras-Biržys. Lietuvos miestai ir miesteliai. T. III. Kėdainių apskritis. Kėdainiai, 1934.
2. Bagdonavičius A. Medicinos raida Kėdainiuose XVII-XX a. pr. // Žemaičių praeitis. T. 2. V., 1993.
3. Grinevičius H. Užmirštas saulės laikrodis // Mokslas ir gyvenimas. Nr. 6. 1989.
4. Grinevičius H. Ar buتا Kėdainiuose pilies? // Mokslas ir gyvenimas. Nr. 3. 1990.
5. Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. V., 1979.
6. Jasas R. Pergamentų katalogas. V., 1980.
7. Kirkoras A. Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 m. V., 1995.
8. Meilus E. Žemaitijos Kunigaikštystės miesteliai XVII a. II p.-XVIII a. V., 1997.
9. Miškinis A., Grinevičius H. Kėdainių urbaninė raida // Architektūros paminklai. T. 3. V., 1975.
10. Miškinis A. Kaip formavosi Kėdainių aikštės // Statyba ir architektūra. Nr. 8. 1972.
11. Miškinis A. Kėdainių senamiesčio regeneracijos projektas. Kėdainių istorinių tyrimų medžiaiga. Mašinraštis. Kaunas, 1971.
12. Oksas J. Kėdainių senamiesčio regeneracijos istoriniai tyrimai. Mašinraštis. Kaunas, 1990.
13. Oksas J. Apie Kėdainių genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. // LTSR Architektūros klausimai. T. 7:1. Kaunas, 1981.
14. Pilypaitis A., Baršauskas A. XVI-XVII a. Lietuvos naujų ir rekonstruotų miestų centrų užstatymo planingumas // LTSR architektūros klausimai. T. 3. Kaunas, 1966.
15. Reipaitė V. Kėdainių Senosios rinkos aikštė. Istoriniai tyrimai. Mašinraštis. Kaunas, 1992.
16. Šinkūnas R. Kėdainių miesto istorija. Kaunas, 1928.
17. Археографический сборник документов относящийся к истории северо-западной Руси. VII. Вильна, 1870.
18. Лаппо И. Великое княжество Литовское за время 1569-1586. I. С. Петербург, 1901.
19. Литовская Метрика, отдел II, книга записей I, С. Петербург, 1910.
20. Материалы для географии и статистики России. Ковенская губерния // Сост. Д. Афанасьев. СПб., 1861.

XIII-XIV a. Kauno keramika

Pirmą kartą bandoma atsekti senojo Kauno istorinę raidą pagal archeologinių tyrimų metu surastą keramiką

MINDAUGAS BERTAŠIUS

Istoriniai duomenys rodo, kad ties XIV/XV amžių riba Kauno miestas jau egzistavo. Tai ir pirmasis miesto paminėjimas Johano Posilgės kronikoje 1384 m., tai ir miesto teisių suteikimas ne vėliau kaip 1408 m., ir 1398 m. Salyno sutartis su Ordinu, leidusi Kaune kurčius vokiečių miestų pirkliams, taip pat stambūs hidrotechniniai darbai Nemuno žemupyje 1395-1406 m. laikotarpiu (jie leido Kauną ir Dancigą sujungti vidaus vandenų keliu). Negausios istorinės nuotrupos rodo tuo metu vykusį staigū miesto raidos šuoli. Galima prisiminti, kad tuo laikotarpiu Kaune pastatytos dvi ankstyviausios miesto bažnyčios (pranciškonų ir parapinė).

Išvardintieji įvykiai atsispindėjo ir kultūrinio sluoksnio radoje. Vykdysti archeologiniai stebėjimai patvirtino, kad miesto aikštė, senamiesčio gatvės planuotos ant pirmiego paviršiaus. Gatvių sluoksniai per šimtmečius klostėsi tolygiai, nepastebėta jokių perplanavimo žymių, o turgaus aikštėje iki Rotušės statybos (1542 m.) susiformavo apie 0,3 m storio kultūrinių sluoksninių kloadas. Šie faktai leidžia teigti Káuno miestą buvus įkurtą ties minėtų šimtmečių riba, išplanuotą taisyklingais kvartalais ir sklypais. Tuo pačiu jos neigia vyrausią nuomonę apie Kauno planavimą XVI a. viduryje [1:13].

Tyrinėjant senamiestį dažnai susiduria ma su charakteringais savo keramika ir kitomis ypatybėmis kultūriniais sluoksniais. Sluoksninių ir randamos medžiagos gretinimo

pagrindu išskiriamas vėlyvųjų viduramžių (XIV/XV a.-XVI a. I pusės) miesto istorijos laikotarpis. Jo pradinį etapą (t. y. laikotarpio žemutinę ribą) apibrėžusios jau minėtos istorinės aplinkybės lémė ir kultūrinio sluoksnio stratigrafinę raidą, o tuo pačiu ir sluoksnio turinio - keramikos raidą. Pradinis etapas pasižymi staigiu plitimui didelėje senamiesčio teritorijoje, standartinės, kokybiškos molio masės keramikos įsigalėjimu, vienodos formos dirbinių gausa, gamybos technologijos vienodumu, apibrėžtų puodų pakraštelių formų įsigalėjimu, juodos redukcinių miestietiškos keramikos vystymu [1:13]. Ši, gana ryškiai pastebima, miesto „pradžios“ riba tuo pačiu yra ir toliau aptariamos XIII-XIV a. keramikos viršutinė riba.

Žvelgiant į istorinį to laikotarpio kontekstą pirmiausia turime prisiminti du stambius Marvelės ir Veršvų kapinynus, kurie siekia XII a. Neabejotina, turėjusios būti ir nemažos gyvenvietės, beje, su gerai įgudusiais metalų apdirbimo meistraininkais. Svarbu atkreipti dėmesį į piliakalnių sistemas pobūdį Kauno apylinkėse, - Nemuno gynybinės sistemos, susijusios su centralizuotos valstybės susikūrimu, įrengimą [2:69]. Ji fiksuojama ir jos vaidmuo ypač ryškus ties XIII/XIV a. riba ir XIV a. pradžioje. Tuo metu daugelyje pilii buvo nuolatinės īgulos. Tai gyvai atskleidzia ir dažnas puldinėjimų minėjimas vokiečių kronikose. Štai Petras Dusburgietis kronikoje dažniausiai mini XIII a. 10 deš.-XIV a. 3 ir 6-8 dešimtmečių įvykius, kurie vyksta kiek skirtingose vietovėse, - Veliuona (pilis, papilys, valsčius), Vilkija (Jaučakių piliakalnis, Paštuvo valsčius, pilis),

Seredžius (Piešvės pilis ir papilys), Bisénės pilis ir papiliai [3]. Apibendrinant turimą medžiagą galime pažymeti:

- abiem šiaisiai laikotarpiais labai plėšiamos ir niukojamos Kauno apylinkių žemės, - į minėtą gynybinę sistemą patenka ir pilys; iš jų ar iš labai artimų apylinkių turime įvairios keramikos. Tai Derbutai, Lentainiai (Radikiai), Pypliai, Veliuona, Vilkišiai, Eiguliai. Ši centralizuotas valstybės paštangomis organizuota ir tiesiogiai nuo didžiojo kunigaikščio priklausanti gynybinė sistema [2:107], reikia manyti, suvienodino pilies gyventojų buitį ir gyvenimą. Tai kažkiek turėtų atspindėti ir čia randamos keramikos formų ir puošybinių elementų panašumas. Tuo būdu šis laikotarpis tampa minėtų vietovių keramikos viršutinė riba, nes tolesnių įvykių - Kauno pilies puolimų - metu dalis šių piliakalnių jau yra netekę reikšmės (Lentainiai, Pypliai). Atskaitos tašku yra ir Kauno pilies tyrimų medžiaga, kur išskirta keletas kultūrinių horizontų, tiesa, nepasižymintių ypatinga radinių gausa [4:16]. Tokie „rémai“ tampa savotiška schema Kauno XIII-XIV a. keramikos datavimui ir apibūdinimui. 1995 metais tyrinėta dalis ankstyvosios, XIV a. datuojamos, gyvenvietės, esančios pietinėje senamiesčio dalyje, tarp Perkūno namo ir Nemuno [5]. Čia surinktai keramikai taikyta apibūdinta schema.

Vėlyvųjų viduramžių laikotarpio keramika paprastai apibūdinama remiantis indo pakraštėlio profiliavimo būdu. Tačiau tai sunkokai sprendžiamas uždavinys, jei nesiremiaama indo formas, puošimo, molio masės sudėties, puodo formavimo būdo analize. Re-

❖ **Mindaugas Bertašius** (g. 1956) 1979 m. baigė Kauno Politechnikos institutą, o 1989 m. Vilniaus universitetą. Šiuo metu dirba Vytauto Didžiojo universitete. 1998 m. apgynė daktaro disertaciją "Vidurio Lietuva VIII-XII amžiais". Tyrinėja Marvelės kapinyną, domisi vikingų ir baltų santiukiai bei miestų atsiradimo istorija. Daugelio mokslinių straipsnių bei vienos monografijos autorius.

miantis šių bruožų derinimu, kultūrinio sluoksnio stratigrafine seka bei miesto raidos pokyčiais minėtu periodu ir buvo atrinkta iki XIV/XV a. ribos egzistavusios gyvenvietės keramika. Ji savo puošnumu, molio mase ir kokybe aiškiai skiriasi nuo vėlyvesnės mestietiškos keramikos, kurios gyvenvietės sluoksniuose praktiskai nerandamos. Pabandytos atkurti galimos indų formos. Deja, daugeliu atveju buvo neįmanoma nustatyti viso puodo formos ir teko atkurti indą pagal viršutinės dalies analogiją. Tokiu būdu atkūrus spėjamas formas ir dydžius sudarytos kelios sąlyginės grupės, kurių dirbiniai skiriasi:

- pakraštėliu ir angos formavimo būdu,
- kaklelio išreiškimu (aukštas-žemas),
- perėjimo iš pakraštėlio į petelį forma,
- petelio forma (pakeltas arba nuleistas).

Savo ruožtu, visi šie elementai lemia ir likusių puodo formą. Apžvelgsime atskiras grupes (pav. 2-3).

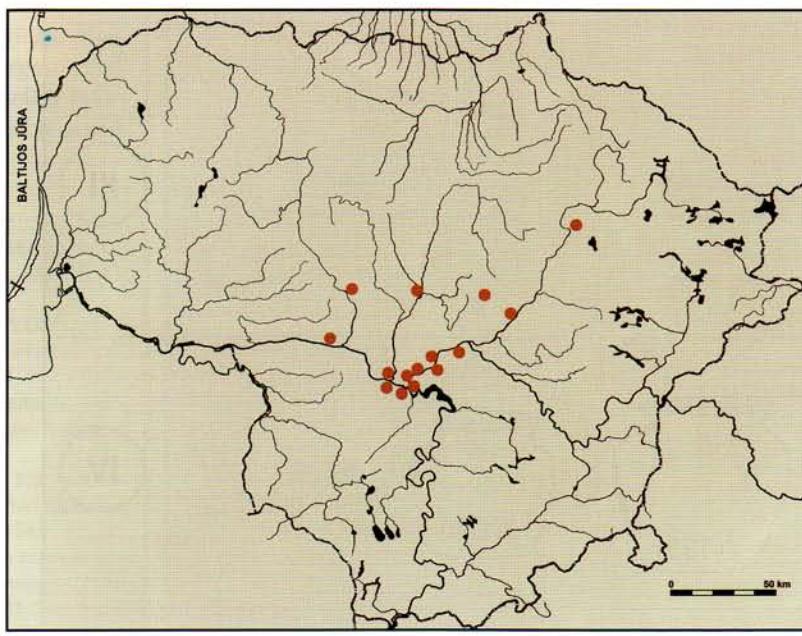
I. Panašūs dydžiu ir forma puodai, besiskiriantys gamybos technologija ir puošimu, pasižymi silpnai išreikštu kaklelio ir petelio profiliavimu. I-I puodas pagamintas iš grubios su gausia priemaiša molio masės, lipdytas, paviršius aplygintas ant rato, puoštas ištisiniu kvadratiniu duobucių ornamentu, o briauna - įkartélémis. Savo forma, dydžiu, puoštaja briauna jis artimas XI a. Palangos keramikai [6; 7, pav. 7, 9]. Kartu su šiuo puodu sluoksnio apačioje surastas X-I puodas - prastokos molio masės kokybės, savo puošimu, forma, pakraštėlio profiliu atitinkantis Baltijos jūros (vakarų slavų) keramikos bruožus. Artimiausios analogijos surastos Marvelės kapinyne Kaune, kur pasitaiko nemažai šio tipo puodų šukų, tipas populiarus Sargėnų, Radikių, Pakalniškių kapinynuose. Tai leistų Kaino gyvenvietėje I ir X tipų keramiką datuoti XI-XII a. Su šiuo laikotarpiu reikėtų sieti ir dantytu ratuko štampo ornamentu pasirodymą (nors ir kaip tai atrodytų neįtikėtina). Savo kilme šis, gan netikėtas baltų žemėse ornamentas, matyt, sietinas su vadinančia Badorf keramika, atsiradusia Kelno-Bonos krašte VII a., kur artimi dvipusio kūgio formai indai buvo ištisai puošiami kvadratiniu štampukų ornamentu [8:404], vėliau (X-XII a.) ši keramika pasirodo ir pietiniame Pabaltijuje [9:227, 232, pav. 17]. Jau X a. šis ornamentas žinomas prūsų mieste Truso, randamas kai kuriuose prūsų kapinynuose [10, pav. 8; 11, pav. 20:3-6]. Idomu tai, kad tokis puošimo būdas gerai žinomas Drohičino apylinkėse, jotvingių ž-

mėse [12; 13; 14]. Ryšiu su šiuo kraštu galimi beiti atliepia tuometinė istorinė situacija - tamprūs Lietuvos ir šio krašto santykiai, aktyvus Lietuvos kariuomenės dalyvavimas čionykščiuose įvykiuose. Vis dėlto tokis puošmas nežinomas Gardine [15], ir tai patvirtina pirmesnio varianto galimybę - ornamenato plitimą Baltijos pajūriu ir Nemunu iki Kauno apylinkių. Šios krypties ryšius rodo ir jau minėtas puošmas įkartélémis briaunoje, neretas Marvelės kapinyne [16], o šiaip išprastas vakarų baltams - kuršiams ir prūsams [7:56, 59; 17:107-164], retkarčiais pasitaikantis Suvalkijos piliakalniuose [18, pav. 25:1, 26:2, 79:6], Naugarduke [19:16]. Atrodo, šis puošimo būdas buvo mėgiamas ilgesnį laiką, puodai su skersinėmis negiliomis, bet taisyklingomis išrežomis žinomi XII-XIII a. Radikių, Sargėnų bei Gardino keramikoje [15:60].

įkartos briaunoje). Paviršius lygintas apžiedžiant. Puodai dvių dydžių - smulkesnių anga 14-15 cm skersmens, didesnių - 20,5-21,5 cm. Šio tipo puodai surasti XIII a. pabaiga (XIII a.?) - XIV a. viduriu-pabaiga datuotuose sluoksniuose. Idomu tai, kad šio tipo stambiesiems mes nerandame analogijų Kauno vėlyvuojančių viduramžių keramikoje, - čia stambiausią angos skersmumu neviršija 17-19 cm [1, pav. 3]. Šiuo laikotarpiu tėsiama ir išplatinama ištisinio puodo puošimo rateliniu štampuku tradicija. Tokia keramika išplinta Kauno apylinkėse, pasiekia net Šeimyniškių piliakalnį (pav. 1). Tačiau populiarusia ji vis gi yra Kaune (5 radimvietės) bei artimiausiose apylinkėse - Sargėnuose, Radikiuose, Pypliuose. Randami ir labai paňašiai puoštos (lyg atskiras variantas) keramikos fragmentai - paviršius dekoruojamas netaisyklingu trikampeliu eilėmis [21, pav. 2; 22, pav. 9]. Retkarčiais štampukas įspaudžiamas angobuotame paviršiuje (padengtame skystu riebiu moliu), kuriam analogijos žinomas Haličo Rusios XII-XIII a. keramikoje [14:5].

Šiai keramikai taikytas ir lipdyto rumbelio (voletėlio) su įkartomis ar platesnėmis įstrižomis įspaudomis ornamentas. Jis gan plačiai paplitęs Lietuvos keramikoje - žinomas Vilniaus XII-XIII a. kultūrinio sluoksniuose [23:5], XII-XIV a. Gardine, kur skiriama anksčesnė ir vėlesnė formos [15:42, 60, 170], Naugarduke [20, pav. 34:12], Kernavėje, Punioje [22, pav. 6-8], Rumšiškėse [24:143], Šeimyniškė-

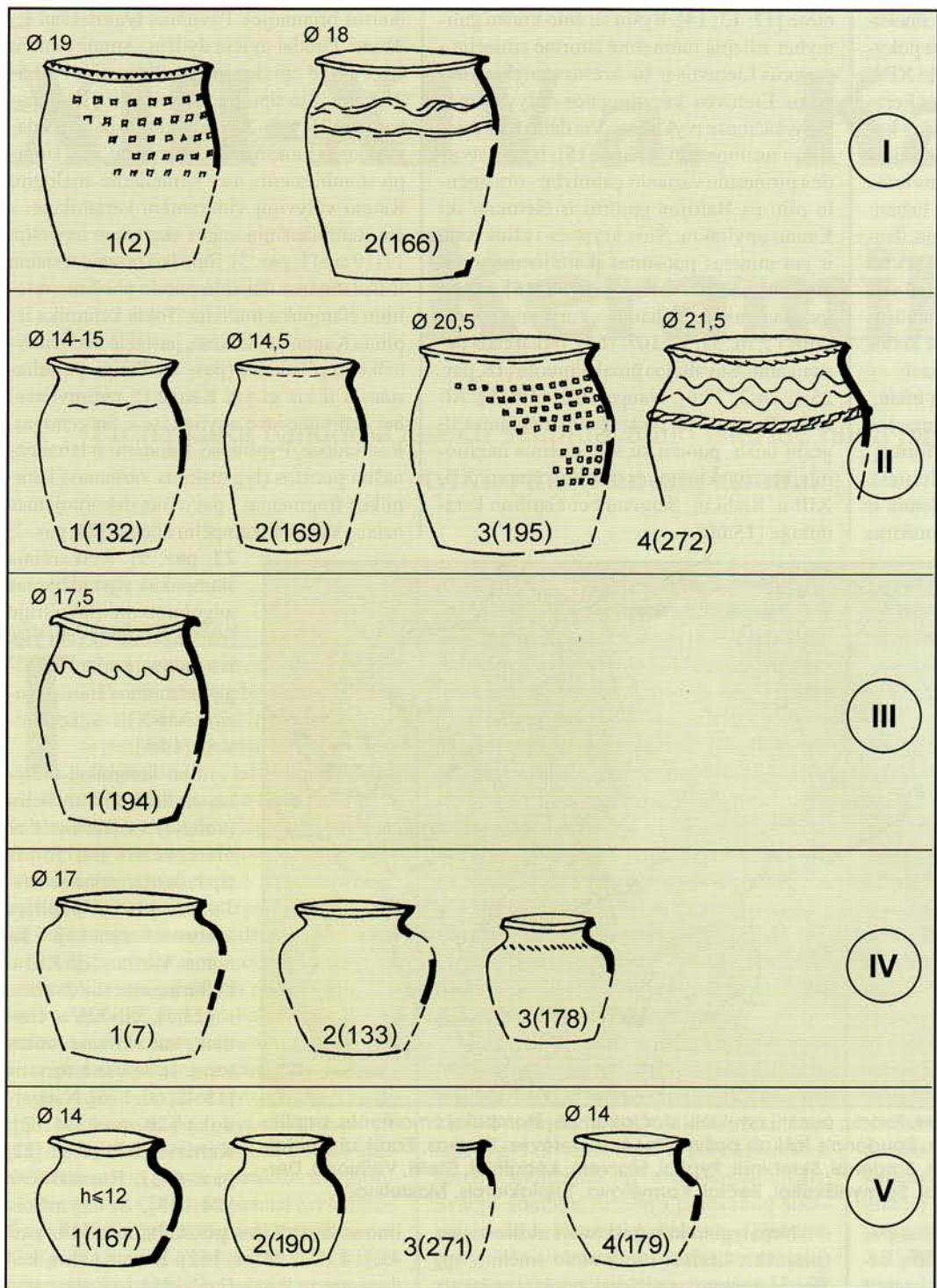
liuose, Suvalkijos piliakalniuose [18, pav. 45:1, 131:2, 145:1, 162]. Krenta į akis, kad dauguma radimviečių išsidėsto paupiais, prie prekybos kelių. Nurodoma, kad šis puošimo būdas, populiarus Lenkijoje, Mozūrijoje, o per jotvingius pasiekęs Lietuvą [23:5; 20:92]. Tačiau negalime nepastebėti jo populiarumo Šiaurinėje Vokietijoje - Mecklenburg-Vorpommern žemėje, esančioje Baltijos pajūryje [25:213-260]. Šiuo požiūriu labai aktualūs Sargėnų ir Pyplių radiniai - šukės su prilipdytu voleteliu, kuriame įspausta sudėtingas štampuko ornamentas (įstriža kvadratiniu duobucių eilė arba įstriža duobutė su skersiniais įspaudėliais). Tai aiškus Baltijos jūros (kitaip vakarų slavų) keramikos puošimo elementas, populiarus prūsų kapinynuose ir gyvenvietėse, sutinkamas Lietuvos pajūryje, pasitaikantis panemunėmis ir Suvalkijos iki

1 pav. Puodų, puoštų ratukinių stačiakampių štampukų ornamentu, paplitimas. Raudonais taškais pažymėtos šios vietovės: Kaunas, Radikiai (Lentainiai), Sargėnai, Skrebinai, Pypliai, Marvelė, Kėdainiai, Šilelis, Veliuona, Derbutai, Šeimyniškėliai, Bečiai, Karmėlava, Tulpakiemis, Masteikiai

Nepalyginti kokybėkesnės molio masės (plastiška, liesinta smulkesniu smėliu), apžiestas, lygintu paviršiumi, puoštas nežymiai bangele yra I-II puodas. Analogiški puodai su tokiais nuolaidžiais peteliais ir puošimu randami Naugarduke ir datuojami X-XII a. [20:92, pav. 34:14]; manoma, kad šis tipas formavosi įtaikojamas Lenkijoje vyrausios formos. Tokia forma pasitaiko ir Sargėnų, Palangos keramikoje. Pagal sluoksnį stratigrafiją Kaune jis datuotinas XIII a. pabaiga-XIV a. viduriu. Šio tipo puodai pasižymi platesnė anga (18-19 cm), kaklelio ir petelio modeliavimas rodo, kad indas į dugną palaipsniui siaurėjo, o aukštis, matyt, viršijo angos plotį.

II. Nuleistas petelis, bet neryškus kaklelis nuosekliai suformuotas, briauna lygi arba suapvalinta (išskyrus II-4, kur ryškios

2 pav. Puodų tipai: viršuje nurodomas angos išorinis skersmuo, kartais ir indo aukštis (centimetrais), apačioje - kiekvieno tipo puodo eilės numeris, skliausteliuose inv. Nr. iš ataskaitos

Gardino [7:57-59, 61]. Šie palyginimai verčia neatmesti versijos apie tradicijų plitimą panemunėmis iš prūsų.

Volelio su įkartomis ornamentas Kauno keramikoje populiarus iki XIV/XV a. ribos.

III. Artimas II tipui, tiek forma, tiek technologija. Išskiria suapvalintu-atlenktu pakrašteliu ir lyg „žemyn“ patempta briauna. Datuojamas XIV a. vidurui

IV-V. Puodai išskiria savo proporcijomis; ryškiai „kilstelėtas“ petelis, suapvalintas, žemyn siaurėjantis pilvelis rodo mažesnį šio tipo puodų aukštį (ypač V tipo). IV tipo molio masė grubesnė, formavimo būdas pri-

mityvokas. Tik IV-3 tipo puodas kokybiškesnės technologijos, lygesnio paviršiaus, beje, surastas sluoksnio viršuje, būdingas XIV a. II pusėi.

V tipo puodų kaklelis labiau išteistas, pakrašteliu briauna formuota atlenkiant ir apvalinant išorėje. I šios grupės keramikos masę dedama smulkesnio grūdėtumo priemaiša, indai lygiau apžiesti. Indai yra nedideli, pagal sluoksnių stratigrafiją (jie surasti pusėje tyrinėtų plotų) apimtu XIII/XIV a. ribos-XIV a. laikotarpi. Vilniuje jie datuojami XIV amžiumi [26]. Matyt, kaklelio formavimo būdu jie atspindi Baltijos jūros vėlyvosios

XII-XIII a. keramikos tradicijas, žinomas Palangoje [6:46].

VI. Ryškus atskirai formuoto pakraštėlio prilipdymas, vidutinės kokybės molio masė. Puodai surasti ūkinėje duobėje, po žemutiniu sluoksniu ir datuotini XIII a. pabaiga-XIV a. pradžia. Panašūs, su vertikaliu kakleliu ir išplatėjančia briauna puodai žinomi Naugarduke nuo XII a., manoma, kad atspindi vakarų įtaką [20:92; 19:19].

VII. Puodai pasižymi nuleistu peteliu, nežymiu įlinkimu vidinėje pakraštėlio pusėje ir ryškiai pastebimu „uzlaužimu“ viduje, pereinant iš kaklelio į pakraštėli. Kauno gyvenvietėje jie datuoti XIV a. viduriu. Labai panašūs formavimo būdu žinomi Kauko pilyje, Ridikiuose, Sargėnuose, Derbutų piliakalnyje, kai kuriuose prūsų kapinynuose ir taip pat, matyt, atliepia pietų Pabaltijo tradicijas.

VIII. Vienintelis tokio puodo pūstais peteliais, sunykušiu kakleliu fragmentas. Jo forma panaši į XVI-XVII a. būdingą „kaimiškų puodų“, tačiau dydžiu juos gerokai pranoksta. Gan kokybiškos molio masės, tačiau surastas tarp XIV a. vidurio-II pusės keramikos.

IX. Vertikalus 1,5-2 cm aukščio kaklelis, lygiai užbaigiamas, molio masė prastesnės ar vidutiniškos kokybės. Puodai surasti XIII/XIV a. ribos ir XV a. pabaigos sluoksniuose, galbūt, atspindi formas raidą nuo ankstesnio (su voleliu) iki vėlesnių (IX-2 - nežymiai profiliuota briauna). Negausiai tokio tipo indai, skirti maisto laikymui, randami įvairose vietose - populiaresni Haličo žemėje [14:10; 19:19-20]. Lygiai tokiu pat puodų randame tarp Baltijos jūros XIII a. keramikos,

kuri formavosi germaniškosios įtakoje. Čia sutampa ne tik dydis (kaunietaukų angos skersmuo 15-16 cm), bet ir tuošimas lipdytu voleliu su įkartomis [25:247, pav. 17:1, 18:c-Vip...; 27, pav. 29:h]. Panašūs, XIII-XIV a. datuoti, žinomi iš Punios [22:22-23].

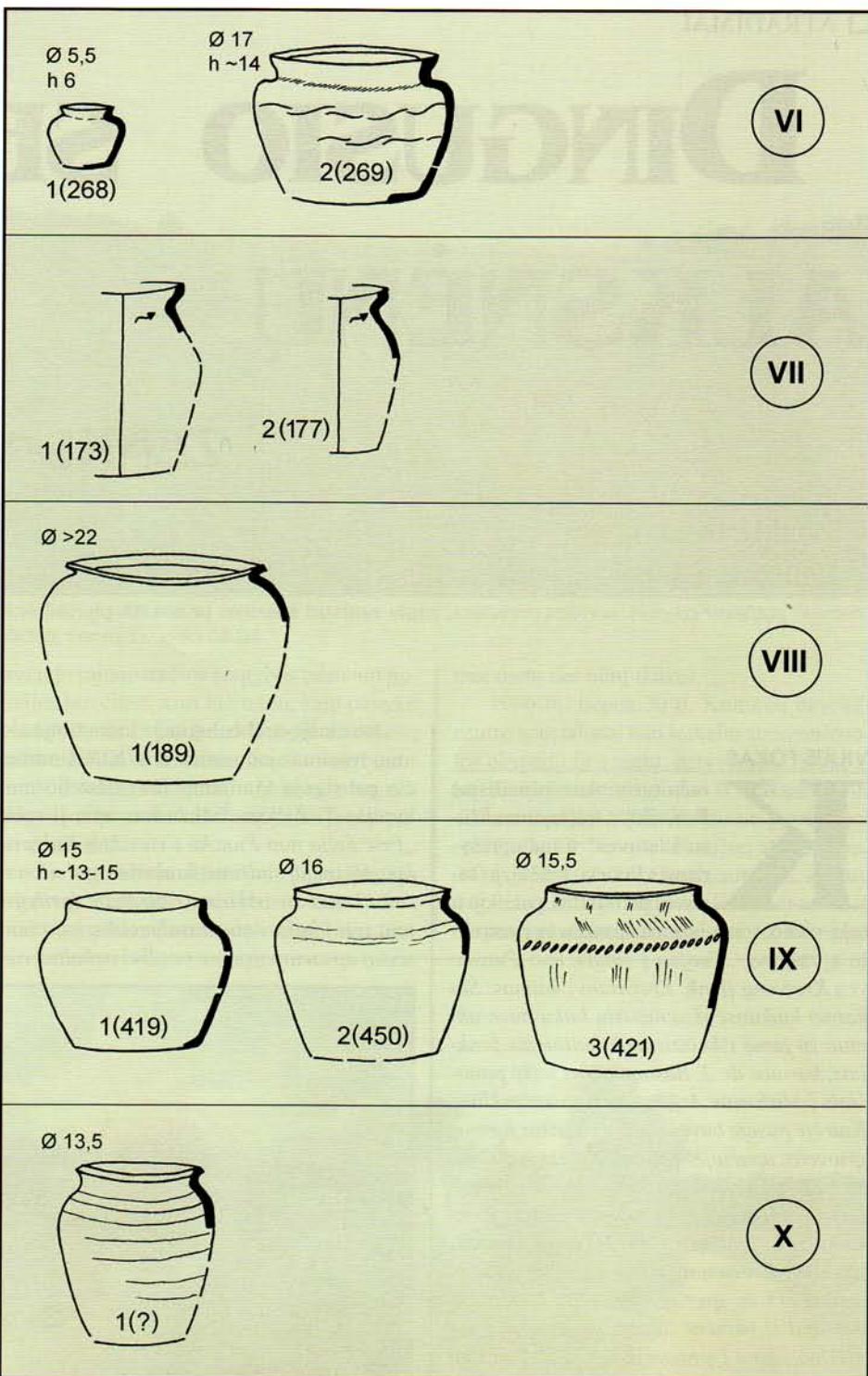
Apžvelgę senosios Kauno gyvenvietės keramiką matome gan nemažą formų ir puošybos įvairovę. Ryškiau ar silpniau atspindimas XI-XIV a. laikotarpis. Atskirais amžiais galime pastebėti skirtingus ryšius, tradicijų tendencijas, lėmusias to meto Kauno apylinkių istorinę raidą. Galime pastebėti stiprius baltiškojo pajūrio tradicijų įtakas ir

Baltijos jūros prekybos centro kūrimosi užuomazgas [28:202, pav. 10], galime fiksuoti centralizuotos valstybės kūrimosi atspindį - vienalaikį voleliu puoštos keramikos išplitimą pagrindiniuose centruose. Nuo XIV a. vidurio-II pusės šioje gyvenvietėje atsiranda vakarietiškų gaminių - pilkos akmenų masės, dengtos bespalve glazūra, keramikos, šlifuotu grafitiniu paviršiumi puodų ir ąsočių fragmentų, pasitaiko pavienių sodria rusvai-raudona glazūra puoštų šukų. Tai randama ir XIV/XV a. ribos sluoksniuose, bet vėliau mažeja ir išnyksta. Šis reiškinys, matyt, atspindi XV a. I pusėje atsiradusį didžiulį keramikos poreikį, kuris lėmė vienodų, gerų, kokybiškų ir nelabai brangių, bet ne aukščiausios kokybės ar originaliai puoštų indų išplitimą.

P. S. Nuoširdžiai dėkoju Kristinai Rickevičiūtei, Kauno VDKM archeologei, daug padėjusiai susipažstant su muziejuje saugoma Kauno apylinkių keramika, Algirdui Žalnieriu ir Algirdui Varnui už suteiktą informaciją bei Vladui Žulkui, svariai pagelbęs jasiam literatūra.

Literatūra

1. Bertašius M. Kauno vėlyvųjų viduramžių keramika // Architektūros paminklai. V., 1993. T. 13, p. 13-18.
2. Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino // Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruozai. Klaipėda, 1996.
3. Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. V., 1985.
4. Žalnierius. Kauno pilies kasinėjimai 1994 m. // Baltų archeologija, 1995, Nr. 2(5).
5. Bertašius M. Kauno senamiesčio Jėzuitų kvaralto tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais, V., 1996, p. 241-245.
6. Žulkus V. Palangos Birutės kalno senosios gyvenvietės chronologija // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai. V., 1995, p. 45-50.
7. Žulkus V. Palanga als kurischer Handelsplatz an der Ostseeküste im 9.-12. Jahrhundert // Vakaru baltų istorija ir kultūra. Klaipėda, 1992, T. I.
8. Franken // Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin-New York, Band 9.
9. Madsen H. J. Vikingetidem keramik som historisk kilde // Hovdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark 2. 1991.
10. Jagodzinski M. Truso w świetle nowych odkryć // Archeologia Bałtyjska. Materiały z konferencji. Olsztyn, 1991.
11. Mühlen von B. Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen // Boner Hefte zur Vorgeschichte. Bonn, 1975, Nr. 9.
12. Chilmon K. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej wielkiej, woj. Białostockie // Rocznik Białostocki, W., 1981, T. XV, pav. 1-8, 10; VII-2.
13. Gurevich F. D. Kamennые могилы подляшья и древний Дрогичин // КСИА, М., 1980, Вып. 160, pav. 2-18, 41.
14. Малевская М. В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII-XIII в. // КСИА, М., 1969, Вып. 120, с. 8-9, pav. 3, 4.
15. Воронин Н. Н. Древнее Гродно. М., 1954.
16. Astrauskas A., Bertašius M. Marvelės kapinyno 1995 m. tyrinėjimų ataskaita. Saugoma LII Archeologijos skyriuje.

3 pav. Puodų tipai: viršuje nurodomas angos išorinis skersmuo, indo aukštis (centimetrais), apačioje - kiekvieno tipo puodo eilės numeris, skliausteliuose inv. Nr. iš ataskaitos

17. Кулаков В. И. Древности пруссов VI-XIII в. в. // Археология СССР. Свод археологических источников. М., 1990, Вып. Г 9-1.
18. Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai. V., 1982.
19. Малевская М. В. Некоторые источники связи Новогрудка в X в. // КСИА. М., 1972, Вып. 129.
20. Малевская М. В. О датировке нижнего горизонта Новогрудка // КСИА, М., 1965, Вып. 102.
21. Žalnierius A. Kauno ištakų ir ankstyvosios raidos archeologinių tyrinėjimų problemos // Vakaru baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989.
22. Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. V., 1974.
23. Tautavičius A. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai. Istorija ir tyrimai // Baltų archeologija. 1996,
24. G. Zabiela. Lietuvos medinės pilys. V., 1995.
25. U. Schoknecht. Neue Funde und Befunde von der jungslawischen Burgwallinsel Vipperow, Kreis Röbel // Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Lübstorf, 1993, Band 40.
26. Vaitkevičius G. pranešimas „XIV-XV a. Vilniaus miesto keramika“. Jono Puzino skaitymu konferencijoje. Vilnius, 1996 10 15-16 d.
27. Gralow K.-D. ir kt. Kurze Fundberichte 1991 für das Land Mecklenburg-Vorpommern // Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Lübstorf, 1993, Band 40.
28. Žulkus V. Zur Frühgeschichte der baltischen Stadt // Burg, Burgstadt, Stadt. Berlin, 1995.

DINGUSIO SENŲJU ALKSNĘNU

AKMENS SU ŽENKLAIS ATRADIMAS

Ženklinto akmens
kelionės epopėja Lietuvos-Lenkijos pasienyje

VILIUS FOKAS

Kraštotyrininkas-žurnalistas B. Kviklys, trečiajame „Mūsų Lietuvos“ tome aprašydamas Punsko kraštą, jo senovės paminklus, pateikia ir tokį vieno, gana įdomaus, senovės paminklo aprašymą: „*Tuojau i šiaurę nuo Punsko yra Kreivėnų (lenk. Kreiwiany) kaimas. Šio kaimo laukuose iš seniausių laikų buvo akmuo su jame iškaltais neišskaitomais ženklais, kuriuos dr. J. Basanavičius laikė panašiais į Mažosios Azijos tautų raštaženkliais. Kairėje pusėje buvęs iškaltas laužtos formos griovelis, apačioje - puslankis, dešinėje - lankas. Vietos gyventojai akmens labai gerbė ir laikė turiničiu stebuklingos galios. Apie jį buvo sukurtą padavimą. Po Pirmojo pasaulinio karo Kreivėnai palikti Lenkijos pusėje. Apie 1935 m. gretimo Alksnėnų kaimo gyventojai šį akmens slaptai pergabено į nepriklausomos Lietuvos pusę*“ [12]. Panašiai rašoma ir Amerikos lietuvių enciklopedijoje [11].

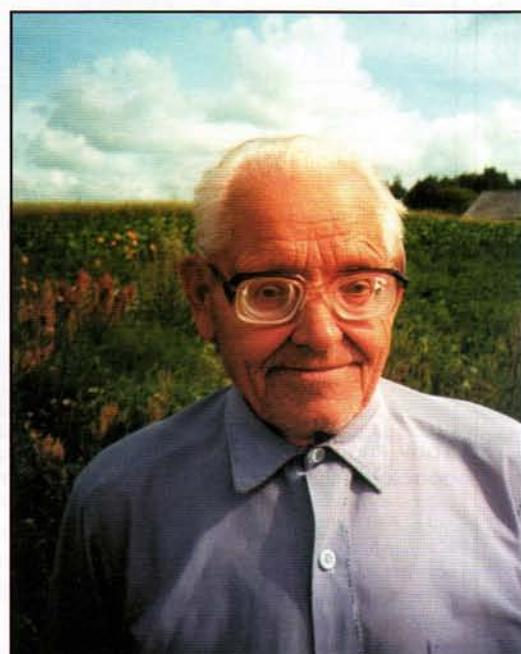
Kadangi akmuo įdomus, o B. Kviklys nieko nerašo apie jo tolesnį likimą, šių eilučių autorius nusprendė tuo dabar ir pasidomėti. Kultūros paveldo centro archeologijos skyriaus viršininkas B. Dakanis patvirtino, kad ir Kultūros paveldo centras duomenų apie tokį senovės paminklą neturi. Kur tas akmuo dabar galėtų būti, nežinoma. Tad ir buvo užsibrėžtas tikslas paieškoti daugiau informacijos apie minėto akmens išlikimo galimybes. Paieška užsiptesė net keletą metų. Ne kartą buvo susidurta su nenumatytomis kliūtimis, tačiau sprendimo būdas vis tiek buvo surastas.

Istorinėje-archeologinėje literatūroje akmuo minimas jau seniai. Dar XIX šimtmecio pabaigoje Marijampolės miestelio mokytojas T. Žičkus-Žičkauskas apie jį rašė: „*Prie kelio nuo Punko į vieszelį Kalvarijos, Alksnėnų sodžiaus laukuose, gul ne mažas akmuo su iszkirstais ženklais (prilygstantcweis į balses musu stabmeldiszkuiu senteviu) apsamanojės; ne smulkei iszkaltas vie-*

nyti, jog aplink tą akmens ne kartą tapo žemė perversta, o ir tas akmuo beveik ne tame patime davade stov.“ [1], pridėdamas dar ir tą ženklų piešinį.

Vėliau tuo ženklų piešiniu susidomėjo praeities tyrinėtojas J. Basanavičius [2]. Paskyrės tam nemažai laiko, galiausiai priėjo išvados, jog jie iš tiesų gali būti seni, tačiau žymiai vėliau, taip ir negavęs progos apžiūrėti pačio akmens, tų savo spėjimų, pasak P. Tarasenkos, nepatvirtino [4].

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui archeologas P. Tarasenka ir kiti ne kartą minėjo spaudoje ši senovės paminklą [3-6]. 1935 m. prasidėjus visutiniams senovės paminklų surašymui, norint juos išsaugoti, buvo pirmą kartą pabandyta akmens oficialiai įregistruoti [7]. Seinų apskrities viršininko P. Barzdžiaus įgaliojti asmenys akmens tuomet surado, tačiau ne Lietuvos teritorijoje. Senųjų Alksnėnų kaimą, kaip ir daugelį kitų kaimų, krito laikinoji administracijos linija, vėliau tapusi Lietuvos-Lenkijos valstybių siena. Dalis kaimo liko Lenkijos pusėje, ten liko ir akmuo. Tik apie 300 m atstumas teskyrė akmens nuo Lietuvos [8]. Kaip matyt iš prieškario Valstybės archeologijos komisijos Senųjų Alksnėnų akmens registracijos kortelės, registracija nebuvo baigta, akmuo buvo paliktas be priežiūros [7]. O vėliau Senųjų Alksnėnų kaimo gyventojams jį savavališkai per-

Vincas Grimalauskas (Kreivėnų kaimas, Punsko valsčius, Suvalkų vaivadija, Lenkija). 1996 08 04

nas ženklas užima 2 pirsztu (coliu). Taip tai ne vienas kaimynas užlaiko padavimą, jog pas tą akmens yra užkastas skarbas. Pereitą metą man pacziam teko matyti per naktį išzastą duobę: bet kieno ta procė? Niekas iki sziol neprisipažino. Taip tai galima numa-

kėlus Lietuvos pusėn, akmuo iš viso dingo ir po Antrojo pasaullinio karo buvo priskiriamas prie neišaiškintų senovės paminklų. Taip atsitiko dėl to, jog pokariu visi Lietuvos pasienio gyventojai 1 km atstumu nuo sienos buvo iškeldinti iš savo gyvenamujų

vietų. Toks pat likimas ištiko ir Senųjų Alksnėnų kaimo gyventojus. Buvusi Senųjų Alksnėnų kaimo teritorija atsidūrė uždaroje pasienio zonoje, ir tai ne vienam užkrito kelią bandyti ieškoti minėto akmens. Valstybinės sienos pasienio režimas ir dabar draudžia patekti į uždarą pasienio zoną be ypatingo reikalo.

Esant tokiai kebliai situacijai dėmesys nukrypo į Lenkijos pusę. Nenorėdamas, kad paieška pernelyg ilgai užsišteštų, šią įdomią istoriją papasakojau Kauно apskrities Viešosios bibliotekos kraštotoyros skyriaus vedėjui Ch. V. Spitriui, kuris pasisiūlė padėti suorganizuoti vienos gyventojų apklausą Lenkijos pusėje, Kreivėnų kaime. Čia jam labai padėjo gydytoja B. Sutrinavičienė, dirbanti Kauno miesto Kalniečių poliklinikoje. Jos dėka buvo nustatyta, jog ieškomas akmuo nuo seno gulėjo Senųjų Alksnėnų kaimo ūkininko Jono Grimalausko žemėje, Lenkijoje (dabar - zam. Kreiwiany 22, Punsk, woj. Suwalskie, Polska).

Dabar toje sodyboje gyvenantis Jono Grimalausko sūnus Vincas (g. 1913 m.) patvirtino, jog akmuo nuo senų laikų gulėjęs kalvos viršūnėje, per 70 m į pietus nuo jo sodybos. Kalva anksčiau nebuvo dirbama. Pasak jo, prieš karą toje kalvoje yra buvę ir daugiau ivairaus dydžio akmenų, tačiau paženklintas buvęs tik vienas. Akmenys gulėjė padrikai, per 3-4 m vienas nuo kito. Būta ir didelių riedulių. Pagyvėjus Punske ir jo apylinkėse statybos darbams ir pradėjus nuo kalvos viršūnės vežti akmenis, dar 1936 m. pavasarį vietos senovės mylėtojų įkalbėti Jonas Grimalauskas su savo sūnumis Jurgiu (g. 1905 m.), Vladu (1912-1995) ir Vincu (g. 1913 m.) tą akmenį pervežė į Lietuvos pusę. Netoli tenuvežę paliko jį šalia keliuko, ėjusio į J. Vitkauskos sodybą, ir grįžo atgal. Prisimena tik tiek, jog to akmens po savaitės ten jau nebebuvo. I Klausimą, kas ir kur jį toliau nuvežė, atsakyti negalėjo. Pasak jo, akmuo turėjo būti Lietuvos pasienio policijos žinioje. Tačiau kur? Atrodė, padėtis vėl be išeities.

Vincui Grimalauskui tarp kitko prasitarus apie tai, jog to paties akmens taip pat ieško Latvijos pilietis A. Mičulis iš Rygos, Ch. V. Spitriui pavyko rasti keletą A. Mičilio spaudoje paskelbtų straipsnių [13-14]. Isaiškėjo A. Mičilio Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, rankraščių skyriuje, P. Tarasenkos fonde surastas gana svarbus dokumentas [9], kurį tik po ilgesnio laiko pavyko teisingai dešifruoti. Kaip buvo matyt iš A. Mičilio spaudoje skelbtos medžiagos, jam to padaryti taip ir nepavyko.

Dokumentas rodė, jog akmuo 1936 m. buvo perkeltas prie Seinų-Marijampolės baro

Pirminė Senųjų Alksnėnų akmens buvimo vieta (Kreivėnų kaimas, Punsko valsčius, Suvalkų vaivadija, Lenkija). 1996 08 04

trečiojo rajono trečios sargybos pasienio policijos buveinės, kuri tuo metu, kaip pavyko nustatyti, buvo įsikūrusi Senųjų Alksnėnų kaimo ūkininko Broniaus Švedo sodyboje.

Kur ieškoti tų žmonių, jeigu jie ten nebegyvena ir nuo to laiko praėjo jau lygai pusė amžiaus?

Šioje keblioje situacijoje labai padėjo Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojai, patarę pasinaudoti visuotinio Lie-

tiekių metų dar būtų išlikęs.

1996 m. liepos 30 d. Kultūros paveldo centro specialistai tam reikalui suorganizuotas ekspedicijos metu, dalyvaujant Archeologijos skyriaus viršininkui B. Dakaniui, buvusių Senųjų Alksnėnų kaimo gyventojui A. Mielkui ir Senųjų Alksnėnų akmens paieškas vedusiam šių eilučių autorui, akmuo pagaliau vėl buvo surastas. Paaiškėjo, kad ir čia jam grėsė nemaži pavojai ir tik laimingo

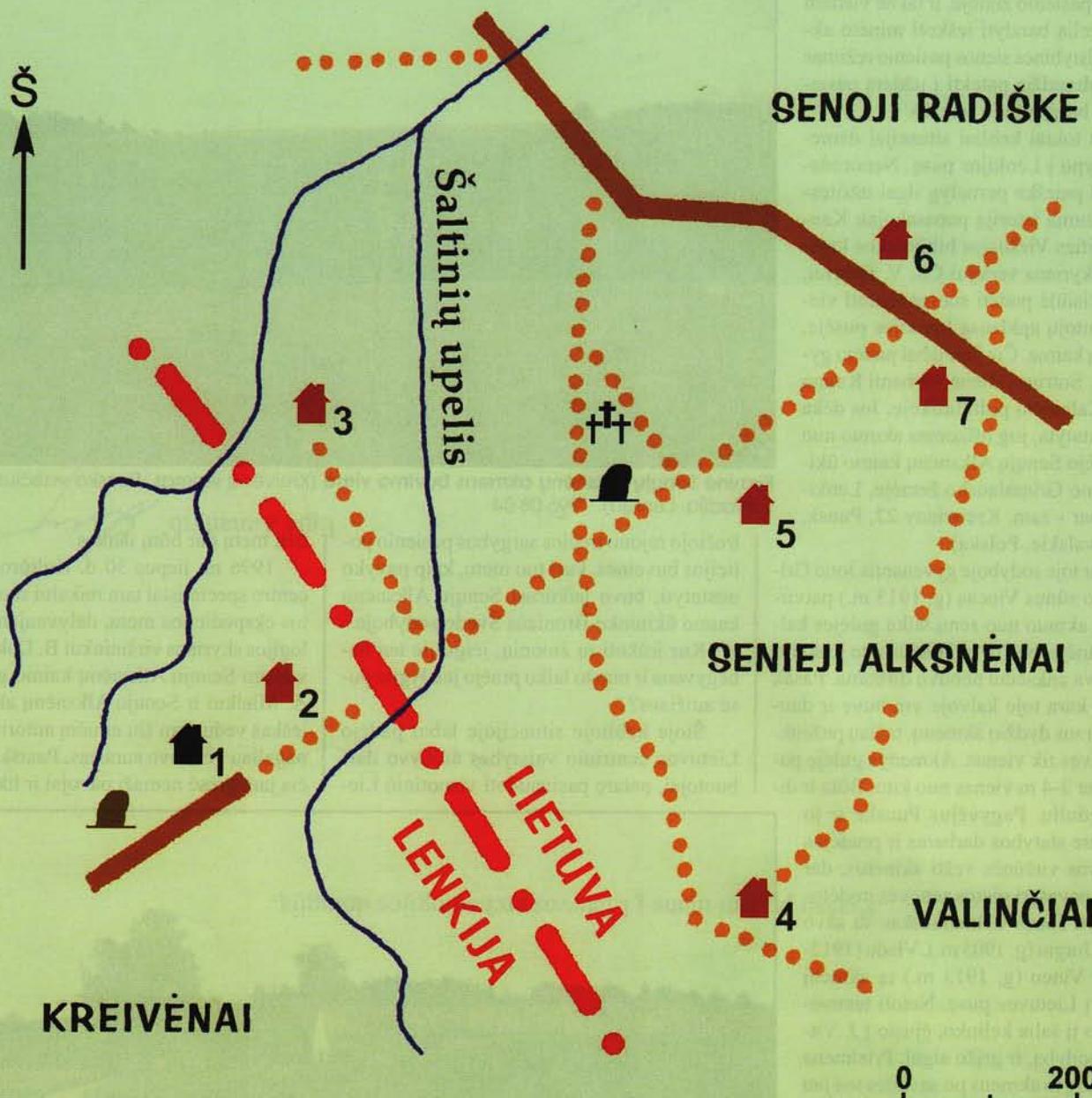
Vaizdas į Vinco Grimalausko sodybą (Kreivėnų kaimas, Punsko valsčius, Suvalkų vaivadija, Lenkija). 1996 08 04

tuvos gyventojų surašymo, įvykusio 1942 m., anketomis [10]. Patarimas buvo pačiu laiku. Paaiškėjo visas Senųjų Alksnėnų kaimo ūkininko Broniaus Švedo šeimos narių sąrašas. Vieną iš jų - Antaną Mielkų, Broniaus Švedo posūnį (g. 1930 m.), pavyko rasti. Antanas Mielkus prisiminė akmenį ir sutiko parodyti dabartinę jo buvimo vietą, jeigu jis per-

atsitiktinumo dėka liko nepaliestas. A. Mielkus iš karto pastebėjo, jog Senųjų Alksnėnų kapinaitės juosusi akmenų tvora nurinkta, tik vienas kitas riedulys iš tos tvoros belikęs. O mūsų ieškomas akmuo - visai šalia jos.

Akmuo yra apie 0,9x0,7x0,35 m dydžio. Ant akmens plokščiosios pusės iškalti septyni ženklai, labai apdulėjė nuo laiko, bet dar

NAUJIEJI ALKSNĖNAI

SUTARTINIAI ŽENKLAI

- Valstybinė siena
- Dabartiniai kelai
- Išnykė kelai
- Upeliai
- Senujų Alksnėnų kapinaitės
- Pirminė Senujų Alksnėnų akmens vieta
- Dabartinė Senujų Alksnėnų akmens vieta

- Esamos sodybos:
  - 1 - Vinco Grimalausko sodyba
  - 2 - Liudviko Bartnyko sodybvietė
  - 3 - Jono Vitkausko sodybvietė
  - 4 - Juozo Bendoriaus sodybvietė
  - 5 - Broniaus Švedo sodybvietė
  - 6 - Juozo Grimalausko sodybvietė
  - 7 - Ignoto Sandos sodybvietė
- Buvusios sodybos:
  - 2 - Liudviko Bartnyko sodybvietė
  - 3 - Jono Vitkausko sodybvietė
  - 4 - Juozo Bendoriaus sodybvietė
  - 5 - Broniaus Švedo sodybvietė
  - 6 - Juozo Grimalausko sodybvietė
  - 7 - Ignoto Sandos sodybvietė

gana gerai matomi ir visiškai atitinkantys T. Žičkaus-Žičkausko bei P. Tarasenkos prieškarinius tū ženklų piešinius. Ženklų aukštis nėra vienodas, vidutiniškai - apie 7 cm. Ženklų užimamas plotas - 0,38x0,21 m.

Senujų Alksnėnų akmuo guli per 670 m į šiaurės rytus nuo pirminės savo buvimo vietas, prie pat Senujų Alksnėnų kapinaičių ir šalimais éjusio, dabar jau išnykusio Kreivénų kaimo keliuko; ne per toliausiai nuo buvusios Broniaus Švedo sodybvietės. Dabar toji vieta yra uždaroje pasienio zonoje, priklausančioje Trumpalių užkardai (Sangrūdos sen., Kalvarijos r.), todėl akmuo šiuo metu nėra laisvai prieinamas. Norint patekti į tą vietovę, reikalingas Pasienio policijos departamento prie Vidaus reikalų ministrerijos leidimas.

Už suteiktą paramą renkant istorinė-kraštotyrinę medžiagą nuoširdžiai dėkoju Kauno apskrities Viešosios bibliotekos kraštotoyros skyriaus vedėjui Ch. V. Spitriui, taip pat buv. Senujų Alksnėnų kaimo gyventojui A. Mielkui (dabar gyvenančiam Marijampolėje), padėjusiems įminti šio senovės paminklo buvimo vietas mislę.

Manau, kad būtų tikslinga ši garsų senovės paminklą ištraukti į saugomą Lietuvos Respublikos kultūros paminklų sąrašą, kol galutinai nepaaiškės šio dabartiniu metu dar nesuprantamo akmens įrašo prasmė. Senujų Alksnėnų kapinaitės taip pat neregistruotos.

LITERATŪRA

1. Korespondencija: Isz Lietuvos. Kalvalija (Suvalku rēd.). [T. L. Zuikio pranešimas apie Senujų Alksnėnų akmenį] // Auszra.

Dabartinė Senujų Alksnėnų akmens su ženklais padėtis uždaroje pasienio zonoje ties Trumpalių užkarda, Sangrūdos sen., Kalvarijos r. 1996 07 30

Nr. 6. 1885, p. 167-168, pieš. Žr. Lietuvių tautos praeitis (Istorijos ir gretimų sričių neperiodinis leidinys). T. 7. Kn. 1-4. Čikaga, 1983, p. 175-176, pieš.

2. Basanavičius J. Isz priežasties atradimo Lietuvoje „raszyto akmens“ // Auszra. Nr. 12. 1885, p. 377-187, pieš. Žr. Lietuvių tautos praeitis (Istorijos ir gretimų sričių neperiodinis leidinys). T. 7. Kn. 1-4. Čikaga, 1983, p. 385-395, pieš.

3. Tarasenka P. Gimtoji senovė. Šiauliai, 1925, p. 70:pieš.

4. Tarasenka P. Suvalkijos senovė // Lietuva (Visuomenės ir politikos dienraštis). 1925. V. 5-6.

5. Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928, p. 91.

6. Puzinas J. Aušros laikotarpio archeologija // Vairas. 1935. Nr.12, p. 407.

7. 1935. Valstybės Archeologijos Komisijos kartoteka: Senujų Alksnėnų akmuo, Punsko valsč., Seinų apskr. - Kultūros paveldo centro archyvas.

8. 1935. Seinų apskrities viršininko fondas: Susirašinėjimas su įvairiomis organizacijomis. - F. 407, Ap. 9, B. 20, L. 738 [Apie Senujų Alksnėnų akmens su ženklais buvimą Lenkijos teritorijoje]. - Lietuvos Centrinis valstybės archyvas.

9. 1936. P. Tarasenkos fondas: VI. Fotonuotraukos, planai, varia. - F. 235-425, L. 76:pieš. [Apie Senujų Alksnėnų akmens su ženklais perkėlimą prie Seinų-Marijampolės baro III rajono III sargybos pasienio policijos buveinės Seinų Alksnėnų kaime: Broniaus Švedo sodyba, viršininkas Petras Sapiega (1903-1945)]. - Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka, rankraščių skyrius.

10. 1942. Lietuvos Generalinės srities statistikos valdyba: Visuotinio gyventojų surašymo anketos, Senujų Alksnėnų km., Sangrūdos valsč., Lazdijų apskr. - F. R-743, Ap. 2, B. 3218. - Lietuvos Centrinis valstybės archyvas.

11. Kreivénų akmuo // Lietuvių enciklopedija. T. 13. Bostonas, 1958, p. 49-50.

12. Kvilklys B. Mūsų Lietuva. T. 3. Vilnius, 1991, p. 470-471.

13. Mičulis A. Padékite surasti garsujį akmenį // Kauno laikas. 1992 XI 6.

14. Mičulis A. Kur dingo akmuo? // Suvalkietis. 1992 XII 9.

Senujų Alksnėnų akmenyje iškalti ženklai. Vaizdas iš viršaus. Uždara pasienio zona ties Trumpalių užkarda, Sangrūdos sen., Kalvarijos r. 1996 07 30

ROMĖNU I-V a. STIKLAS

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

Lietuvos muziejuose saugomi ne tik vietinės gamybos, bet ir antikinio pasaulio meistrų sukurti darbai.

RITA KIŠONIENĖ

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomas didžiausias Lietuvoje antikinių stiklinių indelių rinkinys. Didžiausia jų dalis - 23 vienetai pirkta iš žymaus lietuvių kolekcininko Vlado Daumanto žmonos¹. Trys indelai pateko 1940 m. iš kito žymaus kolekcininko - dr. Aleksandro Račkaus (1893-1965). 1986 ir 1997 metais dar du indai pirkti iš privačių asmenų.

Antikinių stiklinių indelių taip pat turi Lietuvos Nacionalinis muziejus, deja, publicuoti eksponatai neteisingai datuoti². Viens indelis, padovanotas privataus asmens, saugomas Trakų istoriniame muziejuje. Kernavės archeologijos ir istorijos muziejuje-rezervate eksponuojama viena romėnų stiklinio indo dalies dužena, rasta 1991 m.

Romėniškojo stiklo tema Lietuvoje nėra plačiau gvidenta, nors užsienyje šiai sričiai skirta gausi literatūra. Nagrinėdama stiklo technologijos, paplitimo ir kt. klausimus autorė daugiausia rėmėsi išsamiai lenkų autorių B. Filarskos studija „Szkla starożytne“³ bei nepraradusi savo mokslinės vertės anglų autoriaus D. B. Hardeno darbu „Roman Glass from Karanis“.

Viena iš salygų, leidusių susiformuoti romėnų stiklo terminui, buvo epochą sandūroje išrastas stiklo pūtimas. Kur tai įvyko konkretiniai - nėra žinoma. Vienur manoma, kad pūtimas galėjo būti išrastas Sidone - pasakutiniai dešimtmečiais prieš Kristą. Kitur teigama, kad tai galėjo įvykti iškart keliuose Sirijos-Palestinos pakrantės centruose, viename seniausių stiklo gamybos regionų.

Yra nuomonė, kad stiklo pūtimas pradėtas naudoti Aleksandrijoje, bet apčiuopiamą formą igavo Sirijoje - šių vietovių stiklas ypač tiko bandymams. Plačiausiai paplitusi nuomonė, kad stiklo pūtimas išrastas Finikijoje - daugelį metų Sirijos meistrai vystė stiklo gamybą, stengdamiesi prilygti Egiptui. Iki tol stiklo gamybos centru buvo Egiptas. Stiklo gamybos vystymuisi kuo palankiausias sąlygas sudarė vietas ištakliai - gamtinis natrino karbonatas (šarmas) ir puikus, turintis nedideles geležies oksidų priemaišas, kvarci-

peratūros. Taigi Egipte nebuvo tinkamų sąlygų, nes stiklo lydymo procesu naudotas papirusas, mėšlas, eglūno ir kitų medžių šaknys. Gaunama stiklo masė buvo tirštos konstencijos, labiau tinkama karoliams, amuletams bei kitiems gaminiams. Isigalėjus stiklo pūtimo technologijai Egiptas nustojo dominuoti. Spalvoto stiklo paslaplys, daugybę metų teikusios Egiptui šlovę, naujosios technikos laikotarpiai neturėjo ypatingos reikšmės. Meninė Egipto stiklo gamyba nuo II a. pradėjo smukti. Tai paskatino ir Alek-

1 grupės indai - „Unguentarium“

nis smėlis. Su šiuo smėliu buvo išgaunamos skaidrios, švarios stiklo spalvos (netgi Venecijoje „milefiori“ technikai buvo naudojamas importuojamas Egipto smėlis).

Stiklo pūtimas smarkiai pakeitė visą jo gamybos vystymąsi. Pūstų indų gamybai buvo reikalingos aukštatos stiklo lydymo tem-

sandrijoje nutrauktį masinę stiklo gamybą.

Antikinis stiklas savo sudėtyje turi žymiai daugiau geležies negu dabartinis. Priklasomai nuo geležies oksido kiekio bei kitų priemaišų, Romos imperijos laikotarpio stiklas turi ir tam tikrą atspalvį. Ankstyviausiems pūstiems Egipto ir Sirijos gaminiams būdin-

❖ Rita Kišonienė 1984 m. baigė Valstybinio dailės instituto Taikomosios dailės fakultetą Kaune. Igijo dekoratyviosios dailininkės specialybę. 1984-85 m. dirbo dailininke Aleksoto stiklo fabrike. Nuo 1986 metų dirba Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Taikomosios dailės skyriaus muziejine. Domisi dekoratyviosios dailės paminklais.

gas melsvas, melsvai žalsvas, vėlyviesiems - gelšvas, gelšvai žalsvas atspalvis (neišimtinai). Vakarinių imperijos rajonų gaminiai skiriasi šiek tiek tamsesniu žalsvu atspalviu.

Stiklo gamyboje šarmo pagrindu buvo naudojama soda, suteikdavusi lydomai masei didesnį elastingumą. Potašas taikytas retkarčiais, daugiausia vakariniuose imperijos rajonuose. Mineralinė soda natūraliu pavidalu buvo randama daugiausia Egipte. Gausiai eksportuojama. Organinės kilmės sodos karbonatą išgaudavo iš tam tikro augalo peleno, augančio prie jūros arba prie sūraus ežero. Kadangi mineraliniai ir organiniai šarmai nebuvoti gaunami švaraus pavidalo, sunku nustatyti jo kilmės vietą. Tikėtina, kad pirmaisiais Romos imperijos amžiais buvo naujojami egiptietiški šarmai. Imperijai subrėjus, vakariniuose rajonuose pradėtas naujoti potašo karbonatas, išgaunamas iš medienos peleno.

Senojo stiklo lydymo temperatūra buvo nepakankama laipsniškam silicio oksido (pagrindinei stiklo sudedamajai daliai) lydymui. Gaunama temperatūra nesiekė 1000° C. Ši problema mėginta spręsti naudojant dvieju pakopu (800-1000° C) lydymo sistemą. Pirmoje pakopoje sekė kruopštus smėlio ir šarmo kaitinimas, santykiai 3:1. Laipsniškai vykė cheminiai procesai masės paviršiuje sudarė putotą dujų sluoksnį. Gauta masė buvo paliekama iki visiško ataušimo, tuo metu ant dugno nusėsdavo nešvarumą sluoksnis. Po to atvésusią masę išimdavo iš tiglių, sudaužydavo į smulkesnes dalis ir atskirdavo viršutinį putų bei apatinį nuosėdų sluoksnius. Švarias duženų dalis dar kartą išlydydavo. Norimam rezultatui gauti dar pridėdavo dažančių medžiagų - dažniausiai tai buvo varis, geležis ir manganas⁴. Toks stiklo lydalas jau buvo paruoštas gamybai.

Stiklo pūtimo išradimas tapo epochos ivykiu. Iki to laiko stikliniai indai buvo brangūs, nes jų gamyba reikalavo aukšto amatinių meistriškumo. Jie buvo skirti prabangai ir prieinamai tik turtingųjų luomui. Nors amatą gaubė paslaptis, tévas savo sugebéjimus perduodavo tik sūnui, vis tik pūsti stiklo gaminiai per vieną šimtmjetį tapo masinės gamybos produkta - stiklinius indus pradėjo gaminti mažiau kvalifikuoti amatiniukai, be laisviai ir vergai. Aleksandrijos ir Sirijos dirbtuvių savininkai steigė savo filialus ten, kur tik leido galimybės. Nauji centrali pirmiausia atsirado Italijoje. I a. - Ispanijoje, Galijoje, pareinéje. Politinės ir ekonominės imperijos sąlygos lémė didelį stiklo amatinių migravimą - jie migravo į centrinius, rytinius bei vakarinius rajonus. Didelė imperijos teritorijoje išplitusių gamyklių dalis buvo Egipto firmų kilmės. Jose dirbo emigravę amatiniukai bei vergai. Šis migravimas paaiškina ir panašaus dekoru bei formų plitimą per visą imperijos laikotarpį⁵. Ro-

2 grupės indai: flakonai (1-3), buteliukas (4), taurelės (5-6), vazelė (7), qsočiai (8-9)

mėniškojo stiklo vienodumo priežastis salygojo bendra politinė-ekonominė visuomenės struktūra. Rytietiškų indų formą salygojo plačiuju masių (vidutinės klasės) poreikiui. Nuo II a. stiklo dirbtuves pradėjo steigtis vietiniai gyventojai. Provincijoje stiklo gamyba pateko į smulkų privatininkų rankas.

Sirijos ekonomika suklesėjo I-II amžiais. Tyro, Sidono ir Antiochijos miestai kaupė prekes jų perveržimui į Italiją. Nauja rinka sudarė sąlygas vietinės gamybos augimui. III a. stiklo gamyboje pradėjo dominuoti Sirijos meistrų. Antikos laikų rašytojai gérėjos puikiu, pusiau arabiku, pusiau afrikietišku, ypač smulkiai Sirijos pajūrio, upių žemumų smėliu, kuriuo vėjas nuklodavo Viduržemio jūros pakraščius.

Tipiški siriški indeliai buvo siaurakalliai, sulipusių dviejų-trijų korpusų, kartais vadinti „lašintuvais“, bei rutuliški, aukštū cilindriniu kakleliu flakonėliai parfumerijai.

Indų dekorė išskirtinę vietą užėmė stiklo gi-jasiūlas, dar kitaip vadintamas „gyvačių siūlu“. Šis dekoras buvo plačiai paplitęs greta taikomų vertikalių, spiralinių rumbelių. „Gyvačių siūlu“ buvo formuojami vinguoti pėdsakai apie korpusą ar apie tam tikrą jo dalį. Tam buvo naudotas bespalvis arba spalvinatas stiklas (tamsiai mėlyna spalva pradėta naudoti III-IV a.). Susiformavusi Ryti Viduržemio šalyse ši technika labiausiai išsvystė III a. pr. Kologno (Cologne) dirbtuvėse. Vėlyvojo laikotarpio stiklo formas priminė amforas detalizuotomis rankenomis bei kelių pertvarų siaurakaklius indelius su dviem-trimis rankenomis⁶.

Italijos pirmųjų dirbtuvių atsiradimo datą sunku nustatyti. Itališki dirbiniai skyresi šiek tiek tamsesniu atspalviu, kurį suteikdavo vietinis smėlis. Vietinė gamyba čia klesėjo tik du pirmus amžius. Gaminiai užpildė vidaus rinką bei buvo eksportuojami į užka-

3 grupės indai: dvigubi flakonai (1-3) ir flakonas (4)

riautas provincijas - Galiją, Vokietiją, Dunojaus kraštus. III a. Italijos stikladirbystė smuko. Viena smukimo priežasčių buvo ta, kad didelėse dirbtuvėse dirbančius belaisvius reikėjo keisti samdomais laisvais amatininkais. Taip pat atsiradus naujoms dirbtuvėms provincijoje smuko miesto dirbiniai kainos.

Galijoje I-II a. dirbo Sirijos meistrai, buvo gaminami rytiškų formų dirbiniai. II a.

4 grupės indai - „Unguentarium“

gamybą perėmė vietiniai meistrai. Tieki Sirijos, tiek vietinių meistrų stiklo formas nesiskyrė, buvo naudotos tos pačios priemonės. III a. įvyko permaina - vietinė produkcija pradėjo stumti rytiškus bei Italijos dirbinius - laisvų amatininkų darbas buvo žymiai kokybiškesnis negu belaisvių.

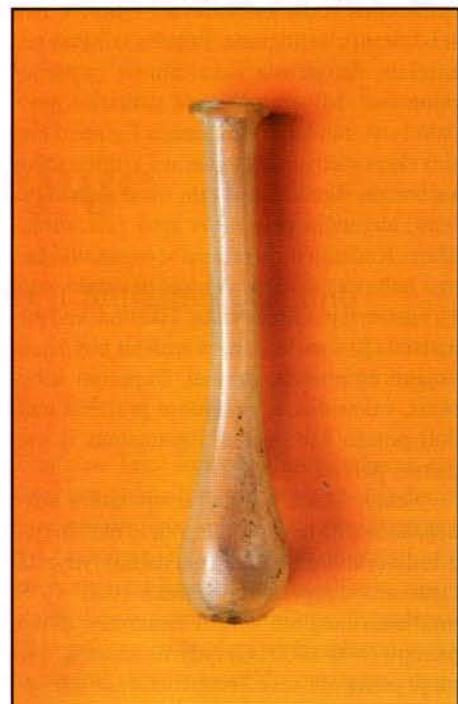
Pareinės dirbtuvės susitelkė prie Trevero bei Kolonijos. Šioje šalyje stiklo gamybos vystymuisi buvo palankiausios sąlygos - pui-
kus smėlis ir tankūs miškai. Upių kelai lē-

rinką už jos ribų.

Muziejuje esantis romėnų stiklo rinkinys vaizdžiai iliustruoja pirmuosius stiklo pūtimo pavyzdžius. Indeliai apdirbtii ypatingai kruopščiai - išlaikyta tiesi korpuso linija, vos pastebimos arba visai nesančios žymės dugne, gražiai suapvalinti viršaus krašteliai. Stebina tai, kad kai kurių indelių dugne nėra žymų nuo metalinio strypo, prie kurio tvirtinamas-prilipdomas indelis, numušant pūtimo vamzdelį, norint apdirbtii indelio kraštą (K. Skalonas teigia, kad ankstyvojo laikotarpio romėnų stiklo meistrai, siekdami kokybiškesnio rezultato, dirbinio dugną aplypydyavo. Atsiradus masinei gamybai į tai nebebuvo kreipiamas dėmesys⁷). Dalis muziejuje esančių senojo stiklo dirbiniai padengti apnašas primenančiu sluoksniu, panašiu į žibalo blizgesį vandenye. Tai apgaulinga iliuzija. Ilgai stiklui būnant žemėje jo parūsių veikė grunte esančios rūgštys bei drėgmė, t. y. vyko cheminės reakcijos: tirpo šarmai ir' stiklas iro. Stiklo irimą galėjo skatinti ir drėgnas atmosferos oras. Dėl to stiklas galėjoapti ypač ploinas ir trapas.

Muziejaus rinkinyje daugumą sudaro aukšti, siauru kakleliu, įvairios talpos indeliai. Šiai grupei taikomas specialus lotyniškas pavadinimas „unguentaria“⁸. Unguentarium arba tualetinis buteliukas buvo labiausiai paplitusi ir vyraujanti romėnų stiklo forma. Panašių formų indeliai buvo gaminami visą Imperijos laikotarpi, nuo I iki V a. ar net vėliau. Visi šie indeliai buvo aukštū, cilindriniu kakleliu, siauresniu arba platesniu korpusu⁹. Norint trumpai apžvelgti šių indelių atsiradimo istoriją, reiktų pradėti nuo

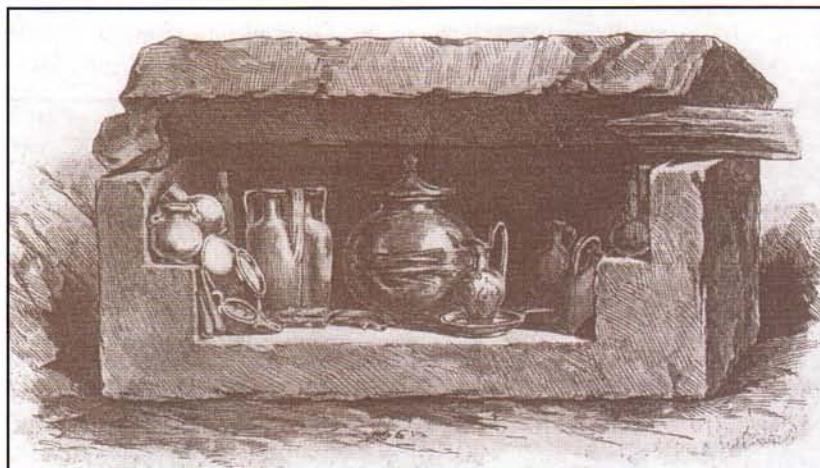
Skirtos mirusiojo balzamavimui jos tuo pačiu „saugojo“ ir patalpą¹⁰. Anglų archeologas G. Karteris, 1925 m. patekės į Tutanchamono kapavietę, raše: „Mes pajutome nuostabų aromato kvapą, išsilaikusį po žeme tris

5 grupės indas - „Unguentarium“

tūkstančius metų¹¹.

Ankstyvieji šios paskirties indeliai buvo daromi iš balzago alebastro. Vėliau juos darė iš stiklo, metalo, rečiau iš molio. Antikos laikais mažuose, neiprastos formos mažomis aselėmis induose - alabastruose, lekituose - buvo laikomi šventinti aliejai, aukojami mirusiems. Seniausi stiklo indeliai (lieto stiklo) rasti VI a. pr. Kr.¹¹ V a. II pusėje pradėti

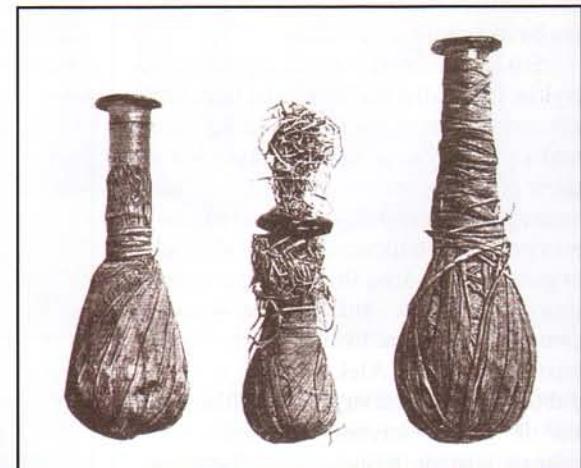

II-III a. degintinis kapas su balzamarijais iš Kiolno Liuksemburgo gatvės kapinyno. Illustiacija iš leidinio: Kisa U. Das Glas im Altertum.

mė gerus prekybinius ryšius su Galija, ryti-
ne Vokietija bei kitomis šalimis. Aukštasis gy-
venimo lygis lėmė didelės prekybos galimy-
bes. I I a. pareinė, kaip ir Galiją, daugiausia
buvo importuojama iš Rytų šalių bei Italijos.
Pareinės dirbtuvės „žydėjo“ visą Imperijos laikotarpi bei jai žlugus, sugebėjo rasti

senojo Egipto laikų.

Laidojant faraonus į jų laidojimo patalpas dėti maži indeliai su „skraidančiaisais“ balzamais, kurių sudėtyje, XX a. terminu, buvo „fitoncidai“ (graik. phytos - augalas ir lotyn. caedo - žudo). Šios aromatinės medžiagos pražūtingai veikė mikrobų florą.

Egiptietiški balzamariai supakavime. Illustiacija iš leidinio: Kisa U. Das Glas im Altertum.

gaminti alebastrai - ilgi, beveik cilindriniai indai be kojelės, charakteringi II ir I a.

Siauru, ilgu kakleliu indeliai buvo skirti lėtai lašantiems aliejams. Romos imperijos laikais kvapnieji aliejai, taip pat ir tepalai, buvo ypač populiarūs. Romėnai gausiai juos naudojo pirtyse, palestrose, įvairių švenčių,

Grupė	Nr.	Indo pavadinimas	Kilmės šalis	Data	Matmenys cm	Inventorinis numeris
1	1	„Unguentarium“	Egiptas	I a. vid.-antra pusė	H-11,9; Ø-3,4	Tt-5219
	2	„Unguentarium“	Italija (?)	I a. antra pusė	H-5; Ø-2,3	Tt-5142
	3	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	I a. antra pusė	H-5,3; Ø-2,8	Tt-5141
	4	„Unguentarium“	Egiptas	II-III a.	H-9,6; Ø-4,1	Tt-5216
	5	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	II-III a.	H-18,5; Ø-5,8	Tt-5209
	6	„Unguentarium“	Sirija arba Kipras	II-III a.	H-19,3; Ø-5,4	Tt-5210
	7	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	II-III a.	H-14,2; Ø-3,6	Tt-5211
	8	„Unguentarium“	Sirija-Palestina	II a.	H-16; Ø-4,9	Tt-5217
	9	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	III-IV a.	H-8,3; Ø-6,1	Tt-5206
	10	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	III-IV a.	H-9,2; Ø-5,9	Tt-5212
	11	„Unguentarium“	Romos imperija	II-III a.	H-13; Ø-3,8	Tt-5215
2	12	Flakonas	Sirija-Palestina	IV-V a.	H-15,5; Ø-8	Tt-5208
	13	Flakonas	Sirija	IV a.	H-11,7; Ø-6,2	Tt-5207
	14	Flakonas	Romos imperija (Rytų viduržemis)	I a. vid.-antra pusė	H-13,9; Ø-6,6	Tt-5213
	15	Buteliukas	Romos imperija	I-III a.	H-12,5; Ø-4,4	Tt-5214
	16	Taurelė	Sirija-Palestina	IV-V a.	H-3,3; Ø-3,1	Tt-1621
	17	Taurelė	Romos imperija (Rytų viduržemis)	III-IV a.	H-6,4; Ø-5,1	Tt-5220
	18	Vazelė	Romos imperija (Rytų viduržemis)	IV-V a.	H-5,3; Ø-10,3	Tt-5203
	19	Ąsotis	Romos imperija ¹⁵	I-II a.	25,8x8,5x8	Tt-1596
	20	Ąsotėlis	Sirija-Palestina	IV a.	H-11,3; Ø-6,1	Tt-5221
	21	Dvigubas flakonas	Sirija	IV a.	H-12,1; pl-5,3	Tt-5223
3	22	Dvigubas flakonas	Sirija	IV a.	H-10,9; pl-3,9	Tt-5225
	23	Dvigubas flakonas	Sirija	IV a.	H-16,6; pl-7,1	Tt-5224
	24	Flakonas	Sirija	IV a.	H-9,5; Ø-5,8	Tt-5222
4	25	„Unguentarium“	Romos imperija ¹⁶	III a. pab.- IV a. pr.	H-16,4; Ø-1,8	Tt-5204
	26	„Unguentarium“	Romos imperija ¹⁶	III a. pab.- IV a. pr.	H-13,9; Ø-1,6	Tt-5205
	27	„Unguentarium“	Romos imperija ¹⁶	III a. pab.- IV a. pr.	H-22; Ø-3,8	Tt-5218
5	28	„Unguentarium“	Romos imperija (Rytų viduržemis)	I a.	H-10; Ø-2,1	Tt-12744

simposijų metu. Jais buvo tepamasi po du, tris kartus per dieną. Ypatingai brangūs ir mėgiami buvo nardo, šafrano aliejai, rožių, mai-rūno, vilkdalgio tepalai¹². Taip pat įvairūs aliejai ir tepalai buvo naudojami medicinoje, farmacijoje. Visos šios priemonės buvo pardavinėjamos tam tikrų kosmetininkų „ungentarii“, turėjusių savo prekyvietes. Kve-piantieji aliejai galėjo būti naudojami ir religinėse apeigose.

Ankstyviausia indelių forma priminė pa-prastą lašą. Vėliau, pradėjus naudoti įvairesnius darbo įrankius, forma kito. Lašas ilgėjo, atsiskyrė iš viršutinė (kaklelio) bei apa-tinė (pilvelio) dalys. Vėlesnių gaminių kak-lelis tīso, tapo 2-3, vėliau 5-6 kartus ilges-niu¹³. Keitėsi ir pilvelio forma. Ji galėjo būti kūginė, apvali, pusapvalė, kriausinė. Inde-liai skirstyti iš tam tikrus tipus - rutuliškus, pusrutuliškus, kūginius, su „pratraukimu“, verpstinius bei vamzdinius. Šių formų indai galėjo būti pagaminti įvairiais laikotarpiais - priklausomai nuo užsakovų skonio ir mados.

Romėnų stiklo rinkinyje savo forma iš-siskiria stačiakampus ąsotis. Forminio pūti-mo ąsočiai Imperijos laikotarpiu buvo pla-čiai paplitę. Jie randami Anglijoje, Prancū-zijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Italijoje, Du-

nojaus pakrantėse, Egipte, Sirijoje, Kipro sa-loje, Juodosios jūros pakrantėje bei kitose buvusios imperijos vietose. Ąsočiai buvo naudojami įvairių skysčių pervežimui, gėri-mą laikymui, laidojimo metu dedami į ka-pavietes. Labiausiai mėgiami ir naudojami ąsočiai buvo I ir II a.¹⁴

Romos imperijos laikotarpiu stiklo ga-myba klestėjo - gaminamų indų įvairovė bu-vo labai didelė. To meto stiklo eksponatai liudija, kad buvo naudojamos įvairios stiklo apdirbimo priemonės. Iš esmės visi stiklo ga-mybos būdai senovės meistrų buvo gerai ži-nomi. Tik graviravimui teko nueiti ilgą vysty-mosi kelią. Muziejuje esantis rinkinys, nors atspindi ir nedidelę dalelę to laikotarpio stik-lo gaminii, tačiau yra pakankamai vientis-as ir iškalbus.

Romėnų stiklo rinkinių padėjo datuoti Sankt Peterburgo Valstybinio Ermitažo vyr. moksl. bendradarbė N. Z. Kunina ir Londono Britų muziejaus stiklo ekspertė V. Tatton-Braun.

Išnašos ir literatūra

1. Vladas Daumantas (1885-1977) - kolecinikas, rinkęs įvairius meno kūriniaus. 1944 m. pasi-traukė į Vakarus, išsišešdamas tik dalį savo kole-cijos. 1961 m. žmona Antanina Daumantienė mu-ziejui pardavė antikinio stiklo rinkinį.

2. O. Mažeikiienė. Stiklas Lietuvos istorijos ir et-nografijos muziejuje // Muziejai ir paminklai. Nr. 6. V., 1984.

3. B. Filarska. Szklana starożytne. 1953.

4. D. B. Harden. Roman Glass from Karanis. 1936, p. 6.

5. K. S. Painter. Roman Glass // Masterpieces of Glass. The British Museum. 1968. p. 36.

6. Sotheby's Concise Enciklopedia of Glass. 1995.

7. К. Скалон. О некоторых формах стеклянной посуды позднеантичного и раннесредневекового Боспора // СГЭ. XXXVII. I. 1973, с. 52.

8. Literatūroje šiemis indeliams taikomi įvairūs pavadinimai: „balsamarium“, „balsamarion“, „flasche“, „candlestick“ ir t. t. Valstybinio Ermitažo vyr. mokslinė bendradarbė N. Z. Kunina patarė šiuos indelius vadinti „unguentaria“ (daugisk.).

9. Roman Glass from Karanis. 1936, p. 265.

10. Д. Беневоленский. По следам древней тай-ны. 1966, с. 69-72.

11. Б. А. Келковников. Художественное стекло. 1962, с. 20.

12. Ф. Ф. Велишского. Быть грековъ и рим-лианъ. 1878, с. 243.

13. Н. З. Кунина и П. Сорокина. Стеклянные бальзамарии Боспора // ТГЕ. XIII. I. 1972.

14. Н. З. Кунина. Два стеклянных кувшина из некрополя Нимфея // Художественные изделия античных мастеров. 1982.

15. N. Z. Kuninos nuomone, ąsočio kilmė pri-skirtina vakarinėms imperijos sritims.

16. V. Tatton-Braun nuomone, gali priklausyti Egiptui.

ŽEMAITIJOS IR ŠIAURĖS LIETUVOS pilkapius patyrinėjus

I-V amžiaus pilkapynų kultūrinė-etninė sritis formavosi rytiniu ir vakariniu baltų sąveikoje

MYKOLAS MICHELBERTAS

Lietuvos archeologiniai paminklai tyrinėjami beveik 200 metų. Vieni pirmųjų turtų paminklų buvo Žemaitijos pilkapynai, kuriuos XIX a. pr. tyrinėjo rašytojas D. Poška, iškūrė ir pirmajį Lietuvoje muziejų. Manoma, kad D. Poška kasinėjo Adakavo pilkapyną Tauragės rajone.

Reikia pažymeti, kad tarp Lietuvos senojo geležies amžiaus paminklų pilkapynų kultūrinė sritis yra viena didžiausių. Pilkapynai žinomi Jūros upės aukštupyje ir kairiajame bei dešiniajame krante, Dubysos vidurupio ir aukštupio baseine, Nevėžio aukštupyje, Šventosios aukštupyje ir į šiaurę nuo minėtos teritorijos, - taigi, paplitę centrinėje Žemaitijoje ir visoje šiaurinėje Lietuvoje, išskyrus Šiaurės vakarinį Lietuvos kampą. Pilkapynų kultūrinė sritis tęsiasi Latvijoje, kur pilkapių žinomi Kuržemės aukštumos rytinėje dalyje, Lielupės baseine, Augštėjėje, Vidzemėje, Latgalos aukštumoje. Šioje didžiulėje teritorijoje yra apie 230-240 pilkapynų, iš jų - apie 130-140 Lietuvoje ir apie 100 - Latvijoje. Tikslesnį skaičių pateikti sunku, kadangi ne visi pilkapynai yra tyrinėti, didelė dalis pilkapių yra visiškai sunaikinti.

Kalbant apie pilkapynų tyrinėjimus Lietuvoje XIX a., dar galima paminėti keletą

pavardžių. Tai L. A. Jucevičius, kasinėjęs Kražių ir Kuršėnų apylinkėse [1], F. Dubois de Montepereux, kasinėjęs Raginėnuose, Radviliškio rajonas, Karpiškiuose, Pakruojo rajonas, ir kt. Apie šiuos tyrinėjimus trūksta duomenų, radiniai neišliko. Išliko tik kai kurie įdomūs atsitiktiniai duomenys. Pavyzdžiui, F. Dubois nurodo, jog prie Karpiškių-Laimučių dviejose grupėse buvo 110 pilkapių, Raginėnuose - apie 100. Taigi, kai kurie pilkapynai buvo gana dideli.

Paragaudis, 1982 m. III pilkapiro sampilas prieš tyrimus

XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje pilkapynai sulaukė ir rimtų tyrinėtojų, ir diletantų ar visiškų nemokšų. Pirmiesiems reikia skirti dailininką ir muziejininką T. Daugirdą, kuris 1884-1885 m. tyrinėjo Visbergių-Papelkių pilkapyną Šiaulių raj., kruopščiai paskelbusi tyrinėjimų medžiagą, nors ir nedatavusį pačio paminklo [2]. Šiaurės Lietu-

vos pilkapynus tyrinėjo ir Rusijos imperatoriškosios archeologijos draugijos atsiustas I. Abramovas. 1909-1910 m. jo tirti Raginėnų pilkapių, kasinėti dar keli pilkapynai dabartinio Panevėžio rajono vietovėse. Deja, šių tyrinėjimų medžiaga išsamiau liko nepaskelbta. Tiesa, Raginėnų radiniai, patekę į Sankt Peterburgo Ermitažą, sukėlė didelį rusų archeologo A. Spicyno susidomėjimą, kuris Lietuvos archeologijoje išskyre „Raginėnų kultūrą“, datuodamas ją gerokai vėlesniu laikotarpiu - VI-VIII a. Dabartinio Panevėžio ir Radviliškio rajonuose beveik tuo pačiu metu pilkapynus kasinėjo ir J. Basanavičius, tačiau jo tyrinėjimų medžiaga taip pat nepaskelbta, neišlikęs išsamesnis kasinėjimų aprašymas.

Prie liūdnų tyrinėtojų tenka skirti M. Butrimowną, kuri lobią ieškotojų metodais kasinėjo Pakalniškiuose ir Nevėžnikuose, Panevėžio raj. Tokiais pat metodais apie 1000 pilkapių buv. Kauno gubernijoje perkasė carinės armijos pulkininkas S. Masalitinovas, nesivar-

gindamas vesti detalesnio radinių sąrašo, nurodyti, kur koks daiktas rastas. Sprendžiant iš archeologo N. Makarenkos publikacijos, Masalitinovas kasė Bajoriškių, Kupiškio raj., Jagmantiškės, Pūsdvario, Pakunio (visi Kelmės raj.), Skrebiškio, Rokiškio raj., ir kt. pilkapynus [3].

Nepriklausomoje Lietuvoje, trūkstant

❖ **Mykolas Michelbertas** (g. 1939) 1960 m. baigė Vilniaus universitetą, dirbo Lietuvos istorijos ir Vilniaus pedagoginiame institutoose. Nuo 1984 metų dirba Vilniaus universitete, yra Archeologijos katedros vedėjas (profesorius). 1987 m. apgynė habilituoto daktaro disertaciją. Tyrinėja senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą. Apie 300 mokslinių straipsnių autorius, tarp kurių - 4 monografijos.

specialistų-archeologų, tyrinėjimus vykdė kraštotoyrininkai. Taip 1933 ir 1937 m. Šiaulių kraštotoyros draugijos iniciatyva tyrinėti Pavėkių pilkapiai, Šiaulių raj. Nuo 1936 m. Lietuvos archeologinius paminklus plačiau imą tyrinėti Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinis skyrius. Šio skyriaus vedėjas J. Puzinas 1939 m. tyrinėjo Baušiškių, Kuokšių ir Vaineikių pilkapynus, Rokiškio raj., skyriaus darbuotojas P. Baleniūnas - Rinkšelių ir Sandrausiskės pilkapynus, Raseinių raj. Deja, visų šių tyrinėjimų medžiaga taip ir liko nepaskelbta.

Kalbant apie tarpukario Lietuvą, tenka paminėti vieną liūdną faktą. Didelė dalis pilkapynų, atsidūrusių privačiose valdose, buvo sunaikinta. Pilkapių akmenų vainikai buvo išardomi, panaudojant akmenis statybų reikalams, dalyje pilkapių iрengiami bulviarūsiai, pilkapynų teritorija ariama. Šis pilkapių naikinimas, vykës galbūt ne tiek dėl žemiu savininkų piktos valios, kiek dėl nesuvokimo, tēsési ir po Antrojo pasaulinio karo. Taip per kelis dešimtmečius buvo visiškai sunaikinti Pūsdvario, Toliškių, Gailaičių, Pabariukų pilkapiai (visi Kelmės raj.), Pažobrio pilkapiai, Raseinių raj., gerokai su mažėjo sveikų pilkapių skaičius kituose pilkapynuose.

daugelyje žinomų Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapynų. Buvo nustatyta, kad didelė dalis pilkapių yra sunaikinta, dalis pilkapynų yra ariami. Kai kuriuose pilkapynuose buvo likę vos po keletą apardytų sampilių. Pir-

pyno dalis Pajuostyje, Panevėžio raj. Deja pastarasis pilkapynas jau po atliktų tyrinėjimų vietas kolukio buvo visiškai sunaikintas ariant lauką.

1977 m. buvo ištirti Vienragių pilkapyno likučiai, 1982 m., 1985-1992 m. tyrinėtas Paragaudžio pilkapynas, Šilalės raj. Pastarajame buvo ištirta 40 pilkapių, gerokai papildžiu sių mūsų žinias apie I-II a. laidoseną. 1993-1998 m. ištirta didesnė dalis gerokai apardyto Paalksnų pilkapyno Kelmės raj. Tačiau ir man iki šiol nepavyko paskelbti visų šių tyrinėjimų medžiagos. Išsamiau paskelbti Vienragių pilkapiai [5], monografijos sulaukė Paragaudžio pilkapynas [6]. Kitų pilkapynų tyrinėjimų medžiaga, be trumpų apžvalgų leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai

Lietuvoje“, buvo panaudota monografijoje apie senajį geležies amžių [7], kai kuriuose apžvalginiose straipsniuose [8].

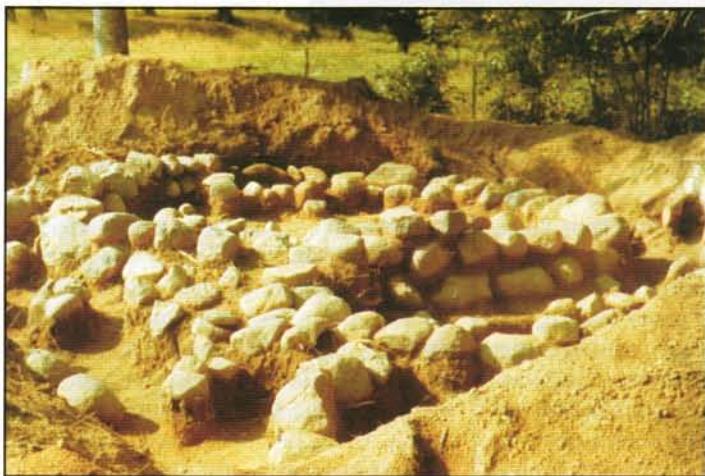
Reikia taip pat pažymeti, kad pastaraisiais dešimtmečiais pilkapynus ar paminklosauginiais tikslais atskirus pilkapius yra tyrinėję J. Antanavičius, Z. Baubonis, B. Dakaniš, M. Černiauskas, E. Jovaiša, S. Juodelis, J. Markelevičius, S. Patkauskas, B. Salatkienė, A. Simniškytė, J. Stankus, P. Tebelškis, S. Urbanavičienė, I. Vaškevičiūtė,

Paragaudis, 1982 m. Tiriamas III pilkapis. Ekspedicijos svečias - pilkapyno suradėjas V. Statkevičius

šosi tokia išvada - prabėgs dar keliolika metų ir šiame regione neturėsime nei vieno sveikesnio pilkapio. Todėl buvo nutarta pilkapynų tyrinėjimams skirti didesnį dėmesį.

Jau 1967 m. vasarą Žemaitijos pilkapynų tyrinėjimus pradėjo šią eilucių autorius, tuo metu dirbęs Istorijos institute. Buvo tyrinėti Akmenių pilkapiai, Kelmės raj. Ir vėliau, man dirbant kitose institucijose (1969-1984 m. Vilniaus pedagoginiame institute, nuo 1984 m. - Vilniaus universitete) didžiau-

Paragaudis, 1989 m. XXV pilkapiro akmenų vainikai

Paragaudis, 1990 m. XXVI pilkapiro akmenų vainikas

Pokario metais beveik du dešimtmečius Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapynai nebuvo tyrinėjami. Tiesa, dar 1948 m. Lietuvos istorijos instituto (vad. P. Kulikauskas) buvo ištirtas apardytas pilkapis Sakališkiuose, Pakruojo raj. Po to tik 1963 m. Telšių muziejus (vad. V. Valatka) ištirė dalį ardomo Vienragių pilkapyno Plungės raj. ir paskelbė tyrinėjimų medžiagą [4].

1967 ir 1968 m. tuometinės Mokslo akademijos Istorijos instituto žvalgomosios ekspedicijos (vad. A. Tautavičius) apsilankė

sias dėmesys buvo skirtas Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapynams. Taip 1968 m. buvo baigtų Akmenių pilkapių tyrinėjimai, ištirti keli netoli nuo Akmenių esantys Perkūniškės pilkapiai. Šie nedidelės apimties tyrinėjimai leido plačiau kalbėti apie II-V a. kapų kompleksus, geriau pažinti senojo geležies amžiaus laidosenos detales.

1969 m. tyrinėti Kybartiškės pilkapiai, Šiaulių raj., 1970 m. ištirti Daujėnų pilkapyno likučiai ir 1 pilkapis Barklainiųose, Pasvalio raj., 1971-1974 m. ištirta likusi pilka-

sias platesnio paskelbimo sulaukė Pribitkos, Plungės raj. [9], Vaitiekūnų, Radviliškio raj. [10], Plaučiškių, Pakruojo raj. [11], pilkapynų tyrinėjimų medžiaga.

Aptariamo regiono pilkapynų laidosenos apžvalgą savo metu yra pateikę J. Puzinas [12], M. Alseikaitė-Gimbutienė [13], R. Rimantienė [14], P. Kulikauskas [15], A. Taučiavičius [16], pastaraisiais metais - E. Jovaiša [17]. Jeigu ankstesnėse publikacijose buvo remtasi dar negausia prieškarinių tyrinė-

Paragaudis, 1987 m. XXXVIII pilkapio kapas Nr. 2

jimų medžiaga, tai pastarųjų dešimtmečių tyrinėjimai autoriams leido plačiau kalbėti apie pilkapynų regiono žmonių dvasinės kultūros reiškinius, atispindinčius laidosenoje, išryškinti įvairių baltų kultūrinų-etnių grupių savitarpio sąveiką, tolimes prekybinius kultūrinius ryšius.

Susumuojant ligšiolinių tyrinėjimų rezultatus galima nuroduti, kad Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos regione yra kasinėta apie 50 pilkapynų, tačiau dėl minėtų priežasčių (neišlikę duomenys, nevykusi tyrinėjimų metodika ir kt.) neįmanoma tiksliai nuroduti ištirtų pilkapių skaičiaus.

Šioje publikacijoje apžvelgiant pagrindinius laidosenos pilkapiuose bruožus, mėginsiu atsakyti dar į keletą klausimų: kokių pagrindų susiformavo pilkapynų kultūrinė-etninė sritis, kaip ši didžiulė teritorija buvo apgyventa pirmaisiais amžiais, kas buvo šios kultūros žmonės - vakariniai ar rytiniai baltai? Paliesiu ir dar vieną klausimą - kiek ilgai aptariamame regione buvo laidota pilkapiuose?

Pirmiausia tenka trumpai aptarti pagrindinius pilkapynų laidosenos bruožus. Lietuvoje senajame geležies amžiuje pilkapynai dažniausiai būdavo įrengiami aukštėsnėse

vietose - ant kalvų, iš kur matyti gražios apylinkės (Perkūniškė, Akmeniai), upelių krantuose (Paragaudis) ar didesnių upių slėniuose (Maironiai, Kelmės raj.) ir kt. Matyt, mirusiuų paskutinės poilsio vietos parinkimui buvo skirtas didelis dėmesys. Pilkapynų buvimas prie vandens telkių, ką rodo ir Latvijos pilkapynų topografinė

padėtis, kalba apie gyvujų norą mirusiuosius atiduoti vandens dievybių globai. Užbégant truputį į priekį, galima nuroduti, kad kai kur ių pilkapių (Pajuostis ir kt.) pagrinde aptiktas balto, lyg iš upės dugno atnešto, smėlio sluoksnis. Toks barstymas upių smėliu tikriausiai taip pat gali būti siejamas su tikėjimi-

giamas panašiai. Sampilo pakraščiais aptinkamas apskritas ar ne visai taisyklingo apskritimo formos akmenų vainikas. Dažnai apskriti vainikai išorėje turi vieną ar kelis puslankio formos priestatus, kurie išplėsda vo laidojimui skirtą plotą. Vienas gražiausiu ir geriausiai išlikusių apskritų akmenų vainikų 1998 m. buvo aptiktas 16-ame Paalksninių pilkapyje. Vainiko skersmuo vidinėje pusėje - 3,6-3,8 m. Jo pietvakarinėje dalyje išorės link buvo padaryta nedidelė atauga, su krauta iš mažesnių akmenų. Sunku šiuo metu atsakyti į klausimą, kam ši atauga buvo padaryta. Viena aišku, kad joje kapas nebuvovo įrengtas. Kai kuriuose pilkapiuose aptiktos ir sudėtingesnės akmenų konstrukcijos - spinduliai, pertvaros apkrito vainiko viduryje, nedidelės laidojimo kameros, akmenų grindiniai pilkapiro sampile. Yra sampilų, kuriuose aptikta po 2 koncentrinius akmenų vainikus. Kai kurie Paragaudžio pilkapių tarpusavyje buvo sujungti akmenų grindiniais-takais. Šie takai galbūt jungė laidojimo vietas, kur buvo palaidoti labai artimi žmonės, o gal tai buvo simbolinis keilių į pomirtinį pasaulį?

Vainikai buvo kraunami iš įvairaus dydžio akmenų. Dalis vainikų yra iš keilių akmenų eilių, dėtų viena šalia kitos, dalis - iš keilių eilių, krautų viena ant kitos. Pastaruoju atveju vainikų sienų aukštis siekia iki 0,6-1,1 m. Matyt, kad vainikų statybai buvo skirtas ypatingas dėmesys. Vainikas - magiška riba tarp gyvujų ir mirusiuų pasaulio, mirusiuų apsauga nuo

Paalksniai, 1998 m. XVI pilkapio akmenų vainiko dalis su ataugą

mu vandens dievybėmis.

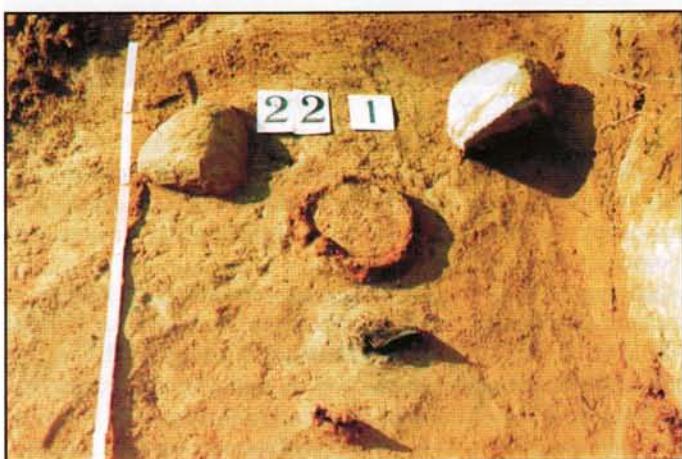
Turimais duomenimis, bent dalis pilkapynų buvo įrengti netoli to meto gyvenviečių, kas leido gyviesiems nuolat „bendrauti“ su mirusiaisiais, atlkti įvairias apeigas.

Bene pagrindinis pilkapio sandaros elementas yra sampilas. Pilkapynuose dažniausiai sutinkami apskritimo, rečiau ovalo ar netaisyklingos formos sampilai. Jų dydis - tarp 3,5 ir 15 m, nors dažniausiai sutinkami 6-12 m skersmens sampilai. Sampilų aukštis taip pat įvairus - nuo 20 cm iki 1,8-2 m nuo dabartinio žemės paviršiaus, mat daugelis jų amžių bėgyje sumenko, sulėkštėjo.

Daugumos pilkapių sampilų vidus įren-

piktųjų dvasių, gyvujų apsauga nuo pavojingų mirusiuų. Mirusiuų apsaugą turėjo užtikrinti ir pilkapio vietoje atliekamos ugnies apeigos. Kai kurių pilkapių pagrinde aptinkamas 5-10 cm, kartais ir storesnis, degesių, anglukų, pelenų sluoksnis (Daujėnai, Pajuostis ir kt.). Retais atvejais ir pačiame sampile aptinkama stambesnių ir smulkesnių anglių, savytū židinukų, laužaviečių.

Laidotuvų metu, paruošus pilkapiui skirtą vietą, būdavo kraunamas akmenų vainikas ir dažniausiai pilkapio viduryje ant pagrindo guldomas pirmas mirusysis. Vėliau kiti mirusieji jau būdavo įkasami į sampilą. Kapų skaičius pilkapiuose nevienodas - nuo vieno iki keliolikos kapų. Visuose tyrinėtuose pilkapiuose mirusieji laidoti nedeginti. Daugelyje pilkapių dėl dirvos savybių mirusiuų griaučiai blogai išlikę, kartais visai sunykę. Pagal griaučių liekanas nustatyta, kad dauguma mirusiuų buvo laidoti aukšteliinksi, ištisti. Rankų padėtis tiek vyrių, tiek ir moterų kapuose įvairi. Kapuose pa-

Paragaudis, 1998 m. XXII pilkapio kapas Nr. 1 su geležine antkakle

stebeti karstų pėdsakai, dažniausiai skobtinių. Tokiam karstui paremti dažnai mirusiųjų galvūgalyje ir kojūgalyje aptinkama po du stambesnius akmenis. Paragaudžio 21 pilkapio kapo Nr. 1 galvūgalyje buvo 1 didelis iugaubtas akmuo.

Mirusiuosius pasaulio šalių atžvilgiu guldavo įvairiomis kryptimis. Daugiausia mirusių laidota galvomis į vakarus, didelė dalis - į šiaurę, nors sutinkamos ir kitos laidojimo kryptys. Kartais mirusieji viename pilkapyje būna palaidoti viena kryptimi, tačiau dažniai įvairiomis kryptimis. Matyt, pastaruoju atveju buvo taikomasi prie akmenų vainiko ir jo priestatų konfigūracijos.

Įkapės įvairios. Jos priklausė nuo mirusiojo lyties, amžiaus, tikriausiai ir nuo visuomeninės padėties bendruomenėje. I vyrų kapus dėti geležiniai įmoviniai ir siaurašmeniai pentiniai kirviai, įvairūs peiliai, iety su įmoviniais antgaliais, kai kurie medžio apdirbimo įrankiai, labai retai - geležiniai ar žalvariniai pentinai. Rasta ir papuošalų - antkaklių, segių, smeigukų, apyrankių, labai retai - žiedų. Moterims dėtos geležinės ylos, oeilai, pagaminti iš įvairios medžiagos verpstukai, Žemgalio - ir capliai. Iš aptinkamu papuošalų enka paminti žalvarinius apgalvius, antsmilkinius, antkakles, seges, smeigtukus, apyrankes, žiedus. Retai aptinkamos importinių stiklo ir emalio karolių apyvaros, papuošalai iš sidabro. Papuošalai išbėjų lyčių žmonių kapuose apinkami tų kūno dalių vietose, kaip ie buvo nešiojami, tuo tarpu daro įrankiai, ginklai, buitiniai daikai buvo dedami į kapus labai įvairiai. Visuose įkapės pilkapių kapuose nėra labai gausios. I-II a. kapuose dažniausiai randama po 1-2, nemažoje dalyje - po 3-5 dirbinius. Rea įkapių su 6-8 daiktais, tik keliuose kapuose rasta iki 10-11 daiktų (Paragaudis, 20 pilkapis, kapas Nr. 1; Paalksniai, 4 pilkapis, kapas Nr. 2). III-IV a. kapuose sutinkami su 3-5 daiktais, 6-8 daiktais, o turtingiausiuose asta iki 14 daiktų (Akmeniai, 2 pilkapis, kapas Nr. 2).

Pilkapynų regiono gyventojai nešiojo ir sendraeuropinius papuošalus (pagrindinės terijos akinės segės, apyrankės pumpuriniais galais, lankinės segės lenkta kojele ir kt.), ir sendrabaltiškus papuošalus (īvairių grupių intkaklės kūginiais galais, laiptelinės segės ir kt.), jiems buvo pažįstami romėniški daikai (kelių tipų labai profiliuotos ir sparninės segės, papuošalai su emaliu, karoliai, Romos nonetas). Galima išskirti ir būdingiausius pilkapyne kultūrinei grupei papuošalus. Parazdžiu, I a. antrojoje pusėje-II a. pirmojoje pusėje čia nešioti plokšteliniai antsmilkiniai. Jie rasti tik Lietuvoje, daugiausia va-

karinėje pilkapyne teritorijos dalyje. Šiuo laikotarpiu pasirodo ir I gr. ritiniai smeigtukai, aptinkami tiek Lietuvoje, tiek ir Latvijoje. Dar vienas būdingiausiai I a. pabagos-II a. pirmosios pusės papuošalų - antkaklės trimitiniai galais. II gr. trimitiniai antkaklių rasta Lietuvoje ir Latvijoje, tuo tarpu III gr. - daugiausia Lietuvoje. II a.

antrojoje pusėje šio regiono gyventojai mėgo puoštis keturkampio pjūvio apyrankėmis supavalintais galais bei I gr. rateliniais smeigtukais. Galima išskirti ir vėlesnio laikotarpio būdingiausius vietinius papuošalus (II gr. antkaklės kūginiais galais, II ir III gr. 2-ro

Paalksniai, 1997 m. IV pilkatio kapas Nr. 2

pynų sritis tam tikru mastu prisišėjo prie šios kultūrinės srovės paplitimo į Pabaltijo finougrų žemes. Pabaltijo finougrai ir vėliau jautė nemažą baltiškos pilkapyne srities kultūrinę įtaką.

Aptarus pilkapyne kultūrinės-ethnines srities laidoseną, šio regiono gyventojų ryšius su kaimynais ir tolimiausiomis sritimis, reikia pažiūrėti, kaip pilkapyne teritorija buvo apgyventa atskirais laikotarpiais. Tai leidžia padaryti paminklų kartografinimas. Vadinamajam B₁ periodui pagal priimtą europinę santiokinės chronologijos skale (apie 10-70 m.) Lietuvoje galima skirti 7 paminklus, Latvijoje - vos 3. B₂ periodui (apie 70-150 m.) Lietuvoje skirtina 50 paminklų, Latvijoje - 17 paminklų. Galima teigti, kad B₂ perioje ir susifor-

Pajuostis, 1971 m. IX pilkapis. Vėlyvo kapo detalė - galvos sritis

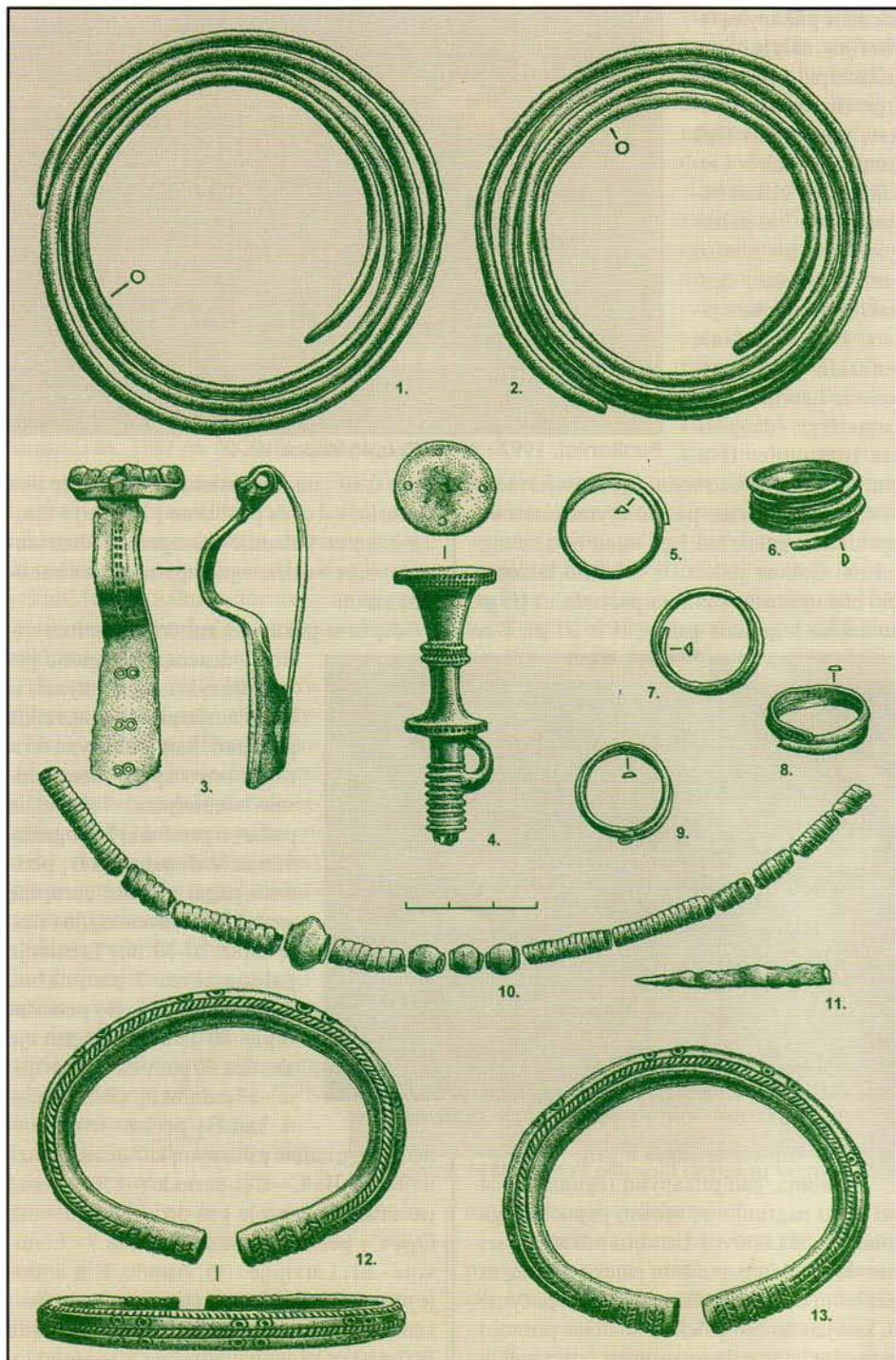
pogrupio laiptelinės segės ir kt.).

Manoma, kad pilkapyne regiono meistrai buvo pagrindiniai minėtų papuošalų gamintojai. Iš Lietuvos-Latvijos pilkapyne srities dalis tokią papuošalų pateko į kaimynines baltų ir finougrų žemes. Reikia pažymėti, kad jau senojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje baltų pilkapyne sritis buvo veikiant stiprios kultūrinės srovės, ējusios iš Romos imperijos Padunojės provincijų per Vielbarko kultūros teritoriją ir prūsus žemes. Apie tai kalba didelė romėniškų segių koncentracija vakarinėje pilkapyne teritorijos dalyje, kai kurie Vielbarko kultūros importiniai (pavyzdžiui, Almgreno 96 tipo segės) ir prūsiškos kilmės daiktai. Savo ruožtu baltiškų pilka-

mavos pagrindinė pilkapyne kultūrinės srities teritorija. B₂/C₁-C_{1a} periodo (~150-220 m.) paminklų Lietuvoje yra 58, Latvijoje - 32, C_{1b}-C₂ periodo (apie 220-300 m.) - Lietuvoje - 61, Latvijoje - 35. Atrodo, II a. antroje pusėje-III a. pilkapyne teritorija buvo gausiausiai gyvenama. Iš C₃/D periodų (apie 300-450 m.) Lietuvoje turime 30 paminklų,

Paragaudis, 1990 m. XXVI pilkatio kapas Nr. 2. Romėniška labai profiliuota segė in situ

Paalksniai, 1997 m. IV pilkacio kapo Nr. 2 įkapės: 1-2 - ivijiniai antsmilkiniai, 3 - akinė segė, 4 - ritininio smeigtuko galvutės fragmentas, 5-9 - ivijiniai žiedai, 10 - karoliai, 11 - ylos smaigalio fragmentas, 12-13 - apyrankės

Latvijoje - 33. Galimas daiktas, kad tuo metu pilkapyňų srityje sumažėjo gyventojų dėl mums dabar ne visai aiškių priežasčių. Galbūt tuo metu siautė epidemijos, tačiau dalis gyventojų galėjo persikelti kitur. Viena tokios migracijos krypčių galėjo būti buvusios Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorija, kurioje minėtu laikotarpiu pasirodo nauja laidojimo paminklų rūšis - pilkapių. Ne reikia užmiršti ir dar vieno dalyko - prasidėjo vadinamasis „didysis tautų kraustymosi“ laikotarpis, kuriame tam tikru mastu galėjo dalyvauti ir baltų genčių grupės.

Krenta į akis ir dar vienas dalykas. B₁

periodo pabaigos-B₂ periodo paminklai žinomi daugiausia vakarinėje šios kultūrinės srities dalyje, t. y., Žemaičių aukštumoje ir Lielupės baseine. Senojo geležies amžiaus antrosios pusės paminklai daugiausia paplitę rytinėje-šiaurės rytinėje kultūrinės srities dalyje. Matyt, kad šios didžiulės baltų srities apgyvendinimas vyko palapsniui, vakaru-rytu, vakarų-šiaurės rytu kryptimi.

Sunkiau atsakyti į klausimą, kaip susiformavo ši didelė kultūrinė etninė sritis. Klausimo sprendimą apskunkina ta aplinkybė, kad šioje didžiulėje teritorijoje labai maža ankstyvojo geležies amžiaus paminklų,

beveik nėra to laikotarpio laidojimo paminklų. Tik Latvijoje, Strikų vietovėje, Ventspilio rajone, buvo aptiktas pilkapis su ankstyvojo geležies amžiaus griautiniu kapu, senojo geležies amžiaus ir vėlesnio laikotarpio daiktais sampile. Todėl H. Moora mėgino romėniškojo laikotarpio pilkapius sieti su bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapiais, kaip tolesne pilkapių išsvystymo raida [18]. A. Tautavičiaus nuomone, dalis Lietuvos pajūrio gyventojų eros pradžioje ar paskutiniame šimtmetyje prieš Kr. émė kelis į centrinę Žemaitiją ir į Kuršą bei pietų Latviją, ilgainiui susiliedami su čia nuo seno gyvenusiais Brūkšniuotosios keramikos kultūros gentainiais [19]. Šių eilučių autoriaus darbuose taip pat minėta, kad pilkapyňų srities apgyvendinimas vyko iš Lietuvos pajūrio, kur bronzos ir ankstyvajame geležies amžiuje žmonės laidoti pilkapiuose. Tai rodo minėti paminklų kartografavimo duomenys. Taip pat faktas, jog dalis ankstyviausių Žemaitijos pilkapių (Paragaudis, Vienragiai) turi po kelis koncentrinius akmenų vainikus ar kitas akmenų konstrukcijas, labai artimas pajūrio srities ikiromeniškojo laikotarpio pilkapiams ar pirmųjų po Kr. amžių kapams su akmenų vainikais.

Taigi aišku, kad pilkapyňų kultūrinės-etninės srities formavimasis vyko rytinė (Brūkšniuotosios keramikos kultūra) ir vakarinių baltų (Baltijos pajūrio pilkapių ir vėlesnė kapų su akmenų vainikais kultūra) sąveikoje. Tad kam gi skirti susiformavusių senojo geležies amžiaus pilkapyňų sritį - rytiniam ar vakariniam baltams? Atsakymas nekelia abejonių - vakariniam. Apie tai kalba pagrindiniai aptarto regiono materialinės ir dvasinės kultūros bruozai. Beje, už pilkapių kultūros skyrimą vakarų baltams pastaraisiais metais labai įtikinamai pasisakė ir V. Šimėnas [20].

Didesnių ginčų nesukélé ir šios pilkapyňų srities gyventojų etniné priklausomybė. Beveik visi tyrinėtojai sutaria, kad pilkapyňų sritis buvo žemaičių, žemgalų, selių ir latgalių gentinių junginių formavimosi teritorija. Žemaičiams skiriama centrinės Žemaitijos teritorija Lietuvoje, žemgaliams - šiaurinė centrinės Lietuvos dalis už Mūšos į šiaurę ir Lielupės baseinas Latvijoje, o seliams - šiaurės rytinis Lietuvos kampus. Pietryčių Latvijoje išskiria selių ir latgalių teritorija. Kur kas ryškesnės šių gentinių junginių ribos vidurinajame geležies amžiuje.

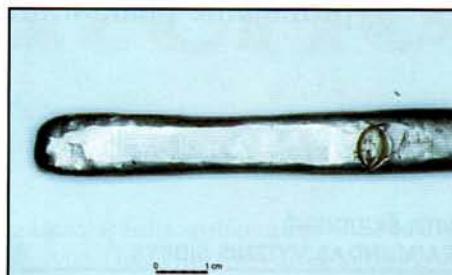
Néra taip paprasta atsakyti ir į klausimą: kaip ilgai aptartame regione žmonės laidoti pilkapiuose. Viena aišku, kad laidojimas pilkapiuose kur kas anksčiau išnyko vakarinėje jų paplitimo dalyje. Čia perėjimas prie plokštinių kapų įvyko IV a.-IV/V a. riboje. Nors ir čia dar vis sutinkami V a. kapai pilkapiuose (Akmeniai, pilkapis Nr. 5). Kur kas ilgiau žmonės laidoti pilkapiuose rytinėje ir

LYDINIAI

EUGENIJUS IVANAUSKAS

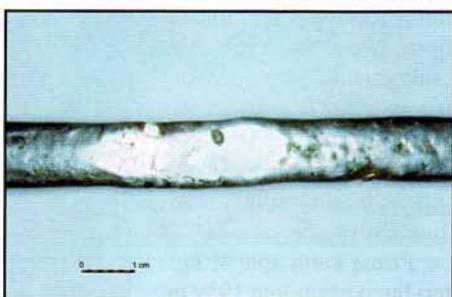
Lietuviški pusapvaliai lydiniai - ilgieji su jų buvusių savininkų vardu įrašais pilvelyje kol kas žinomi tik iš vieno XVIII a. rasto Riazanės lobio. Lobį paskelbė ir ne kartą įvertino Valstybinio Ermitažo numizmatė Marina Sotnikova. Jai dėkingas už galimybę mūsų skaitytojams pateikti spalvotas kelių lydinių reprodukcijas.

Iš viso Riazanės lobijo buvo 9 lietuviški lydiniai. 8 lydiniuose buvo įrežti jų buvusių

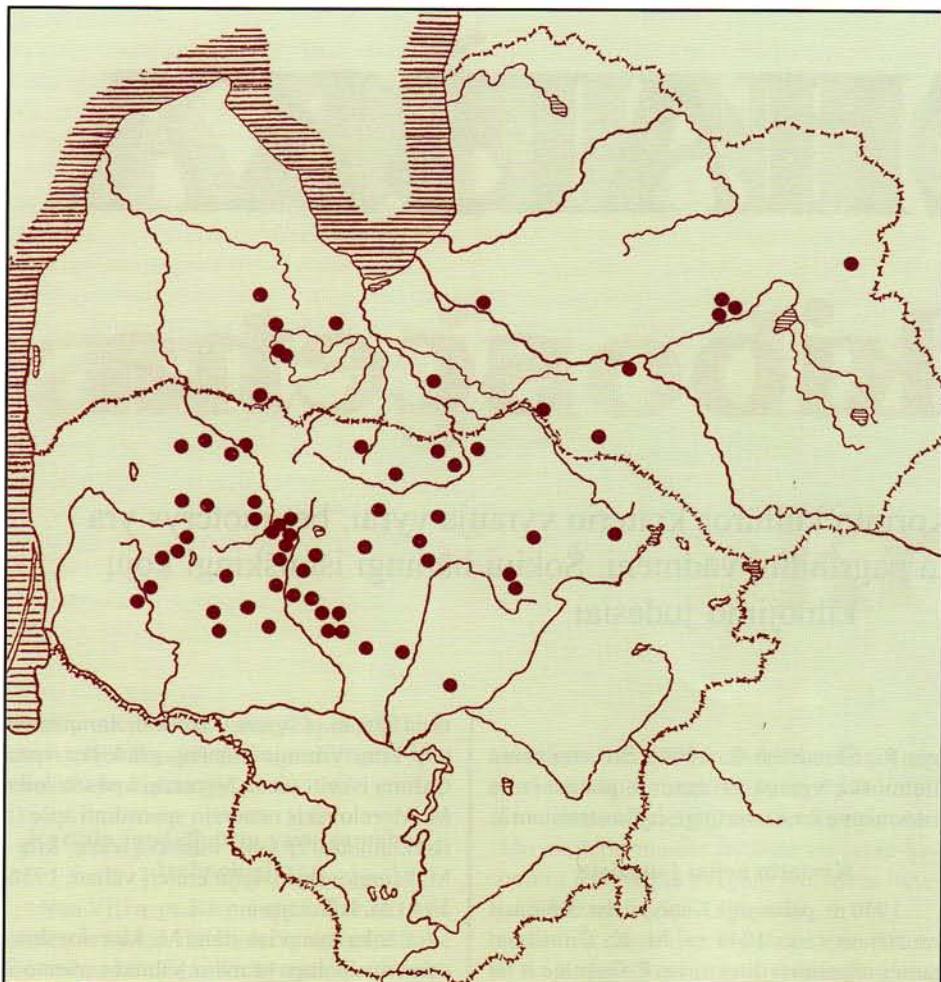

savininkų vardai. Viename netgi įrežtas įrašas, kad tai Timoškos izrojaus - lydinas. Vienas lydinas kažkada priklausė lietuviui Betautui, kitas Povilui Rygiečiui. Kiti savininkai buvo rusai. Paskutiniams lydinių savininkui, matyt, tokie pinigai nebuvovo iprasti, tad jis pasižymėjo, iš ko jie gauti, kad reikali esant, galėtų pareikalauti sukeisti. Klasoti lydiniai buvo neretenybė.

Apskritai ne visų pusapvalių lydinių kilmė yra lietuviška. Tame nėra nieko keisto. Lietuviški lydiniai perėmė svorio normą ir formą iš latviškų lydinių. Idomu, kad panašūs į lietuviškus lydinius ir prūsiški lydiniai. Tik svorio norma kitokia. Įsitvirtinus Lietuvos

valstybei lietuviški lydiniai plačiai paplito Rytų ir Vidurio Europos piniginėje rinkoje, kur viešpatavo pradžioje Naugardo grivnos, o vėliau rubliai. Kursuodami pusės grivnos ar rublio verte, lietuviški lydiniai užpildė toje rinkoje esančią spragą. Reikali esant, jų galėjo pasigaminti Lietuvai kaimyninės šalys. Ir Lietuvoje galėjo būti gaminami Naugardo lydiniai. Taigi visus pusapvalės formos lydinius galime vadinti lietuviškais tik su tam tikromis išlygomis.

B₂ periodo (70-150 m.) paminklų paplitimas pilkapynų regione (Lietuva ir Latvija)

šiaurės rytinėje pilkapynų regiono dalyje. Čia daugiau rasta V-VI a. kapų, o kai kuriuose pilkapynuose, sampiliuose, yra įkastų IX-X a. kapų (Pajuostis). Matyt, anksčiausiai laidojimo pilkapiuose atsisako žemaičiai, o ilgiau šis paprotys išlieka sėlių teritorijoje.

Literatūra

1. L. A. Jucevičius. Raštai. V., 1959, p. 565-569.
2. T. Dowgird. Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Źmudzi. Melżyn-kapas w folwarku Wizdergi // Pamiętnik Fizyograficzny. T. 8. Dz. 4. Warszawa, 1888, s. 3-17.
3. M. Makarenko. Zabytki przedhistoryczne guberni Kowieńskiej // Kwartalnik Litewski. Nr. 2. Petersburg, 1910, s. 103-112.
4. V. Valatka. Vienragių pilkapiai (1963 m. archeologiniai tyrinėjimai) // Muziejai ir paminklai. V., 1966, p. 12-17.
5. M. Michelbertas. Vienragių pilkapyno tyrinėjimai 1977 metais // Istorija. XX(1). V., 1980, p. 110-133.
6. M. Michelbertas. Paragaudžio pilkapynas. V., 1977.
7. M. Michelbertas. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.
8. M. Michelbertas. Некоторые черты погребального обряда курганов Жямайтии и северной части Центральной Литвы // 20 лет. Вильнюс, 1968, с. 37-46; M. Michelbertas. V m. e. a. Daujėnų apgalvis // Istorija. XIII (1). V., 1972, p. 121-131 ir kt.
9. J. Stankus. Pribitkos (Plungės raj.) II-III a. pilkapiai // LTSR MA darbai, A serija. 4(101). V., 1987,
- p. 57-70.
10. A. Varnas. III-V a. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) pilkapynas // LTSR MA darbai, A serija. 2(87). V., 1984, p. 24-38.
11. S. Patkauskas. Plaučiškių pilkapiai // Muziejai ir paminklai. 3. V., 1980, p. 43-55.
12. J. Puzinas. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Senovė. 4. Kaunas, 1938, p. 215-216 ir kt.
13. M. Alseikaitė-Gimbutienė. Kapų tipai Lietuve prieistoriniai laikais // Gimtasai kraštas. 31. Šiauliai, 1943, p. 13-16; M. Alseikaitė-Gimbutienė. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen, 1946. S. 57-63.
14. P. Яблонските Римантене. О древнейших культурных областях на территории Литвы // Советская этнография. Т. 3. Москва, 1955, с. 12-14.
15. P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruozai. V., 1961, p. 158-166.
16. A. Tautavičius. I-IV a. pilkapynai // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. III. V., 1977, p. 11;
17. E. Jovaiša. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros // Istorija. XXXVI. V., 1997, p. 55-56.
18. H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II. Teil. Tartu, 1938. S. 38.
19. A. Tautavičius. Žemaičiai // Mokslo ir Lietuva. I. V., 1992, p. 6.
20. V. Šimėnas. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis // Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija. V., 1997, p. 53-57.

ARChAIŠKA šokio scena

Šokio kompozicijoje ant Korinto kultūros kraterio vyrauja vyrai, bet moterys yra pirmajame plane ir atlieka pagrindinį vadmenį. Šokiui būdingi išraiškingi kojų kilnojimo judesiai

RITA ŠKIUDIENĖ
RAIMUNDAS VYTENIS SIDRYS

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Kaune esantis juodafigūris krateris yra žavus graikiškos keramikos kūrinys, padedantis pažinti antikinę tapybą. Svarbu yra tai, kad Jame galiame surasti naujų duomenų apie nevistiškai suprastą ir daug reikšmės archaiško Korinto kultūroje turėjusi ritualinį vyru komastų² šokį. Gyvybinga ir pikantiška scena buvo nutapta 80 metų (630-550 m. pr. Kr.) egzistavusios tradicijos pačioje pabaigoje. Galinį datavimą įrodo išskirtiniai ikonografijos bruožai (pvz., nuogos šokėjos, vyru „sukryžiuotų kojų“ padėtis) ir vazos fonas - neįprastas Korintui matinis, išblukęs, gelsvai natūralaus molio paviršius, bet atspindintis oranžinę spalvą.

Pirmą kartą apie šį kraterį buvo užsiminta 1959 m. tik vienu sakiniu, kartu su prasta iliustracija M. K. Čiurlionio dailės muziejaus leidinyje [Stauskas P. 1959:86]. 1999 m. pasirodė išsamus straipsnis apie šią vazą anglų kalba prestižiniame sveicarų žurnale *Antike Kunst* [Sid-

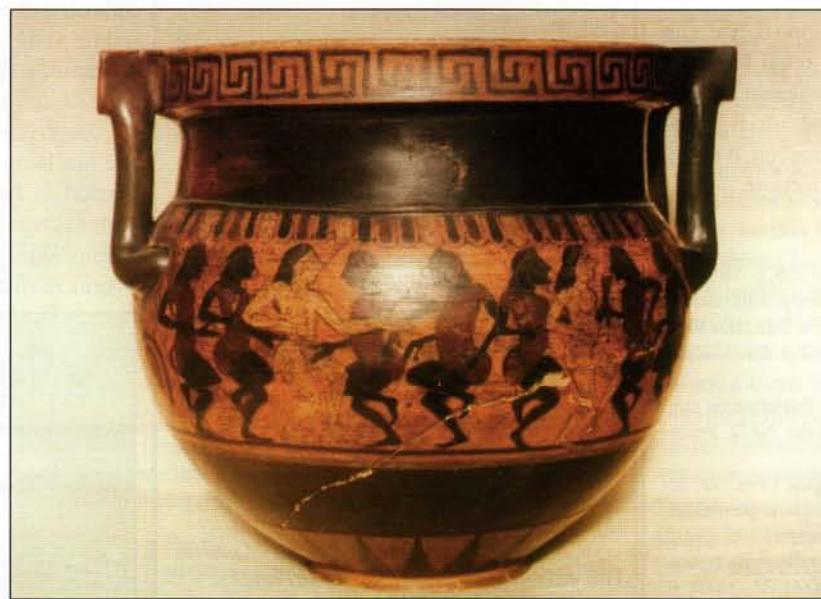
rys R., Škiudienė R. 1999]. Šio straipsnio lietuvišką versiją pristatome platesniame istoriniame fone ir turtingesnį iliustracijomis.

Kraterio kelias į muziejų

1940 m. pabaigoje Kauno valst. Kultūros muziejaus (nuo 1944 m. M. K. Čiurlionio dailės muziejus) direktorius P. Galaunė ir Istorinio skyriaus vedėjas P. Karazija kraterį

tas 1936 m. *Corpus Vasorum Antiquorum* tarp kitų. Vilniuje esančių, graikiškų vazų. Galima iškelti vieną hipotezę, kad tuo laiku M. Morelovskis nenorėjo spaudsinti apie (ir išreklamuoti?) savo nuosavą vazą; kitą - M. Morelovskis įsigijo kraterį vėliau, 1936-1940 m. laikotarpiu.

Lenkų meno istorikas M. Morelovskis - daug nusipelnęs to meto Vilniaus miesto ir krašto architektūros bei meno paminklų tyrinėtojas. I Pasaulinio karų metais Maskvoje suorganizavo draugiją į Rusiją išvežtiems Lenkijos meno kūriniams apsaugoti, o jau 1921-1926 m. kaip ekspertas vadovavo jų sugrąžinimui į tėvynę. 1929 m. buvo pakviestas į Meno fakultetą Vilniaus Stepono Batoro universitete dėstyti dailės istoriją. Čia sutelkės nemaža kvalifikuotų dailėtyrininkų, 1931 m. subūrė juos į Vilniaus lenkų meno istorijos sekociją. Redagavo du šios sekcijos darbų tomas (1935, 1938-1939). Savo darbuose akcentavo LDK ir Vilniaus meno bei kultūros autono-

1 pav. Graikiškos keramikos juodafigūrio Kauno kraterio priekinėje pusėje pavaizduota gyva šokio scena.

įsigijo iš Vilniuje gyvenusio prof. M. Morelovskio (Marian Morełowski, 1884-1964 m.). Kada ir kaip krateris pateko pas prof. M. Morelovskį, nėra duomenų. Krateris nenurody-

miškumo idėjas. II Pasaulinio karų metais dirbo Vilniaus miesto muziejaus referentu [Zlat M. 1976:767; Reklaitis P. 1959:269]. Iš jo biografijos galima matyti, kad More-

❖ **R. Škiudienė** (g. 1949) baigusi J. Naujalių meno mokyklą, 1980 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. Nuo 1976 m. yra Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus Taikomosios dailės skyriaus fondų saugotoja. Domisi ir rašo spaudoje tarpukario laikų aukso kalyba, antikinio meno paminklais.

KORINTO ant juodafigūrio kraterio

lowskis turėjo daug galimių įsigyti antikinę vazą iš Rusijos antikvariatų bei iš Lietuvos dvarų kolekcijų³.

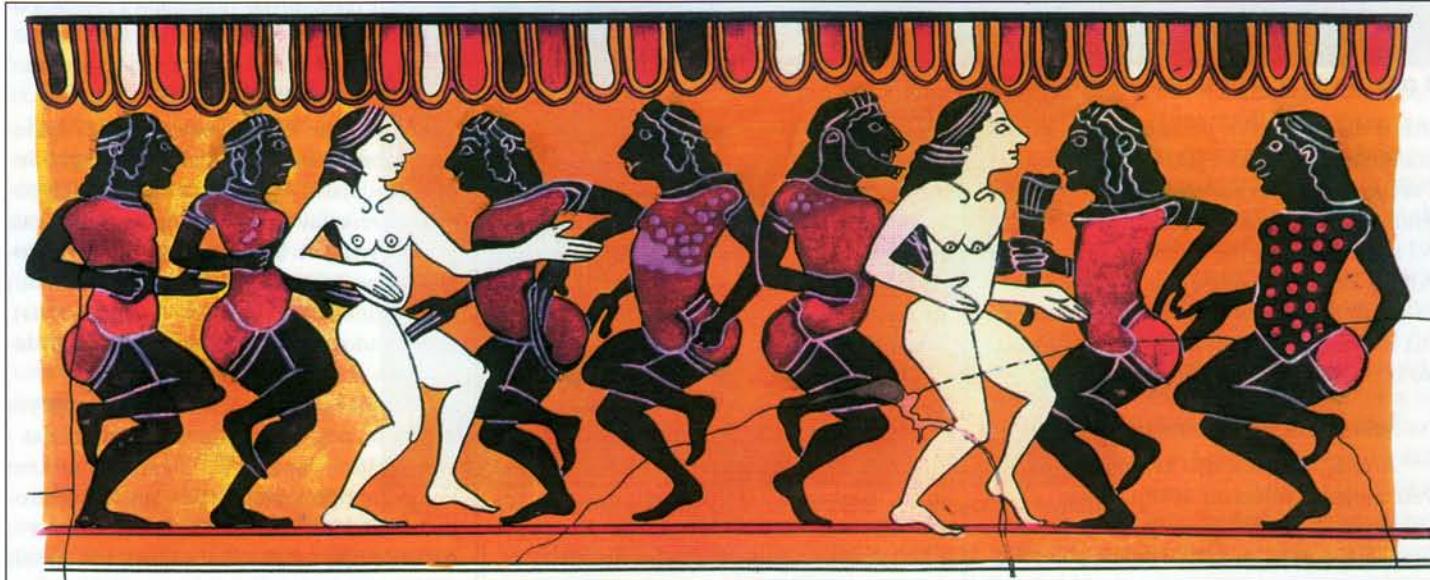
Korinto juodafigūrių vazų gamybos technologija

Nuo VIII a. pr. Kr. pabaigos Korinto uostamiestis turėjo didelį laivyną bei išlaikė klestinčias kolonijas Kerkyroje (Korfu salo-

kai eklektiškai atsirinkdavo iš atvežtinių metalo ir dramblio kaulo dirbinių, tekstilės atskiras detales bei motyvus. Šie tuo pat atsirado miniatiūriniuose frizuose ant proto-korintinio laikotarpio kvepalų ir aliejaus buteliukų [Grant M. 1987:80-90].

Galbūt orientalizmo įtakoje apie 700 m. pr. Kr. Korinte buvo išrasta juodafigūrių vazų

raudona ar balta spalvomis. Iš tolo žmonės ir gyvūnai juodafigūrėse vazose atrodo kaip tamsūs siluetai saulėtame fone. Priešingai - raudonafigūrėse vazose naudojama alternatyvinė technika, išrausta Atēnuose apie 530 m. pr. Kr. Ten raudonos figūros atrodo tarsi tamsoje scenoje individualiai apšvestos.

2 pav. Kauno kraterio priekinėje pusėje pavaizduotos šokio scenos piešinys. Piešė A. Varnaitė

je) ir Sirakūzuose (Sicilioje). Be to, kontroliuodamas tranzitą per siaurą sąsmauką tarp dviejų strateginių įlankų, miestas imdavo didelius muitus už prekių bei laivų perkėlimą sausuma. Prekyba su Sirijos pakrantėmis VII a. pr. Kr. skatino naujų orientalistinių meno kanonų perėmimą. Korinto amatinin-

gamybos technologija [Amyx D. 1988; Boardman J. 1974:9]. Tai buvo - rausvame ar gelsvame molio fone juodai tapytos žmonių ar gyvūnų siluetinės kompozicijos⁴. Prieš degimą vienos detalės buvo išraižomos aštatriu inagiui, kad matytusi šviesi molio spalva; plaukai, rūbai ir moterų kūnai vaizduojami

Korinto komercinė sėkmė pasiekė savo viršūnę apie 600 m. pr. Kr. Jo pirkliai užpildė vakarinę graikų pasaulio rinką vietiniais dirbiniais, taip pat reeksportavo egiptietiškas terakotas bei amuletus (skarabėjus), kad įsigytų grūdų iš Sicilijos bei metalą iš Etrurijos. Archeologijos duomenys rodo, kad di-

❖ **Raimundas Vytenis Sidrys** (g. 1950) yra filosofijos mokslo daktaras. 1994-99 m. jis dėstė Vilniaus ir Kauno universitetuose. Tyrinėja antikinę kultūrą, Rytų Pabaltijo ryšius su antikiniu pasauliu. Daugelio moksliinių straipsnių autorius.

deli korintiškų puodų šukių kiekiai (be Korinto ir kaimynystėje esančių Poseidono šventyklos bei Perachoro) aptinkami Aténouose, Eginos, Itakés, Rodo salose, Tarante bei daugelyje kitų vietovių tarp Mažosios Azijos iki Italijos. Mažesni keramikos kiekiai randami žymiai platesnėje teritorijoje nuo Šiaurinės Juodosios jūros pakrantės iki Ispanijos [D. Amyx 1988:678].

Tuo pačiu metu Korintui atsirado konkurentas. Populiarėjo greitai progresuojanti turtingiau dekoruota Atikos juodafigūrė keramika. Korinto puodžiai, norėdami įtikti vartotojams, stengesi kopijuoti Atikos for-

aiškių kultų dalyviais. Jis atkreipė dėmesį, kad ant šių vazų retai sutinkami įrašai arvardai „atspindi šios temos kuklumą“ [1971:57].

Pagal A. Seeberg [1971:1], tipiškas komastas yra: „*Krėsmų proporcijų, profiliinė vyro figūra aprengta aptemptu berankoviu chitonu, kuris siekia jo šlaunis. Kimštasis chitono atsikišimas kaba virš diržo. Šokėjas juda greitai ir ritmiškai, mojuoja rankomis, keiliose aiškiai apibrėžtose šokio pozicijose. Šis šokis, ir mes be jokių abejonių galim ji taip pavadinti, gal yra jo vienintelis užsiémimas. Šokis nėra nepadorus ar ypatingai emocingas, tačiau turint omenyje dalyvio išvaizdą,*

čiau ne ant Korinto, bet ant Atikos vazų. Ankstyviausias tokis pavyzdys yra „iki Sianos“ stiliums taurė iš Thasos, kurioje pavaizduotos šokančio vyro ir moters figūros, yra ankstyvasis, 580 m. pr. Kr., KY tapytojo kūrinys.⁵

Be to, daugumas VKI vazų, kuriose yra vaizduojamos šokančios moters ir vyro figūros, fonas yra Atikai būdingos rausvos spalvos. Tuo metu, kai pasirodė puošnai dekoruotos Atikos juodafigūrė keramika, Korinto dominavimui keramikos eksperte išskilo reali grėsmė. Todėl Korinto keramikai pradėjo kopijuoti ne tik Atikos formas, bet ir šviesaus Korinto molio indų paviršių émė dengti rausva molio glazūra, kad jie taptų panašesni į Atikos rausvo fono vazas. Tokiu oranžiniu fonu yra padengtas Kauno kraterio paviršius. Antra vertus, nepaisant šių atikinių bruožų, korintinės vazos, vaizduojančios komastus, netiesiogiai kopijuota atikinius pavyzdžius.

A. Seeberg, išnagrinėjęs 320 visų komastų vazų ir jų fragmentų paplitimą, nustatė, kad jos žymiai dažniau randamos Graikijoje negu Italijoje. Tačiau pagal Seeberg'o sąrašą [1971:46-48], iš 11 vazų, rodančių komastus su nuogomis moterimis, 7 - turi nustatytais radimvietes, o 5 iš jų buvo rastos Italijoje. Kauno muziejaus krateris, kaip irgi mano seras J. Boardman (a. i. a), greičiausiai surastas Etruskų kape, Šiaurės Italijoje, nes tik tenai dažniausiai randamos sveikos komastų vazos.

Kauno krateris

Akivaizdu, kad tiriama vaza turi kraterio formą. Krateriai - dideli plačiaangliai indai, naudojami vyno maišymui. Graikų paročiai reikalavo skiesti vyną vandeniu, nes gryną vyną gerti buvo laikoma „skitu papročiu“, t. y. barbarizmu. Pokylių (*simposia*) metu išrinkdavo „vyresnįjį“ (*simposiarcha*), kuris, vadovaudamas iškilmėms, nustatydo vyno ir vandens skiedimo santykį.

Tačiau Kaune esančio kraterio forma yra neįprasta, nes tokis ašelių tvirtinimo būdas - prie krašto ir lūpu, nebūdingas kanoniškam kolonelių tipo krateriui. Jos ant vazos atrodė beveik kaip viename iš „Kalkio“ kraterių variantų tipą (angl. *Chalcidian*), bet tai toli gražu negalima priskirti kanoniškiesiems Kalkio krateriams. (Kalkis - senovės graikų miestas Eubėjos salos vakariniam krante). Be to, mažas cokolinis pagrindas atrodė keistai, nes krateriai paprastai turi echinoidinį pagrindą⁶. Ar Kauno krateris priskirtinas Korinto kolonelių tipo variantui, ar Kalkio krateriams, reikėtų dar patyrinėti. Kol kas pasitenkinsim pirmuoju variantu.

Krateris yra gerai išlikęs, tik gilus iškilimas juosia apatinę dalį ir dėl to vazos pagrindas silek tiek išsikišęs. Iškilimas palaipsniui didėja, tad kraterių reikėtų skubiai res-

3 pav. Šokio scenos detalė - kairiosios moters figūra

mas ir dažais suteikti jiems būdingą rusvą ar oranžinę molio spalvą [D. Amyx 1988:387]. Pastarasis bruožas būdingas Kauno krateriui. Šitokiai bandymais konkuruoti nepavyko. VI a. pr. Kr. viduryje techniškai pranašesnė Atikos keramika išsigalėjo ir ištūmė Korinto keramiką. Pastaroji toliau buvo vartoja ma tik vietoje. Be to ji labai greitai degrada vo ir prarado savo estetinį vaizdą.

Šokėjai, dėvintys kimštus chitonus

Archaiskoje Korinto keramikoje dažnai vaizduojama komastų šokėjų scena. Ji atvaizduota ir ant Kaunò muziejaus kraterio. Šiuos siužetus išsamiausiai aptarė Axel Seeberg savo monografijoje. Jis pastebėjo, kad beveik per šimtą metų istoriografijoje atsirado daug prieštaragingų interpretacijų. Pavyzdžiui, rašoma, kad šie šokėjai yra Atikos se nosios komedijos dalyviai; kiti mano, kad jie silenų (žymiu satyrų) pirmtakai; Hesiodo (graikų poeto) satyrai; Artemidės ar Dioniso maldininkai; linksmi sakralinio ar pasau lietinio šokio dalyviai. Seeberg išvados yra atsargios. Jis akcentavo siužetų vienodus. Todėl įtarė, kad vaizduojami šokėjai buvo realūs asmenys, galbūt to meto „aktoriai“, kurie vėliau tapo teatro pradininkais, arba ne-

tai daro groteskinį, neharmoningą išpūdi. Jo bendrininkai yra panašūs ir taip pat elgiasi. Jis nenešioja kaukės ir nedemonstruoja savo falo. Jokios detalės nerodo, kad šis šokis turi religinę ar teatrališką reikšmę. Kartais jis laiko geriamajį ragą, ar prie jo stovi vyno krateris, arba vaizduojamas draugas, grojantis fleita“.

Šitų vazų gamyba yra tiksliai apibrėžta laike - nuo Pereinamojo laikotarpio (630-620/615 m. pr. Kr.) iki Vėlyvojo Korinto I (toliau VKI) (570-550 m. pr. Kr.). Dauguma jų [A. Seeberg 1971:10] gaminti tirono *Petrianderio* (apie 628-586 m. pr. Kr. pagal priimtinesnę „naujesnę“ chronologiją, žr. M. Grant 1987:85).

Tik nedidelis skaičius vazų vaizduoja šokėjus kartu su nuogomis moterimis. Be to, visos vazos datuojamos VKI [A. Seeberg 1971:46]. Kauno muziejaus kraterio siužetas aiškiai rodo, kad jis galima labai patikimai datuoti šiuo laikotarpiu.

Šokančių apnuogintų moterų motyvas Korinte tikrausiai atsirado Atikos įtakoje. Kimštasis chitonais vilkintys šokėjai, vaizduojami drauge su apnuogintomis moterimis, neturi korintiškojo atitikmens, ir vyru šokėjų, ir moterų vaizdavimas drauge atsirado anks-

tauruoti.

Tapytas dekoras remiasi tradiciniu piešiniu. Pakraštį puošia bėgantis meandras, kaklelių juosia juoda matinė blizganti juosta. Petelius - liežuvėlių ornamentinė juostelė. Ant kraterio pilvelio iš abiejų pusių dominuoja dvi figūrinės scenos. Žemiau jų - kita juoda juosta, siauresnė nei kaklelio. Apatinė, siaurėjanti dalis, puošta plačiu spinduliniu ornamentu, kylančiu į viršų iš žemos pėdelės.

Didesnė oranžinio fono dalis horizontaliai išraižyta mažais banguotais ruoželiais. Tai rodo, kad indo paviršius buvo nepakankamai gerai nušlifotas prieš išdegant ji krosnyje. Dėl šių paviršiaus nelygumų molio glazūra padengė ji netolygiai ir po išdegimo susidarė tamsūs matiniai ruoželiai. Laikui bėgant nelygiame ruoželių paviršiuje susikaupė organinės apnašos. Mums pavyko mažame bandymo plotelyje 50% azoto rūgšties tirpalui (HNO_3) pašalinti kai kurias apnašas.

Nors mes pradžioje tikėjomės, jog yra daug naujai pertapytų vietų, tačiau, atlikus bandymus rūgštimi, nepakito nei juoda, nei šviesi oranžinė ar balta spalvos. Tačiau rūgštis pašviesino vyrų tamsių ir šviesių chitonų ir gaidžiu plunksnų raudoną. Visai galimas dalykas, jog tamsiai raudonoje spalvoje yra Fe_3O_4 , kuri, veikiama rūgšties, oksidavosi į Fe_2O_3 . Ir priešingai, visai tikėtina, jog šis paviršius pasižymi didesniu poringumu, ir todėl tame susikaupė daugiau organinių apnašų, kurių rūgštis pašalina. Stiprioje šviesoje apžiūrėjus vazą, pasitvirtino, jog tamsiai raudonas paviršius yra poringesnis nei kitos dalys, ir todėl yra labai suskylanėjęs.⁷

Moteris šokėjas

Kraterio priekinėje dalyje gyva šoko scena (pav. 1-2) vaizduoja dvi nuogas moteris ir septynis vyrus, vilkančius purpurinius chitonus. Choreografinė kompozicija nėra aiški. Vienas iš galimų variantų yra 2 + 7, kai moterys, esančios šiek tiek priekyje, sudaro atskirą šokėjų ratą.⁸ Kitas galimas grupavimo būdas yra 5 + 4, ar dvi grupės, kurių kiekviena orientuota į centrinę moterį: kairėje dvi poros vyrų, pasiskusiu į moterį. Dešinėje visi trys vyrai taip pat žvelgia į moterį. Kairiosios grupės vienitumą sukelia moters Nr. 1 ištestos rankos judesys, sujungdamas ją su vyrų Nr. 2, bei vyrų 2 ir 3 rankos, siekiančios jos šlaunis (pav. 2-3). Trečia interpretacija 3 + 2 + 2 + 2,

kai kiekvieną grupę tiksliai apibrėžia veidų vaizdavimo kryptis. Ir čia moterys yra grupių lyderės. Visuose trijuose kompoziciniuose variantuose moterys šokėjos choreografiniame judesuje atlieka pagrindinį vaidmenį, be to, jų kūnų nuogumas ir baltumas bei kojų padėtis vizualiai išskiria jas iš vyrų tarpo.

Moteris yra šiek tiek panašios. Abiejų kojos, pagal A. Seeberg, „B“ padėtyje (pakelusios kairę koją tartum liptų laiptais), jų dešinės rankos sulenkotos ties alkūnėmis ir yra lygiagrečios ištestiems delnams, plaukai

ta spalva, o vyrų - juoda, yra siejamas su jų padėtimi Graikų visuomenėje. Kaip nurodo M. Robertson [1992:9], tai yra senasis tradicinis vaizdavimo būdas, sutinkamas net Egipto dinastinėje tapyboje ir kitur, atspindintis socialinį idealą, kai vyrai (atletai, karrai, mėgstančios bendrauti asmenybės) būdavo ištisai saulėje, o moterys, sėdinčios namuose, išsaugojo šviesią odą. Archainėje ir klasikinėje Graikijoje aukštesnio luomo žmonų ir dukterų privatus socialiniai ryšiai su to paties luomo ne šeimos vyrais buvo nepriimtini [Smith A. 1991:82; Cantarella E. 1992:54-93]. Todėl tų laikų visa vieša ir meninė heteroseksualios veiklos išraiška buvo nukreipta į heteras (pokylių palydovės); moterų „laukinis“ seksualumas buvo „valdomas“ per kai kurias aistringas religines apeigas.⁹

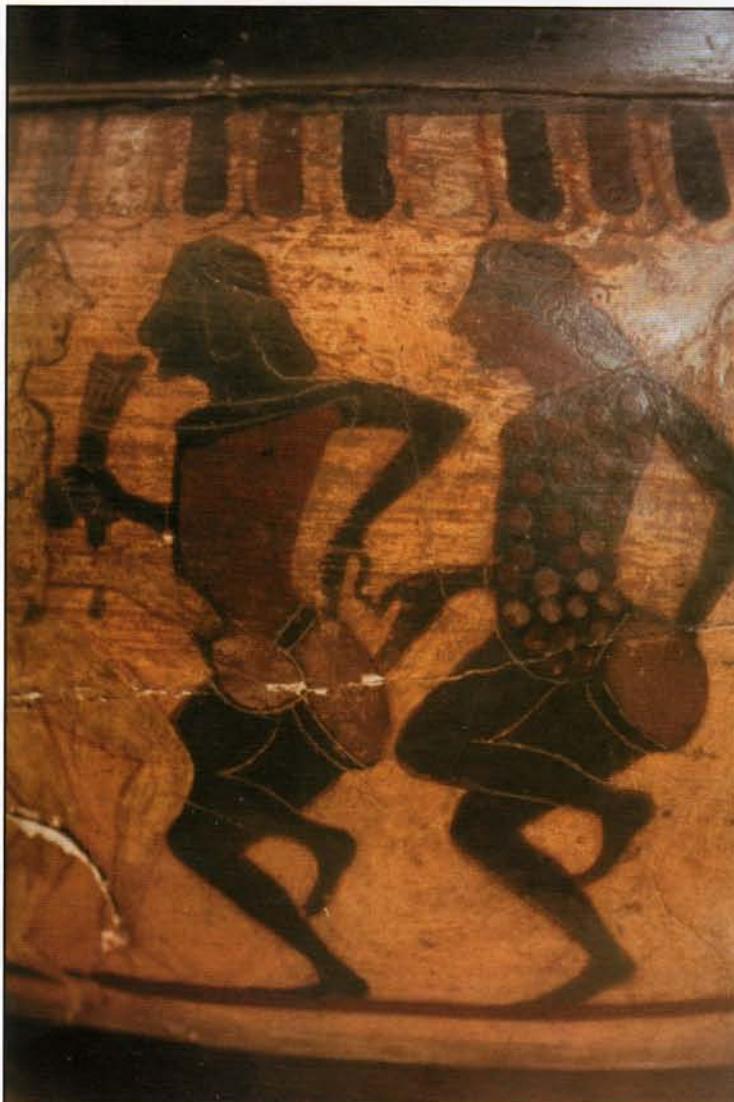
Korinto juodafigūrėje tapyboje sutinkamų išsirikavusių eile ir šokančių moterų (paprastai apsirengusių) kartu su komastais vaizdavimas, kaip teigia D. Amyx¹⁰, rodo, kad jie yra bendri dalyviai, garbinantys Artemidę ir, galbūt, Dionisą. Tačiau A. Seeberg, kaip ir mes, nesutinka, kad tik tokia vienintelė šventė yra pagrindinis šaltinis, reprezentuojantis šokėjus virus bei moteris. D. Amyx [1988:656] pripažista, kad procesijų ir ratelių šokėjai yra iprastas graikų kultūros bruozas nuo bronzos amžiaus iki mūsų dienų.

Ar galima numanyti sekualinį ryšį tarp vyrų ir moterų ant Kauno kraterio? Archainėse Korinto vazose sekualinės scenos yra gana retos (o Atikos tuometinių vazų tapyboje, priešingai, jos dažnos). D. Amyx [1988:658] nurodo, kad komastai dažnai

ira vaizduojami nepadoriai besilinksminantys, bet tik du pavyzdžiai vaizduoja lytinus santykius.

Vyrai šokėjai

Apžvelgiant vyrų šokėjų ikonografiją, svarbus bruozas yra jų „sukryžiuotų kojų“ padėtis (pav. 4) - ji labai reta. A. Seeberg bruozų dažnumo sąraše [1971:indeksas 2d] tai užfiksuota tik šešiose vazose, ir trys iš jų priklauso vėlyvajam Korinto laikotarpiui. Nors jis nekreipė dėmesio į „keistą šoko žingsnį“, mes manome, kad vyrų judesiai ant Kauno kraterio atspindi šoki, kuriame išryš-

4 pav. Vilkintys trumpus chitonus vyrai šokėjai sukryžiuotom kojom

vienodai sušukuoti. Jos skiriasi krūtų forma ir spenelių padėtimi. Moteris Nr. 1 dinamiškesnė, jos ranka labiau ištesta. Taip pat antrosios moters dešinės kojos pėda „peržengia“ pagrindo liniją, tokia vizualinė priemonė Korinto vazų dekore, vaizduojančiam komastus, yra retai sutinkama. Moterų veidų piešinys prastai išlikęs, bet jų ovalios akys kontrastuoja su apskritomis vyrų akimis, kuriomis net žymūs ašarų kanalai. Nors veidai iš profilio, akys nupieštos archaiška „frontalinės akies“ tradicija (3 pav.).

Gerai žinoma, kad archainėje juodafigūrėje tapyboje moterų kūnų vaizdavimas bal-

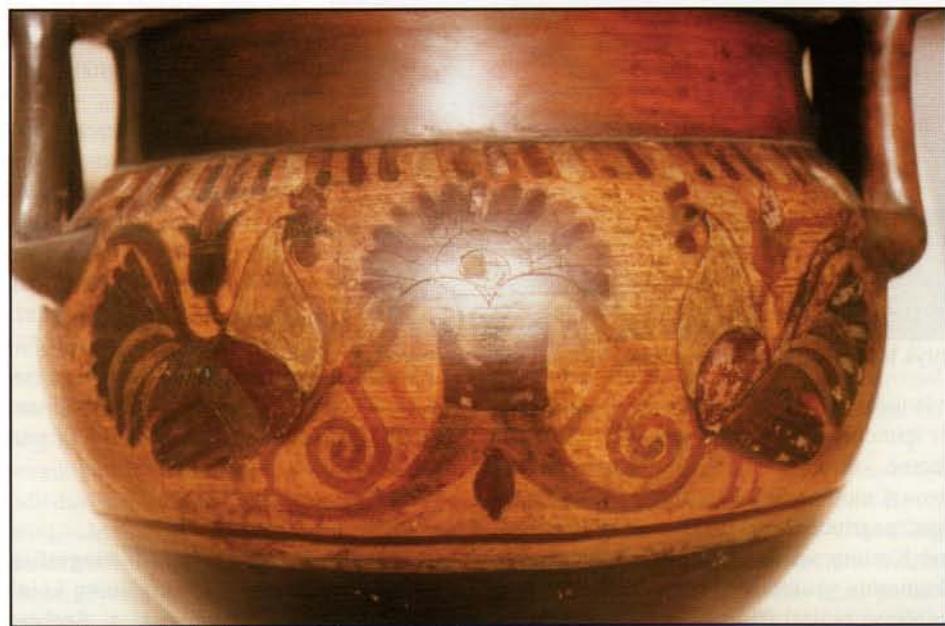
5 pav. Šokio scenos detalė - vyros ir moteris (aiškiai matyti įrežimų linijos)

kinamas atletiškos pakeltos kojos judeSYS. Analogija yra tradicinius slavų liaudies šokis su „pritūpimais“ (prisiadki), nors aišku, kad čia nėra jokio tiesoginio ryšio. Atrodo, kad keturi šokėjai gana vykusiai šokinėja nuo vienos ant kitos kojos, tuo pat metu jas sukryžiuodami. Kiti trys vyrai vaizduojami tarsi stovėtų ant vienos kojos, taip tikriausiai galėjo būti užfiksuotas jų judesio statiskasis momentas¹¹.

Vyrai šokėjai vilki trumpais chitonais, kurių sėdmens dalys gali būti prikimštose. Jeigu taip yra, tai vos žymu. Kaip pastebėjo D. Amyx [1988:392], VK1 laikotarpio komastai beveik netenka šio išskirtinio aprangos bruožo. Visų chitonų kraštose prie kak-

(bet ne išskirtinį) chitoną, kuris jau visas taškuotas.

Vyrų plaukai sušukuoti į viršų, visų galvas juosia raiščiai. Visi jie su bakenbardais (pav. 5), šoninėmis retomis garbanų sruogomis, kurios styro, nepridengdamos ausų, išskyrus Nr. 5 ir 7. Komastų žanre bakenbarbai vaizduojami rečiau nei garbanos, kurios dengia daugelio šokėjų ausis (palyg. A. Seeberg indeksą 2a). Šokėjas Nr. 5 su trumpa barzda (toks barzdotted ir bebarzdžių šokėjų derinys nėra retas, žr. A. Seeberg indeksą 2a). Vienintelis aksesuaras - gérimo ragas, kurį pakeltoje rankoje laiko vyras Nr. 6 (vél, labai dažnas, tai patvirtina A. Seeberg indeksas 2c). Beje, gérimo ragai labai retai vaiz-

6 pav. kauno kraterio nugarinės pusės dekoras

lo, pečių, juosmens ir šlaunų pastebimos siūlės. Chitonai, kuriuos dėvi vyrai Nr. 2, 4 ir 5, ne visiškai taškuoti (ne visiškai taškuoti chitonai šiam žanrui itin būdingi, žr. A. Seeberg indeksas 2b). Vyras Nr. 7 vilki ryškų

duojami kitose graikų linksmybėse, greičiausiai, tai ryšys tarp komastų ir dionisinės mitologijos. Komastų pokyliuose ar apeigose „jie dvelkė kaimiečiu ir barbaru“ [A. Seeberg 1971:73].

Gaidžiai ir augalai

Konvencionalus frizas kitoje indo pusėje (pav. 6-7) aiškaus ryšio su šokio scena neturi. Centre, vaizduojamas rytietiško stilijaus augalų derinys: išsiskleidęs lotosas, iš kurio dygsta palmetė. Iš abiejų pusių - du vienas prieš kitą stovintys gaidžiai¹². Iš lotoso į šalis vingiuoja simetriški ūseliai, kurių galuose pumpurai. Beveik analogiški lotosai įkompanuoti tarp ūselių, tik jų ūseliai susuktū spirale. Lotosų ir palmečių kombinacijos dažnai vaizduojamos ant Korinto vazų. H. Payne [1931] juos kruopščiai išanalizavo.

Gaidžiai nutapytū realistiškiau nei augalai. Iš pirmo žvilgsnio jie labai panašaus dydžio ir išvaizdos - kiekvieno paukščio galva juoda, skiauterė raudona, grakštus baltas kaklas ir krūtinė, o pusiau nuleisti sparnai puošti, kaip ir uodega, ryškiom plunksnom. Tačiau gaidys iš kairės pusės nupieštas tiksliau. D. Amyx [1988:669] teigia, kad Korinto vazų tapytojai mėgo vaizduoti paukštį kaip subjektą, nes, užimdami daug vietos paviršiuje, reikalavo minimalių pastangų, o jų piešinys natūraliai puošnus. Gaidžių vaizdavimo vystymosi stadijos Korinto vazų tapyboje yra plačiai išnagrinėtos H. Payne knygoje [1931:74-76]. Iš 15 rūsių paukščių ir gyvūnų, vaizduojamų ant Korinto vazų drauge su komastais, tik žirgai, kačių šeimos astovai ir vandens paukščiai dažnai sutinkami nei gaidžiai.

Dailininko identifikacija

XX šimtmetyje graikų vazas tyrinėjančiose studijoje remiamasi šio darbo pradininku seru John Beazley [1956], kuris siekė jas suklasifikuoti ir priskirti individualiems dailininkams ir keramikams. Šiuo metu vazų studijos apima ne vien estetinę, bet platesnę to meto socialinę ir ekonominę perspektyvą. Negalime ignoruoti, kad ne visos vazos šedevrai - daugelis vazų tapytojų buvo paprasti amatininkai, dažnai mechaniskai dekoruodami indus, norėjo sužavėti, pritraukti pirkęjų, kuris nupirkę tuose induose laikomą vyną, alvyą ar kvepalus.

Lietuvos bibliotekose yra mažai specjalios literatūros apie kimštais chitonais vilkinčius šokėjus, ir tai apribojo mūsų galimybes priskirti Kauno kraterių konkretaus žinomo menininko rankai. Tačiau mums pavyko pasikonsultuoti su keletu kolegų užsienyje ir pagaliau nustatėme du kandidatus. A. Seeberg (a. i. a.) pažymi, kad nors Kauno krateris priklausytų pranašesniams VKI etapui, kresnos šokėjų proporcijos yra pribloškiantios. Aprangos bei plaukų detalių (taip pat „sukryžiuotų kojų“ pozicija) primena jam Aténų 992 taurę Nr. 199 iš jo 1971 sąrašo (D. Amyx vadina jį Klyka tapytoju), ir jis mano, kad Kauno krateris yra Vidurinio Korinto periodo, pereinančio į VK periodą, dailininko darbas.

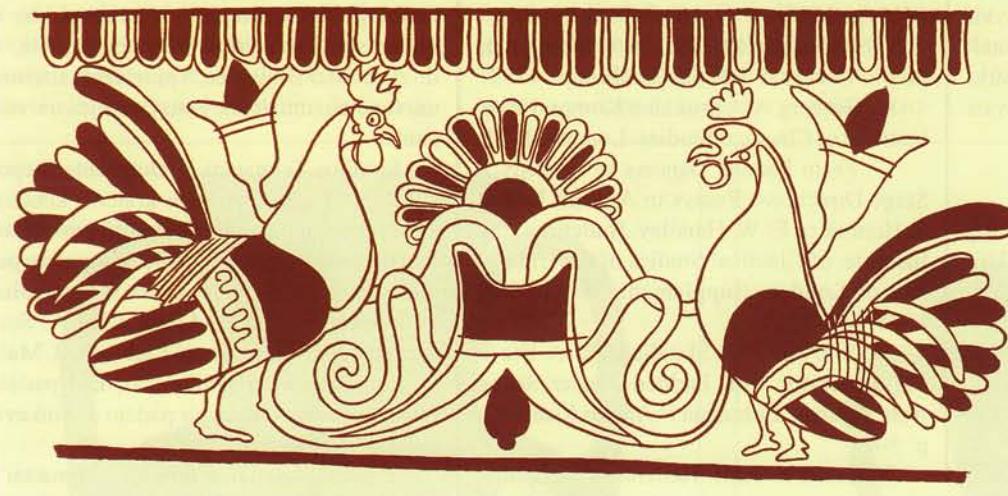
Bet dar gilesni įspūdži mums palieka panašumai tarp Kauno kraterio ir dirbinių iš Andromedos grupės (įskaitant priskiriamus

gia“ pagrindo liniją - ši bruozą mes anksčiau pastebėjome Kauno kraterijoje kaip retai sustinkamą. Kai kurie iš mūsų kolegų mato pa-

yra pirmajame plane. Moterų būna nuo vienos iki keturių; po dvi moteris matome ant septynių vazų. Jų choreografija (kaip tai dažnai būna lipimo laiptais „B“ pozicijoje) ne tokia išraiškinga, kaip vyrų. Statistiškai reikšmingas ryšys, kad vyrai šokėjai trijose iš 13 vazų vaizduojami sukryžiuotomis kojomis (tik keturi tokie atvejai iš kitų maždaug 400 komastų vazų). Mes interpretuojame šią padėti kaip specifinį šokį, kuriam būdingi atletiškų kojų kilnojimo judesiai. Visi kiti vyrų ikonografijos bruozai (šukuosenos, rūbų stilius, aksesuarai) ant Kauno kraterio yra daugmaž bendri visoms komastų vazoms. Vyno gérimas yra būdingas šiam pogrupui (pavyzdžiu, 5 vaizdai rodo vyno puotus ar gérimo ragus, ir 8 iš 13 vazų yra krateriai maišyti vyną su

vandeniu), tiek pat būdingas visam komastų žanru. Geriančių vyną ryšys su nuogomis moterimis kelia klausimą, ar seksualinis aktyvumas buvo šios šventės dalimi, ar ne. Jeigu taip, tai tokie santykiai nėra aiškiai parodyti. Svarstytinės klausimas būtų Kauno kraterio dailininko identifikacija, tačiau dabar realiausi kandidatai yra Andromedos grupė iš jos ratas bei Klyka tapytojas.

Nuogos šokėjos atsiranda Korinto komastų vaizdavimo tradicijos pabaigoje. Žinome, kad tuo laiku dėl stiprios Atikos konkurencijos sumažėjo Korinto juodafigūrių indų eksportas. Tokiame ekonominiame kon-

7 pav. Kraterio nugarinės pusės dekorinė piešinys. Piešė A. Varnaitė

šios grupės ratui). Pavyzdžiu, Kauno krateris labai panašus į „Kalkidikų“ tipo Richterio kraterio fragmentą, dabar priklausantį Stanfordo universiteto kolekcijai (SUMA 1979.90), ypač jei žiūrime į moterų „prailgintas“ rankas, veido bruozus, visų šokėjų kūno formas ir kompozicijos panašumus. Tie patys bruozai Kauno kraterių leidžia palyginti su antru „Kalkio“ tipo pavyzdžiu iš Andromedos grupės tapytojo, būtent Drezdeno ZV 1604 (D. Amyx, p. 268, nr. A10); ir diskutuoto, bet neiliustruoto A. Seeberg. Taip pat verta paminėti Britų muziejaus B 36 amforą, priskirtą Andromedos grupei, bei exKro-

našumus tarp Kauno kraterio ir kolonelių kraterių Poteidan'o tapytojo Bari 6208 [A. Seeberg 1971:nr. 234; D. Amyx 1988:121:2 pav.] ir Hippolytos tapytojo Louvre E 624 [A. Seeberg 1971:nr. 236, XV pav.; D. Amyx 1988:262, nr. A3].¹³ Mūsų nuomone, Poteidan'o ir Hippolytos'o tapytojų kraterių figūros yra daug lieknesnės ir gyvybingesnės nei Kauno kraterijoje ir rodo, kad čia skirtinį dailininkai.

ŠVADOS

Kauno kraterių priskiriamie prie specialaus pogrupio VKI laikotarpio 12 vazų grupės

8 pav. Drezdeno (ZV 1604) kraterio piešinys. Andromedos grupė

patscheck amforą, priskirtą šios grupės „ratui“, tačiau čia panašumai jau yra mažesni. Idomu, kad pirmojoje amforoje kairiausiai esančios moters dešinės kojos pėda „peržen-

(570-550 m. pr. Kr.), kur matome komastus nuogų moterų draugijoje.¹⁴ Beveik visada moterų yra mažiau nei vyrų, bet šokio kompozicijoje jos atlieka pagrindinį vaidmenį ir

tekste nuogų moterų motyvas galėjo atsisusti Aténų įtakoje ar tiesiog naudojant erotinę temą buvo stengiamasi patraukliau „ipakuoti“ prekę. Alternatyvai, galima aiškinti, kad

nuogų moterų vaizdavimas sutampa su naujo Korinto kulto šokio, kuriame vyrai šoko sukryžiuotų kojų žingsniu, atsiradimu. Ne-paisant nuogų moterų šokėjų kilmės, jų komastų kompanjonams lemta greitai išnykti iš graikų tapytų figūrų būrio. Galbūt jie asimiliavosi, kaip siūlo J. Boardman, su atsira-dusiais linksmais, vyną geriančiais satyrais [Boardman J. 1974:209].

Literatūra

1. Amyx D. A. Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period. Vol. I: Catalogue; Vol. II: Commentary; Vol. III: Indexes, Concordances and Plates. Berkeley, 1988.
2. Bakir T. Der Kolonnettenkrater In Korinth Und Attika Zwischen 625 Und 550 V. Chr. // Beiträge zur Archäologie 7. Würzburg, 1974.
3. Beazley J. D. Attic Black-figure Vase-

13. Payne H. Necrocorinthia. Oxford, 1931.
14. Reklaitis P. Marian Morelowski // Lietuvijos Enciklopedija. T. 19. South Boston, 1959, p. 269.
15. Robertson M. The Art of Vase-painting in Classical Athens. Cambridge, 1992.
16. Seeberg A. Corinthian Komos Vases. Institute of Classical Studies. London, 1971.
17. From Padded Dancers to Comedy // Stage Directions: Essays in Ancient Drama in Honour of E. W. Handley. Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London. Supplement 66. London, 1995, p. 1-12.
18. Sidrys R. V., Škiudienė R. A Black Figure Krater with Padded dancer Scene from Kaunas, Lithuania // Antike Kunst 42. p. 3-8.
19. Smith R. R. R. Hellenistic Sculpture.

dimą studijuoti kraterį ir antikinės archeologijos bei menų profesoriui emeriti serui John Boardman (Oksfordo universitetas) už naudingas konsultacijas, taip pat prof. Axel Seeberg, Archeologijos, numizmatikos ir menų istorijos skyrius Oslo universitete, ir dr. Ann Blair Brownlee, Viduržemio skyrius, universiteto muziejus, Pensylvanijos universitete.

Egidijus Talmantas ir Dormonte Steponavičienė konsultavo apie kraterio keramikos technologiją. Agnė Varnaitė puikiai atliko piešinius, o gerą techninę fotografinę pagalbą gavome iš V. Jankausko. Valstybinė biblioteka Berlyne D. Amyx'o bei A. Seeberg'o knygas padovanojo Lietuvos M. Mažvydo nacionalinei bibliotekai, kad padėtų mūsų studijai. Redaguoti padėjo J. Sinkevičiūtė ir V. Šimėnas.

2. Mes naudojame terminą „komastai“,

9 pav. Kalkidikī tipo Richterkrater, dabar priklausantį Stanfordo universiteto kolekcijai (SUMA 1979.90), piešinys.

- painters. Oxford, 1956.
4. Beazley J. D. Attic Red-figure Vase-painters. Oxford, 1963.
  5. Boardman J. Athenian Black Figure Vases. London, 1974.
  6. Brijder H. A. G. Siana Cups II: the Heidelberg Painter. Amsterdam, 1991.
  7. Bulanda E., Bulas K. Corpus Vasorum Antiquorum: Pologne. Academie Polonaise Des Sciences Et Des Lettres. Cracow, 1936.
  8. Cantarella E. Bisexuality in the Ancient World. New Haven, 1992.
  9. Grant M. The Rise of the Greeks. New York, 1987.
  10. Hornbostel W. Aus Gräbern und Heiligtümern. Mainz, 1980.
  11. Jucker I. Frauenfest in Korinth // Antike Kunst 6. 1963, p. 47-61.
  12. Moon W. Greek Vase-painting in Mid-western Collections. Chicago, 1979.

London, 1991.

20. Snitkuvienė A. XIX a. senovės Egipito tyrinėtojai ir kolekcionieriai Lietuvoje // Nuo Gotikos iki Romantizmo. V., 1992, p. 192-215.

21. Stauskas P. Kauno valstybinis M. K. Čiurlionio vardo Dailės muziejus. V., 1959.

22. Steinhart M. Zu einem Kolonnettenkrater des KY-Malers // Archäologischer Anzeiger. 1992, p. 486-512.

23. Zlat M. Polski słownik biograficzny. XXI/2: 767. Zeszyt 89. Wrocław, 1976.

Pastabos

1. R. Sidrys dėkingas už 1992-1994 m. JAV Fulbright stipendiją Vytauto Didžiojo universitete, kuri leido jam dėstyti senujų civilizacijų meną, taip pat atliki šiuos tyrimus.

Mes dėkojame, M.K. Čiurlionio muziejaus direktoriui Osvaldui Daugeliui už le-

nes lietuvių kalboje nėra atitinkmens. Tikslėmis terminas yra angl. „padded dancers“ (t. y. šokėjai, dėvintys kimštus chitonus-sijonus, kad pilvai ir sėdynės atrodytu išpūsti). Jis išskiria Korinto vyru šokėjus nuo kitų vienos eilės skirtingai pavaizduotų šokėjų vėlesnio laikotarpio Atikos vazose. Jie apibendrinai vadinami „komastais“.

3. Antikinės tapytos vazos i Lietuvos di-dikų privačias kolekcijas patekdavo retkarčiais XIX a. [Snitkuvienė A. 1992]. Dalis jų prieš I Pasaulinį karą buvo išvežtos į carinę Rusiją, kita dalis pateko į Lenkijos muziejus. Šiuo metu Lietuvoje, Nacionaliniame muziejuje, yra 2 dideli vėlyvi raudonafigūrai krateriai (ir vienas fragmentas) iš pietų Italijos [Bulanda E., Bulas K. 1936:pl. 3:20, 21] ir daugiau kaip 10 mažesnių panašaus stiliums vazų Dailės muziejuje [Bulanda E., Bulas K. 1936:pl. 2, 3]. O Nacionaliniame

M. K. Čiurlionio muziejuje yra 8, iš kurių 1956 m. Ermitažas padovanojo 5 raudonafūres ir juodafigūrės vazas (3 rastos Juodosios jūros šiaurinėje pakrantėje).

4. Juoda spalva buvo gauta koloidiniu moliu padengtą paviršių deginant reducinėje aplinkoje prie 940-960° C temperatūros. Todėl šiandien jos negalima vadinti da-

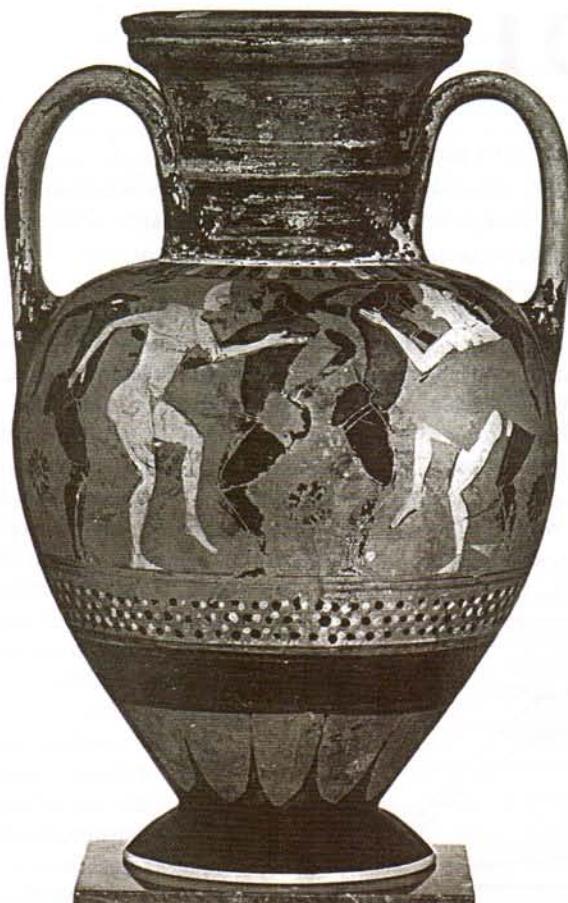
skersmuo - 11,2 cm, ašų aukštis - 11 cm, talpa - apie 4 l.

7. Vilniaus keramikas Egidijus Talmantas tyrinėjo ir eksperimentuodamas pamégino atkurti juodafigūrės keramikos technologiją. Jis maloniai sutiko apžiūrėti Kauno kraterį, ir mes čia naudojam jo pastabas. Be to autorai pastebėjo, kad ankstyvesnis restau-

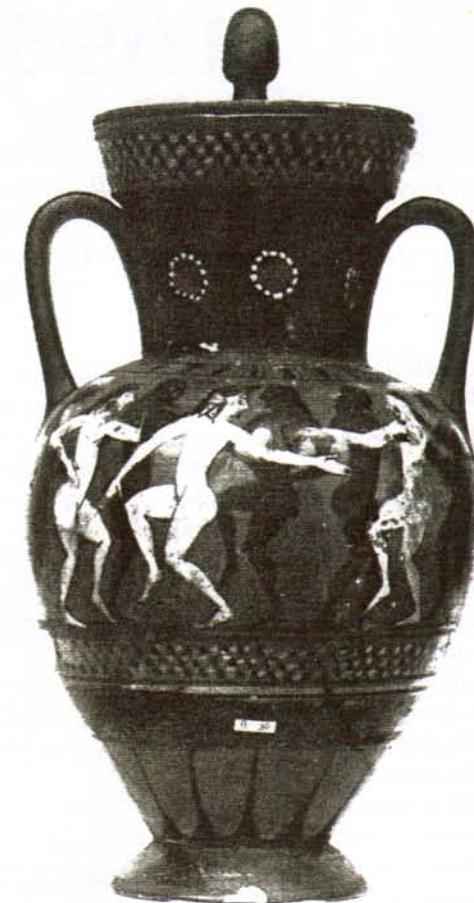
sios Azijos ir Egipto miestuose moterims buvo suteikta tam tikra visuomeninė laisvė ir buvo viešai išaukštinamos helenistinės karalienės.

10. Žiūrėti D. Amyx [1988:653-56]; jis ženkliai išplečia ankstesnę I. Jucker hipotezę [1963].

11. Archaiška juodafigūrė amfora nuo

10 pav. ExKopatscheck amfora. Andromedos grupės ratas

11 pav. Britų muziejaus Londonone amfora B 36. Andromedos grupė

žu. Taip pat šis juodas paviršius dažnai neteisingai vadinamas „laku“, t. y. paviršinis sluoksnis, sudarytas iš sakingos ar celiuliozinės medžiagos.

5. H. A. G. Brijder, *Siana puodeliai II: Heidelberg tapytojas* (Amsterdam: 1991). Ta pati tema vyrauja KY dailininko kūryboje, *kolonėlio kraterje*, sukurta maždaug jo kūrybinės veiklos laikotarpio viduryje, apie 570 m. pr. Kr., Würzburg H 5831, palyginus M. Steinhart, „Zu einem Kolonnettenkrater des KY-Malers“, *Archäologischer Anzeiger* (1992) psl. 486-512.

6. Esame be galio dėkingi Ann Blair Brownlee ir Axel Seeberg, kad šie tyrinėjo Kauno kraterio nuotraukas ir pareiškė pastabas dėl vazos formos. A. Seeberg nurodė, kad neįprasta forma gali būti eksperimento rezultatas arba atsiradusi po didelio restauravimo. Vis dėlto, labai atidžiai apžiūrėjė apatinę dalį, neradome jokių restauravimo žymų. Vazos aukštis - 26 cm, skersmuo su ašomis - 29,6 cm, be ašų - 24,5 cm, pagrindo

ravimas plonu vaško sluoksniu padengė išrežtas kontūro linijas, ir, laikui bėgant, vaškas patamsėjo. Spiritu nuvalius nedidelį bandymo plotelį, išrežtų linijų tinklas išsivalė bei nusivalė ir (restauruota?) „poringo paviršiaus“ nutapytą dalis šalia esančiose vietose (t. y. gaidžio plunksnos). Negalėdama numatyti, kaip toks indo nuvalymas galėtų pakeisti paviršiaus spalvinę gamą, muziejaus direkcija nusprendė kol kas vazos nevalyti. 5 ir 2 pavyzdžio dėka galime vizualiai nustatyti išrežtų linijų detales. Jos matomos baltomis linijomis (išrežos, einančios už figūros, nėra pažymėtos).

8. Žiūrėti A. Seeberg [1971:1-2, 48], kur aprašyta panaši tapytojo Tydeuso šokio interpretacija.

9. A. Smith [1991:79-85] teigia, kad tik helenistiniai laikais, t. y. IV a. pr. Kr. pabaigoje, tokį vyru ir moterų heteroseksualų romantišką idealą išpopuliarino nuogos Afroditės skulptūros ir moterų portretinė skulptūra. Tai įvyko todėl, kad naujuose Mažo-

paskutinio ketvirtadalio VI a. pr. Kr. Sirakūzų archeologiniame muziejuje iš Megara Hyblaea vaizduoja nuogą vyru sukryžiuotomis kojomis; publikuotas [CVA Syracuse 1, III H pl. 4:1, 2]. Nors nei vienas iš trijų porų nuogų vyru nėra komistas, „sukryžiuotų koju“ pasirodymas dar viename erotiškame vyru kontekste yra įdomus.

12. Lotoso-palmetės derinys tarp gaidžių, vaizduojamas ant oinochoe, kurį nupieše Tydeaus tapytojas, Nr. 27 [Moon W. *Greek Vase-Painting in Midwestern Collections*. Chicago, 1979; Amyx D., p. 269-270] yra panašus savo kompozicija ir spalvomis bei piešimo maniera.

13. Palyginant Britų muziejaus B 36 ir Seeberg 1971:Nr. 231; (a.i.a.) iš J. Boardman.

14. Be vienuolikos vazų, kurios aprašytoos D. Seeberg [1971; Nr. 231-240], yra ir viena amfora, iliustruota W. Hornbostel'o kataloge [1980].

Ardomų archeologijos vertybių tyrimai Lietuvoje 1993-2001 m.

Archeologinis pažinimas iš esmės grindžiamas archeologijos paveldo moksliniu tyrimu [...].

Būtina vadovautis principu, kad informacijos apie archeologijos paveldą rinkimas nenaikintų išlikusių archeologinių pėsakų daugiau, negu tai būtina apsaugos ar moksliniams tinkslams [...]. Kasinėjimus reikėtų atlikti tose istorinėse vietose ir paminkluose, kurie atsidūrė pavojuje dėl plėtrros, žemėnaudos kaitos, grobstymo arba natūraliai nyksta.¹

AGNĖ VAITKUVIENĖ
ZENONAS BAUBONIS

Nors saugoti ir ūkiškai nenaudoti archeologijos vertybių įpareigoja Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, tačiau retai susimąstom, kas yra archeologijos vertybė, galbūt todėl, kad vertingiausia jos dalis slypi po žeme. Kraštovaizdyje (išskyrus piliakalnius, pilkapius) šie objektai beveik nepastebimi. Ir taip jau susiklostė, kad ne visus archeologijos objektus įmanoma išsaugoti - priežastys įvairios: kai kurios vertybės pateko į ūkininkų namų valdas, kitas ardo gamta, miškuose per jas nusidriekia kvartalinės linijos, ariamos priešgaisrinės juostos. Siekiant išsaugoti ardomas archeologijos vertybes ar jų dalis, dažnai reikia griebtis archeologinių tyrimų, t. y. išsaugoti jas dokumentuojant. Archeoliniai tyrimai apsaugos tikslais - kasinėjimai - yra destruktyvus tyrimų būdas ir turi būti vykdomi tik tada, kai neįmanoma taikyti kitų archeologijos vertybių apsaugos priemonių.

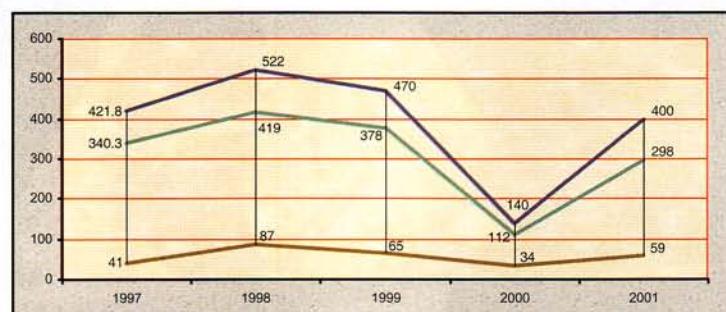
Ivairūs terminai naudojami apibūdinti šiemis tyrimams: „conservation by record“², „zachowania przez zadokumentowanie“³ (išsaugojimas dokumentuojant), „rescue archaeology“⁴, „rescue excavations“⁵, „ratownicze prace wykopaliskowe“⁶, „wykopaliska ratownicze“⁷ (gelbėjimo archeologija, kasinėjimai), „contract archaeology“⁸, „archeologia kontraktowa“⁹ (kontraktinė, sutarties archeologija) ir kt. Lietuvoje tokiu tyrimų programose naudojamas „apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybių“ terminas, t. y. „tyrimai apsaugos tikslais“. Šiuos terminus ir naudosime straipsnyje.

Savo metodika apsaugos archeoliniai tyrimai šiek tiek skiriasi nuo fundamenta-

lių. Kai kurios tyrimų metodologijos išlygos yra numatytos „Archeologinių tyrinėjimų ir atsiskaitymo už juos bendruosiuose reikalavimuose“¹⁰. Be to, šiu tyrimų specifika Lietuvoje glauastai yra aprašės dr. G. Zabiela¹¹. Tyrimai apsaugos tikslais atliekami objektuose, ar jų dalyse, kurios buvo naikinamos ar bus sunaikintos, neprikla-

žalojamuose archeologijos objektuose, juos dominančiuose moksliniu požiūriu. Deja, kartais tokiais atvejais nepaisoma apsaugos prioritetą, be to, ir tyrimų ataskaitose trūksta paveldosauginės informacijos. To pasekoje tyrimai nėra sistemingai publikuojami. Ne visi autoriai leidinyje „Archeoliniai tyrinėjimai Lietuvoje“ pateikia informaciją, kodėl objektas tirtas. Nėra aiškumo ar šie tyrimai padėjo išsaugoti archeologijos vertybę ir kokiui mastui.

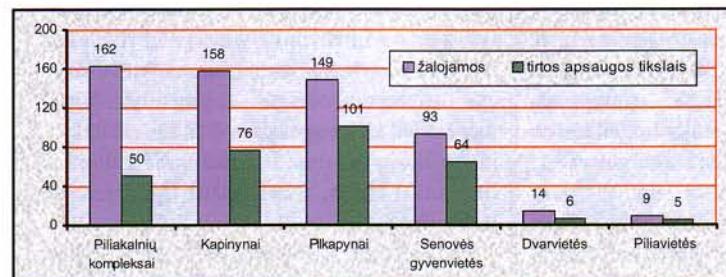
Siekiant išspręsti paminklų publikavimo problemą, siūlytume pasinaudoti Danijos pavyzdžiu. Teikiant informaciją kasmetiniam danų leidiniui „Arkeologiske udgravninger i Danmark“ (Archeologi-

1 pav. Apsaugos tikslais tyrinėtų archeologijos vertybių programos lėšos 1997-2001 metais

somai nuo to, ar archeologai jas užfiksuos. Skirtingai nuo fundamentaliųjų, apsaugos tyrimai dažniausiai neapima viso objekto, o tik žalojamas jo dalis, todėl šiu tyrimų tei-

nai tyrinėjimai Danijoje), informacijos apie kasinėjimus pradžioje archeologas privalo glauastai nurodyti tirtos archeologijos vertybės registrinių numerių, vienos pavadinimus, kasinėjimų priežastį, tipą ir chronologiją. Kiekviename leidinyje ši informacija apibendrinama bei atliekamos įvairios statistinės analizės¹². Šie apibendrinimai, schemos, diagramos kartu su išlaidų archeologijos tyrimams skaičiavimais padeda

2 pav. 1993-2001 m. apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertybių pasiskirstymas pagal paminklų tipus

kiama informacija tik dalinė, ne visada tinkama mokslinėms išvadoms.

Trūkstant lėšų Lietuvos archeologai priversti derinti paveldosauginius ir savo mokslinius interesus, todėl tyrimus atlieka

visuomenei ir valdžios institucijoms realiai vertinti apsaugos tyrimų išlaidas ir naudą.

Lietuvoje archeoliniai tyrimai apsaugos tikslais vykdomi iš valstybinių bei privačių lėšų. Valstybė finansuoja apsaugos

archeologinius tyrimus, būtinus dėl ūkio plėtros programų (pvz., kelių tiesimas), o nuo 1993 m. ir pagal „Archeologijos paminklų apskaitos, apsaugos ir tyrimų programas“, patvirtintas Kultūros vertybų apsaugos departamento (anksčiau - Paminklotvarkos departamentas). Privatūs investitoriai dažniausiai finansuoja archeologinius tyrimus būtinus dėl ūkio plėtros urbanizuotose vietovėse. Deja, jie nėra suinteresuoti kaimo vietovėse esančiais archeologijos objektais, o kaimo gyventojai neišgali apmokėti archeologinių tyrimų išlaidų. Be to, nėra sukurta kultūros vertybų savininkų ar valdytojų skatinimo mechanizmas, nėra numatytos kompensacijos už kultūros vertybų konservavimo ir restauravimo darbus, todėl šių objektų tyrimai dažniausiai finansuojami iš valstybės biudžeto.

Straipsnyje nagrinėsime 1993-2001 m. archeologinius tyrimus, finansuotus iš valstybės biudžeto ir vykdytus pagal Kultūros vertybių apsaugos departamento „Apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybių“ bei „Apskaitos tikslais tiriamų archeologijos vertybių“ programas (nuo 1997 m., anksčiau „Archeologijos paminklų apskaitos, apsaugos ir tyrimų programa“). Apsaugos archeologinių tyrimų finansavimą detaliau panagrinėsime tik nuo 1997 m., kai apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybių programa tapo atskiru su savo atskiru biudžetu. Deja, privačių investitorų bei valstybės pagal plėtros programas finansuotų apsaugos archeologinių tyrimų nagrinėti neturime galimybių dėl duomenų stokos.

Apsaugos tyrimų finansavimas

1997-2001 m. Apsaugos tikslais tiriamu archeologijos vertybų programai buvo skirta 1 953 800 litų. Iš šių lėšų archeologiniai kainojimai kainavo 1 566 800 litų (80%), kiti pinigai buvo skirti antropologijos, dendrochronologijos, osteologijos tyrimams, povandeniniams archeologijos tyrimams, archeologijos vertybų erduojančių dalių žvalgymams, ardomų pilkapių apmatavimams ir kitokiem žalozamų archeologijos vertybų tyrimams (pav. 1).

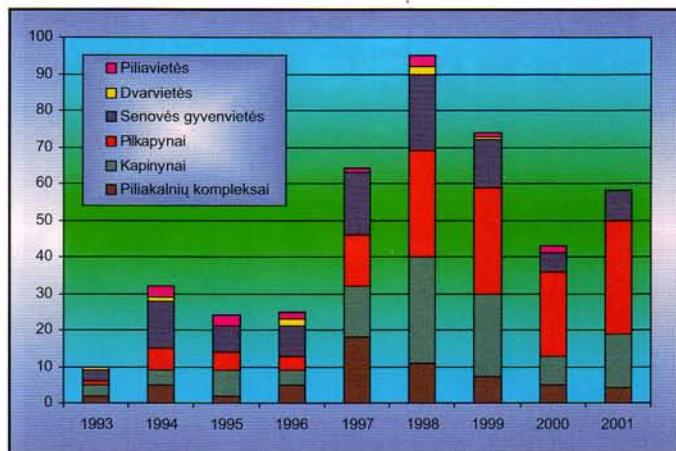
Archeologinių tyrimų pagal „Apsaugos tikslais tiriamų archeologijos vertybų programą“ 1 m² kaina 1997-2001 m. svyraovo nuo 7 iki 208 litų. Didžiausias plotas (283,5 m²) už 2000 litų 1998 m. ištirtas Ruklių kapinynė, o mažiausias

(24 m²) - už 5000 litų
2000 m. durpyninėje
Žemaitiškės-2 senovės
gyvenvietėje. Tačiau
daugumos archeologi-
nių tyrimų 1 m² kaina
buvo tarp 50-100 litų.

50-100 litų už 1 m² dažniausiai kainavo senovės gyvenviečių ir kapinynų archeologiniai tyrimai. Šiek tiek brangiau kainavo tyrimai piliakalniuose, o pilkapynuose jie buvo nežymiai pigesni. Pagal žalojimo pobūdį, pigesni už vidurkį buvo arimų, duobių, kelius, elektros ir kvartalinių linijų, brangesni - vandens telkiniių sužalotų vetybių archeologiniai tyrimai.

1993-2001 m. apsaugos tikslais tirtos archeologijos vertybės

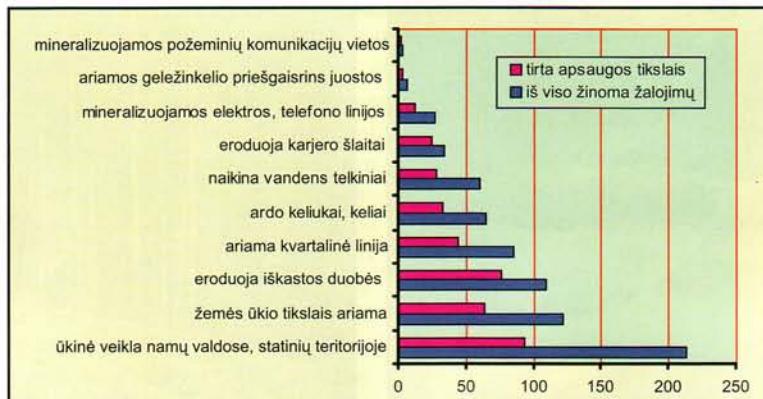
Plačiau panagrinėsime apsaugos tyrimus (pagal apsaugos ir apskaitos progra-

3 pav. 1993-2001 m. apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertėbių pametinis pasiskirstymas (pagal vertėbių tipus)

gos archeologiniai tyrimai buvo atliekami pagal „Piliakalnių avarinės būklės likvidavimo programą“, nes apsaugos tyrimai piliakalniuose skiriasi nuo tyrimų kitose archeologijos vertybėse. Dauguma apsaugos tyrimų piliakalniuose, kurių stabilumas pažeistas dėl vandens sukelto erozijos, buvo atliekami aikštelių pakraščiuose. Stabilizuojant piliakalnus, jų šlaitai buvo lėkštintami, ištiriant aištelių pakraščius. Tokiu būdu aikštelių dalį apsaugos tyrimai išsaugodavo sveikas kitas piliakalnio dalis. Tuo tarpu apsaugos tyrimai kitų archeologijos vertybų žalojamoje dalyje negarantavo šių dalį išsaugojimo.

Beveik pusė žalojamų kapinynų buvo tirta apsaugos tikslais. Kapinynus dažniausiai žalojo namų valdos, užstatymai ir arimai. Be to, apsaugos tikslais ištirta didžioji dalis žalojamų pilkapynų ir senovės gyvenviečių. Pilkapy-

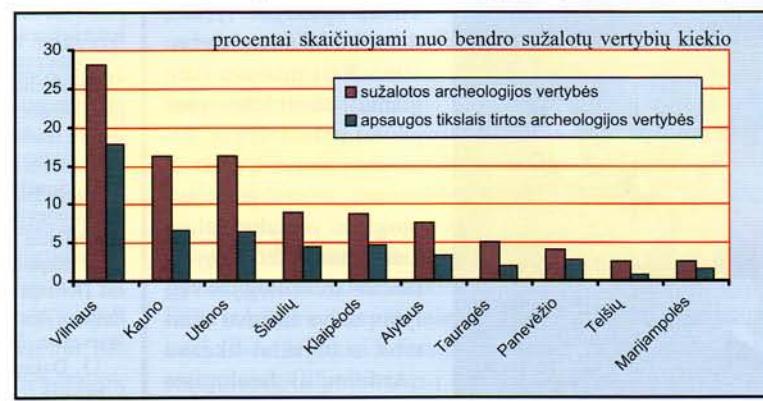
4 pav. Zalojimo būdai ir 1993-2001 m. apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertybų santykis

mas), vykdytus 1993-2001 m. Šiuo laikotarpiu apsaugos tikslais daugiausiai tirta pilkapynų, kapinynų, senovės gyvenviečių ir piliakalnių kompleksu (pav. 2).

Palyginus su žalojimų skaičiumi, matyt, kad apsaugos tikslais tirta mažiau nei pusė žalojamu piliakalniu. Tačiau, dalyje ju apsaugos

nus dažniausiai žalojo miško kvartalinės ir priešgaisrinės linijos bei keliukai.

Pamečiu išskirščius apsaugos tikslais tirtas archeologijos vertybės, matyti, kad priklausomai nuo tais metais tirtų objektų skaičiaus archeologijos vertybų tipu skaičius svyruoja daugmaž proporcingai. Tik 1997 m.

5 pav. Žalojamų ir 1993-2001 m. apsaugos tikslais tirtų archeologijos vertibių apskrityse procentinis santykis

6 pav. Žeimenos upės plaunamo Sudoto archeologijos paminklų komplekso (Švenčionių r.) tyrimai 1997 m.

laujančiomis apsaugos tyrimų. Tačiau archeologai, derindami paveldosauginius ir mokslinius interesus, ne visada rinkosi prioritetiniai laikytus objektus. Atidžiau panagrinėjus 1993-2001 m. apsaugos tyrimus, matyti, kad dažniausiai gelbėtos ūkinės veiklos, lobių ieškotojų ir kitų kasėjų duobių, ariamų dirvų, kvartalinių linijų žalojamos archeo-

2001 m. apsaugos tyrimus geografiniu aspektu, tyrimų gausa išsiškiria Vilniaus apskritis (pav. 5). Čia fiksuoja ir daugiausiai žalojimų. Kitose apskrityme apsaugos tyrimų kiekiai proporcingi sužalotų archeologijos vertybų skaičiui. Gal kiek per mažai dėmesio buvo skirta žalojamoms Kauno ir Utens apskričių archeologijos vertybėms. Žiū-

lais tirta 74% fiksotų žalojimų), duobių kasiimo (70%), požeminių komunikacijų mineralizavimo (67%) žalojamos archeologijos vertybės. Apsaugos tyrimų neskubėta vykdyti geležinkelio priešgaisrinį juostą (43%), ūkinės veiklos (44%), vandens telkinių (47%), elektros ar telefono linijų mineralizavimo (48%) žalojamosios archeologijos vertybėse.

Nagrinėjant 1993-

pateikiame keletą skaičių: 1977-1978 m. iš tuometinio archeologijos objektų sąrašo 373 objektai išbraukti kaip sunaikinti ir 69 kaip ištirti arba dalinai sunaikinti objektais¹³. 1993-2001 m. né vienas objektas nebuvu sunaikintas, pilnai objektai nebuvu tiriami, o dalinai sunaikinti objektai saugomi ištiriant sužalotas dalis.

LITERATŪRA

1. Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1997, p. 252.
2. Kobylinski Z. Protection of the European Archaeological Heritage: Current Problems and Perspectives // Archeologia Polona. Vol. 38:2000. Warszawa, 2000, p. 33-42.
3. Barford P. Wielka Brytania: przeszłość Anglii dla teraźniejszości i przyszłości // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa, 1998, p. 163.
4. Szpanowski P. Protection of Archaeological Heritage in Denmark: Remarks from the Polish Point of View // Archeologia Polona. Vol. 38:2000. Warszawa, 2000, p. 128.
5. Kraut A. Archaeological Heritage Protection in Estonia // Archeologia Polona. Vol. 38:2000. Warszawa, 2000, p. 97.
6. Enhelgardt B. Niemcy: ochrona zabytków archeologicznych w Dolnej Bawarii // Ochrona dziedzictwa

7 pav. Tiriama Miškiškių (Aktapolio) pilkapyne (Molėtų r.) „lobių ieškotojų“ suardytas pilkapis, 1996 m.

logijos vertybės (pav. 4).

Palyginus su žalojamų archeologijos vertybų sąrašais išaiškėja, kad dažniausiai tirtos karjerų eksploatavimo (apsaugos tikslais.

rint i praeitį, galima konstatuoti, kad pusė archeologijos vertybų, kuriose fiksoti žalojimai, 1993-2001 m. buvo tirtos apsaugos tikslais.

Deja, ne visų turtų archeologijos vertybų nykimas apsaugos tyrimų dėka buvo sustabdytas. 1993-2001 m. buvo stengiamasi skirti lėšas ypač greitai nykstančių archeologijos vertybų dalui ištymui, tačiau, jei archeologijos vertybę žalojo keli faktoriai, lėčiau nykstančios archeologijos vertybų dalys nebuvu tiriomas, o objektai likdavo „Ardomų archeologijos vertybų sąrašuose“.

Pabaigai palyginimui

archeologicznego w Europie. Warszawa, 1998, p. 252.

7. Kobyliński Z. Polska: ochrona dziedzictwa archeologicznego // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa, 1998, p. 271.

8. Holm L. Swedish cultural heritage management: retrospect and the current situation // Archeologia Polona. Vol. 38:2000. Warszawa, 2000, p. 82.

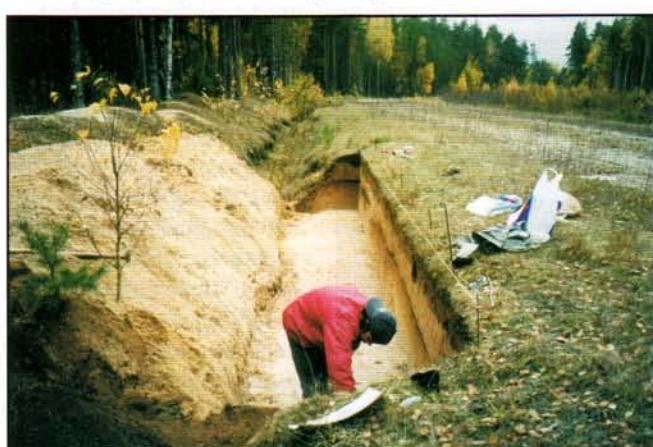
9. Barford P. Wielka Brytania: przeszłość Anglii dla teraźniejszości i przyszłości // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa, 1998, p. 161.

10. Archeologinių tyrinėjimų ir atsiskaitymo už juos bendriųjų reikalavimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 354-366.

11. Suardytų archeologijos paminklų tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 563-567.

12. Szpanowski P. Protection of the Archaeological Heritage in Denmark: Remarks from the Polish Point of View // Archeologia Polona. Vol. 38:2000. Warszawa, 2000, p. 129.

13. Dakanis B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Vilnius, 1988, p. 104.

9 pav. Tiriama paseniečių sužalota (per objektą iškastas griovys) Paramelio-2 senovės gyvenvietė (Varėnos r.)

8 pav. Alanto upės intensyviai plaunamo-eroduojamo Vėlaičių piliakalnio (Kretingos r.) liekanos 1995 m.

TADUI DAUGIRDUI - 150

ALGIRDAS GIRININKAS

Prieš 150 metų, 1852 m. vasario 27 d. Turbine gimė būsimas Lietuvos archeologas, visuomeninkas, muziejininkas, dailininkas, kultūros darbuotojas Tadas Daugirdas, kurio gyvenimo kelias buvo susijęs su Lietuvos mokslu, menu, visuomeniniu lietuvių judėjimu XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje.

Tėvas, susisiekimo inžinierius Mykolas Daugirdas, o motina Marija Jelenskytė i Lietuvą - Plembarko (vėliau vadintas Dasugirai) dvarą, kurį tėvas įsigijo už gerą tarnybą tiesiant kelius, sugrįžta 1856 metais. Savo autobiografijoje T. Daugirdas rašo, „... atvažiavęs į Lietuvą, kalbėjau labai netaisyklinga lenku kalba, nes auklė buvo rusė, kuriaj Plembarke pakeitė lietuvaite“. Mokytojai keitėsi kas metai. Tada mokė apskrities mokytojas tikės spiritizmo reiškiniais, vėliau prancūzas Lapere, iki 1863 metų sukilimo. Po sukilimo T. Daugirdas metus gyveno Rygoje, o po to jį mokė Aleksandras Astrauskas, kuris paruošė T. Daugirdą Vilniaus realinės mokyklos ketvirtajai klasei. Vilniuje gyveno pas prancūzų Cholettą iki 1868 metų. Po to, T. Daugirdas susirgo ir tévų bei gydytojų rūpesčiu gydési Berlyne. Gydytojų patarimui grižo į sodžių, Plembarką, kur praleido visą rudenį ir žiemą. Po to, išvyko į Vilnių ir išstojo mokytis į piešimo mokyklą, kuriai vadovavo I. Trutnevas. Po mokykloje praleisto laiko lanké kitus užsiémimus - pas dailininką Karčevskį. Taip jis ruošesi studijoms, norédamas įstoti į Petrapilio Dailės akademiją. 1870 m. rudenį tai jam pavyko padaryti. Ten jis vėl susitinka ir susidraugauja su buvusio Šiaulių bajorų maršalkos, už dalyvavimą 1863 m. sukilime ir ištremto į Sibirą, sūnumi Stanislovu Vitkevičiumi (su juo buvo pažystami dar iki 1863 m. sukilimo, nes T. Daugirdo tévai su Vitkevičiais bendravo), su jo vyresniuoju broliu Ignu, Zanais ir kt. Peterburge mokési prof. M. Vorobjovo pei-

zažo klasėje, o gyveno pas seną pažistamą S. Vitkevičių. Pastarasis tuo metu turėjo didelę įtakos Tado mastysenai, pažiūrų formavimuisi. 1871 m. S. Vitkevičius išvyksta į Miuncheną, o pavymui jam, 1872 m., ir Tadas Daugirdas. Ten susiformavo artimų bičiulių ratelis, kuriame be S. Vitkevičiaus buvo J. Kaširkis, Čechanavičius bei kurį laiką E. Riomeris, Chelmannkis, broliai Gierymskiai. Būdamas Miunchene, T. Daugirdas prie dailės studijų labiau neprisiriso. Daugiau laiko praleisdavo draugų ratelyje. 1876-1877 m. T. Daugirdas praleidžia Plembarke, nes visi šeimynkščiai, buvę Plembarko dvare, tuo metu gyveno Vilniuje. 1877 m. pabaigoje T. Daugirdas išvyko į Varšuvą, kur buvo apsistoję ir kiti jo draugai. Ten jis atidarė dailės dirbtuvę. A. Vislickio prikabintas, T. Daugirdas pradėjo aprašinéti dailės parodas. Ypač daug jo parodų apžvalgų galima aptikti leidiniuose „Przegląd Tygodniowego“, „Kłosy“, „Wisła“ bei „Tygodnik Ilustrowany“. Plačiau bendradarbiauta tik leidinyje „Wisła“, kur atskirais laikotarpiais buvo šio žurnalo meninis apipavidalintojas.

Gyvendamas Lenkijoje, bendravo su Gotfrid Ossovski, Adam Kirkor, dr. Władysław Matlakowski, kurie būdami liaudies meno, tautosakos, istorijos ir prieistorės tyrinėtojais, charakteriu ir pažiūromis buvo ir gyveno anticarinio nusiteikimo dvasia. Ši aplinka ir bendravimas su minėtais žmonėmis turėjo didelę įtakos T. Daugirdo pažiūrų formavimuisi. Gilindamas i Lenkijos ir Lietuvos istoriją (1890 m. dalyvauja II Lenkijos istorikų suvažiavime), būdamas Kroku-

vos mokslų akademijos narys korespondentas, Kuršo literatūros ir meno draugijos narys, o nuo 1881 iki 1891 m. intensyviai tyrinėdamas archeologinius paminklus Žemaitijoje, atranda savoje lietuvišką kraują, Lietuvos žemėje savo garbingos giminės šaknis ir apsisprendžia tarnauti savo tautai. Bendravant su A. Kirkor, pastarasis T. Daugirdui archeologijos mokslininko pavyzdžiu nurodydavo M. Homolicki, savo darbuose daug dėmesio skyrusiam senajam Vilniui. T. Daugirdo 1891-1892 metų bendradarbiavimas „Varpe“ [1] ir ieškojimas ryšių su lietuviškų įdėjų skeleidėjais, bei 1891 m. grįžimas iš Varšuvos į Plembarką, buvo galutinis posūkis prie tarnystės savo tautai. Jis tapo varpininku, kurie į kovą prieš rusus kvietė ir sulenkėjusios Lietuvos visuomenės dalį. Kaip jis, gyvendamas Plembarke, galėjo atlkti ir kaip tą tarnystę savo tautai supratė? Ogi rinkdamas senienas, savo dvare išteigdamas chorą bei meniško iš vytelių pynimo dirbtuvę, būré apie save žmones, švietę, bendravo su jais. Tai žinoma nepatiko jo giminėms ir net šeimai. Dar būdamas Lenkijoje dažnai sugrįždavo Plembarkan pavasarot ar praleisti keilis atostogų mėnesius. Tuo metu susipažino ir 1883 m. vedė Kazę Daškevičiūtę iš Likšelių kaimo, o 1891 m. atsisveikino su Varšuva ir atvyko ūkininkauti į Plembarką. Čia vienas po kito gimė šeši T. Daugirdo vaikai: Mykolas, Adomas, Tadas, Paulina, Vytautas,

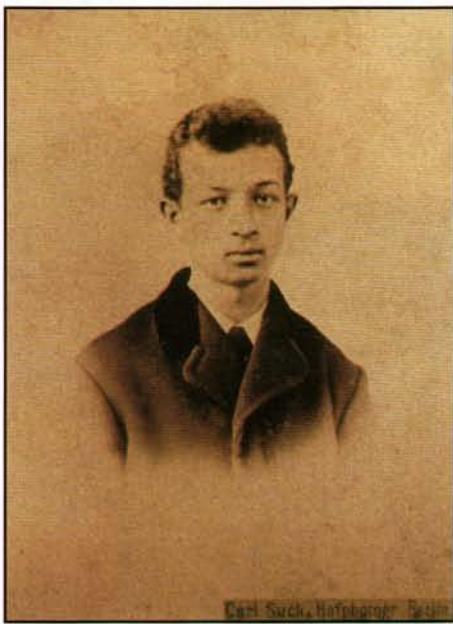

Plembarkas 1982 m. Dvaro ūkiniai pastatai buvo naudojami tarybinio ūkio. iš A. Girininko archyvo

Stanislovas. Kaip yra prasitarės ne vienam kauniečiui, „ūkininkavimas Plembarke buvo didelė našta“. Keleta kartų ūkis buvo ties bankroto riba, tačiau pagelbėdavo brolis iš Paliepės dvaro. Šeimoje didelės santarvės nebuvò. Kaimynų dvarininkų ir net šeimoje buvo vadinas „litvomanu“ ir „chlopomanu“. Tokioje aplinkoje jis nebegalėjo būti. T. Daugirdas veržesi į bendravimą su kitaip mašančiais žmonėmis, ieškojo ryšių su lietuvių intelligentija. Tokiu posūkiu jo gyvenime tapo 1901 metai, pasiryžimas išvykti iš dvaro į Kauną. Kaip jis čia atvykės rado? Gi provincijos miestuką, kur pagal P. Galaunės

apibūdinimą „*rytais ir vakarais miestiečiai Laisvės alėja pragena karves, dulkėse plūkiasi vištos, šuo pabaido paršelij...*“ Inteligentų Kaune nedaug. Bet jis stengiasi su jais suartėti. Dideliu jo sąmonės posūkiu lietuviybės link buvo 1905 m., jo dalyvavimas Vilniaus Seimo darbe. Po to įsiliejo į lietuvių dailininkų organizuojamas dailės parodas.

Visą jo veiklą Kaune galima būtų apžvelgti trimis aspektais: kaip muziejininko ir archeologo, dailininko ir visuomenės veikėjo. Nors iki T. Daugirdo atejimo dirbtai į Kauno miesto muziejų (pagal T. Daugirdo autobiografiją į Kauną iš Plembarko galutiniai atvyko 1908 m. rudenį, 1907 m. vasario 8 d. jis buvo išrinktas į muziejaus komisiją prižiūrėtojo ir konservatoriaus pareigoms, o 1909 m. sausio 23 d. perėmė muziejų į savo globą) šis jau 10 metų gyvavo, tačiau savo rinkiniai ir veikla neturėjo aiškios krypties, daugiau panašėjo į īvairių retenybių sandėlį su retų mineralų, paleontologinių iškasenų, drugių, vabzdžių, liaudies tekstilės pavyzdžiais ir vienu kitu archeologiniu radiniu [2]. 1909 m. sausio 23 d., T. Daugirdui perimanant Kauno muziejaus medžiagą, archeologijos akmens amžiaus skyriuje būta 29 akmeninių kirvių, 3 akmeninių kirvių nuolaužos, 4 akmeninių kirvių išgrąžos, 10 akmeninių pleištų, 1 akmeninis kaltas ir kt. Iš viso - 51 dirbinys. Tarp senienų, susidedančių iš gink-

Tadas Daugirdas 1866 metais. Foto iš V. Vilimavičienės archyvo

lų ir metalinių papuošalų - 26 dirbiniai, numizmatiniame skyriuje - 21 Lietuvos ir Rygos moneta ir kt. [3]. Šis muziejus nedaug ką galėjo įnešti į bendrą miesto kultūrinį gyvenimą. Praturtintas T. Daugirdo kolekcija - 1782 eksponatais - ir sumanai jo vadovaujančios Kauno muziejuje per antrajį XX a. dešimtmetį virto pavyzdingu kraštotyrinio tipo muziejumi. Archeologiniai radiniai muziejuje buvo išdėstyti lentelėmis, kurių prieš

Tadas Daugirdas einantis 9-uosius metus. Fotonuotraukos iš V. Vilimavičienės archyvo spausdinamos pirmą kartą

T. Daugirdo mirtį priskaičiuota net 230 vienetų. Mykolo Brenšteino, Pauliaus Galaunės prisiminimais, visas muziejaus įrengimas ir daiktų išdėstymas turėjo aišku didaktinį planą ir sistemą. Rūpindamasis, kad muziejuje būtų jauku, jis į du ekspozicijos langus (pašto pastato antrame aukšte) įmontavo pora vitražų, pagamintų jo paties projektu Pšibitniausko dirbtuvėje Kaune. T. Daugirdui mirus, vien etnografijos skyriuje būta virš 2700 eksponatų: margučių, ju piešinių, liaudiškų drabužių, juostų, meninių keramikos, medžio, metalo dirbinių, daugiausia surinktų Marijampolės ir Raseinių apylinkėse. Apie 1919 metų muziejaus eksponatus yra rašęs prof. E. Volteris, kuris vadovauti muziejui pradėjo praėjus trims mėnesiams po T. Daugirdo mirties. Profesorius pažymėjo, kad jis daug ko neberado, ką buvo matęs dar T. Daugirdui gyvam esant.

Pradėjės dirbtai muziejuje, T. Daugirdas vėl pasineria į archeologinius tyrinėjimus. Kaip to meto mokslininkas T. Daugirdas buvo nuoseklus, sistemingai tvarkė medžiagą, rašė tyrinėjimų dienoraščius, pats juos kaip dailininkas iliustravo. Kartu su L. Kšivickiu ir A. Zmuidzinavičiumi kasinėjo Dūkšto pilialkalnį bei netoli ese prie Salako esantį pilkapyną, 1911 metais T. Daugirdas tyrinėja Lauksvydų (Kauno r.) kapinyną [4], keliauja žvalgydamas Kauno apylinkes, kartais ne vienas. Tarp jo palydovų buvo ir Valerija Čiurlionytė-Karužienė. Keliaavo nuo Alytaus iki Kauno Nemuno rinkdamas seninas, piešdamas atskirų radimviečių planus. Šiaisiai muziejiniais klausimais raše periodinėje spaudoje: „Draugija“, „Viltis“, „Lietuvos ūkininkas“, „Lietuva“, „Vienvė“ ir kt. [5].

Norėdamas plačiau ir įdomiau parodyti Kauko muziejų visuomenei, užmezga ryšius su Išručio, Karaliaučiaus, Krokuvos muziejais, 1914 m. balandžio 3-5 d. dalyvauja lenkų muziejų direktorių suvažiavime.

Atvykės į Kauną, reiškési ir kaip dailininkas. 1908 m. vasarą dalyvavo II-oje (perkeltoje į Kauną), 1910 m. - IV-oje, 1911 m. - V-oje lietuvių dailės parodoje, o 1914 m. - VIII-oje (jau Vilniuje), dekoravo Maironio kambario lubas. Be to, piešė dekoracijas, vertė ir pats rašė scenos veikalėlius. Prieš pat karą ruošėsi su trupe vykti į užsienį (kur gyveno lietuviai), kad, rodant istorinius veikalus, suaktyvintų ir parodytų lietuvišką veiklą. Nors kaip dailininkas nebuvo labai ryškus, bet siekė, kad jaunimas tobulėtų. Jis labai aktyviai parėmė Kauno gimnazijos mokytojo N. Leonidovo idėją, kad prie muziejaus būtų įkurta piešimo klasė. Bet dėl lėšų stokos ši klasė nebuvo atidaryta. Dar prieš Didžiųjų karų T. Daugirdas susidomi Lietuvos miestų herbais. 1917 m. išleido nespalvotus atvirukus su Lietuvos pilių herbais. Vėliau, jau po T. Daugirdo mirties, jo oficialus ir neoficialus padėjėjas B. Šališėnas, lenkiškos dvasios žmogus, kartu su žmona, modifikavę šiuos herbus ir susitarę su Juozu Šeškevičiaus knygynu Kaune, juos išleido savo vardu. Kartu su šiuo žmogumi į nežinių nuėjo gausi T. Daugirdo korespondencija, ženkli

Tadas Daugirdas Varšuvoje. Foto iš V. Vilimavičienės archyvo

dalis jo bibliotekos bei muziejinių vertybių.

Dalis Kauno lietuviškosios inteligentijos itariai žiūrėjo į T. Daugirdo veiklą. Gal tą šaltuką į santykius su to meto inteligentija įnešė ir tai, kad jis buvo laisvamanis ir mažai bendradarbiavo su dvasininkija. Tampresnius santykius jis palaikė su spaustuvininiku Saliamonu Banaičiu, muziku Juozu Naujaliu, Raudondvario grafu B.-J. Tiškevičiu, vargonininku Jonu Garalevičiumi, reži-

sieriumi Aleksandru Vitkauskui, knygu leidėju Antanu Smilga, kiek vėliau su Antanu Zmuidzinavičiumi, Konstantinu Jablonskiu, Vladu Nagevičiumi, Kaziu Šimoniu. Dar prieš pat Didijį karą rinko medžiagą smulkiosios pramonės parodai Petrapilyje, palaikė ryšius su to meto pramones magnatais Kaune.

Prasidėjus Didžiajam karui T. Daugirdas turėjo ryškų nusistatymą pastarojo atžvilgiu. „*Jam neatrodė tikslinga, kad lietuviai stotų į rusų kariuomenę ir stebėjos Igno Šlapelio veržimusi tapti rusų kariuomenės kariu. T. Daugirdas tvirtino, kad lietuviams neturi rūpėti tų dviejų mūsų kraštui abejingų valstybių kova, o reikia žiūrėti savo kraštą*“. Taip rašė M. Urbšienė, paruošusi T. Daugirdo Didžiojo karo laikotarpio dienoraštį spaudai [6].

Nepasimetė ir vokiečių okupacijos metais. Bendraudamas su okupantais sugėbėjo išsaugoti ir net plėsti muziejų, gerinti jo veiklą. Vokiečių metais surinko daug etnografinės medžiagos. Viena iš svarbiausių etnografinės medžiagos pateikėjų buvo Nastė Staniulytė-Liaudanskienė.

O kad palaikytų gerus santykius ir nebūtų išgrobstytas muziejus, émësi įvairių diplomatinų triukų. Jis vokiečiams pasiūlė surengti Karaliaučiuje lietuvių parodas ir joms davė medžiagos. Tai vokiečiams ir miesto burmistrui D. Pušui patiko. Taip T. Daugirdas palengva įrodė, kad muziejus miestui reikalingas. Jis buvo net trumpam išrinktas Kauno burmistro padėjėju. Bendradarbiavo ir vokiečių laikraščiuose, ypač „*Kownoer Zeitung*“. Ten ir kituose laikraščiuose rašė apie Kauno bombaradimą, Kauno pilį, lietuvių papročius. Karo metu vien periodikoje pasirodė per 130 jo publikacijų.

Karui baigiantis ir brēstant neprisklausomybės minčiai, 1917 m. Vilniaus konferencijoje buvo sudaryta komisija lietuviškai vėliavai nustatyti, į kurią įėjo dr. J. Basanavičius, A. Zmuidzinavičius bei T. Daugirdas. Jis karštai rėmė pasiūlymą prie raudonos ir žalios spalvos prijungti dar ir geltoną, ir šis pasiūlymas buvo priimtas be svyraimų [7].

Paskutinis T. Daugirdo visuomenės veiklos etapas yra susijęs su Valstybės archeologijos komisija (VAK), kuri buvo 1919 m gegužės 28 d. įsteigta, dalyvaujant švietimo ministriui J. Tūbeliui, T. Daugirdui, V. Nagevičiui ir V. Verlickui. Ji susidėjo iš 3 skyrių (senovės kultūros, vedėjas - V. Nagevičius, senovės rūmų - ved. V. Verlickas, archeografijos-juridinio, ved. - A. Janulaitis, ir centrinio archyvo - konservatorius E. Volteris), o T. Daugirdas buvo VAK pirmininku. Sritims neįtrauktoms į VAK uždavinius, T. Daugirdas siūlė sudaryti „*Senovės paminklų mylėtojų draugiją*“, kuriai VAK parengtų statutą [8]. 1919 m. rudenį, T. Daugirdui negaluojant,

kui, literatui, visuomenės veikėjui paminėti. Ką tik pargrižęs iš Rusijos režisierius Antanas Sutkus Jame perskaitė Balio Sruogos eseistinį straipsnį apie tragišką lietuvių menininkų buitį (Balio Sruogos parafrazė Jurio Baltrušaičio „*Žemės laiptai*“ ižangos tema).

Atgulė Ariogalo kapių T. Daugirdo palaikai neturėjo ramybės. Kadangi jis buvo bajoriškos kilmės ir turėjo nuopelną Neprisklausomai Lietuvai - buvo vienas iš vėliavos ir herbo kūrėjų - pokaryje, dar 1944 m. rudenį, jo palaikai buvo perkelti iš Ariogalo koplyčios į šalia jos iškastą kapą. Koplyčioje buvę karstai atidaryti, palaikai išniekinti. Nuo pat 1962 m. iki 1979 m. buvo priراšyta daug raštų, kad galima būtų vėl atstatyti viską kaip buvę. Tačiau nei to meto kultūros ministriui J. Banaičiui, nei kitiemis viršininkams rašyti raštai niekuo nepadėjo. Prireikė net septyniolikos metų, kol 1979 m. gruodžio 18 d. vėl viskas buvo atstatyta. Tačiau, jau minint T. Daugirdo mirties 70-metį, koplyčia vėl rasta apiplėsta, atkelti kai kurie karstų dangčiai. Todėl mums reikia padarytas klaidas taisiyti, o Tadui Daugirdui pagarbos duoklę atiduoti, atgailos aukę sudėti, nes jis ėjo į Lietuvą, dirbo jai kiek galėjo.

Paskaita skaityta 1989 metais lapkričio 3 d. Kauno istorijos muziejuje, minint Tado Daugirdo 70-ąsias mirties metines.

Literatūra

1. Daugirdas T. Trumpa apžvalga padarytu Lietuvoje ir Žemaitijoje archeologiszku tyrinėjimu palaiku priesistoriškos gadynės (vertė J. Bitaitis) // Varpas, 1891, Nr. 6, birželis, p. 86-88; liepa, p. 100-102.
2. Daugirdas T. Apie Kauno miesto muziejų (Laiškas į redakciją) // Draugija, 1907, Nr. 10, p. 230-231.
3. Каталогъ археологического отдела Ковенского музея. Музейный инвентарный каталог, кур по 1982 м. года дингуси из ВДКМ.
4. VUB, F 398, p. 141-150 (nebaigta rašyti tyrinėjimų ataskaita).
5. Daugirdas T. Kauno kapitolai // Lietuvos žinios, 1912, Nr. 54.
6. Urbšienė M. Kaunas vokiečių okupacijoje. Įvadas // Karo archyvas. Kaunas, 1938, p. 117-124.
7. Dobužinskis M. Apie mūsų vėliavą // Naujoji Romuva. Kaunas, 1938, Nr. 18 (380), p. 412.
8. Lietuvos kultūros paveldo centro archyvas. F1, ap.1, byla 95, L. 323-324.

Tadas Daugirdas su šeima. Foto iš V. Vilimavičienės archyvo

Valstybinės archeologijos komisijos posėdžiai vyko jo bute.

Su Kaunu susijusios ir T. Daugirdo pasiūtinės gyvenimo dienos (mirė lapkričio 1 d.) ir laidotuvės. 1919 metų Vėlinės buvo neįprastai šaltos, net Nemunas émė dengtis ledu. Buvo atsisakyta plukdyti velionį iki Dubysos. Todėl buvo surasti arkliai ir iš Kauно T. Daugirdo palaikai buvo atvežti į Plembarke.

Tadas Daugirdas Plembarke

barką. Išlydint, prie karsto priekyje stovėjo to meto Lietuvos valstybės pirmininkas Stasys Šilingas ir Lietuvos apsaugos tarybos narys, Lietuvos karo meninės sanitarijos inspektorius Vladas Nagevičius. Praėjus trimis savaitėms po T. Daugirdo mirties, 1919 m. lapkričio 24 d., Kaune „*Vilkolakio*“ klube, įvyko posėdis mirusiam archeologui, dailininkui, literatui, visuomenės veikėjui paminėti. Ką tik pargrižęs iš Rusijos režisierius Antanas Sutkus Jame perskaitė Balio Sruogos eseistinį straipsnį apie tragišką lietuvių menininkų buitį (Balio Sruogos parafrazė Jurio Baltrušaičio „*Žemės laiptai*“ ižangos tema).

* SUMMARY

Algirdas Girininkas discusses the methods how to introduce archeology achievements to society in his introductory article "Archeologists' duty - society education". In addition to press, radio, and already traditional days of live archeology learning of the pre-history is possible via experiment and reconstruction of archeological sites developing historic TV broadcasts on archeological issues.

Valdemaras Šimėnas gives a comprehensive bibliographical survey about mentioning of Prussian tribe in sources until the beginning of 13th century in his article "Looking for Origin of Prussians. Prussian Tribes at the Crossroad of 1-2nd Centuries - Prussian Period (9-12th centuries)". The author comprehensively surveys Prussian material culture in the late Iron Age. The article also gives a comprehensive account on bibliography about research of Prussian material culture. Šimėnas specifies that researchers, according to grave findings in Eastern Prussia, distinguish several cultural groups, which cannot be identified with the Prussian tribes mentioned by Peter of Dusburg. The article in more details discusses the richer necropolises such as Kaupas-Viskiautai, Bildava, Korbiai, Heydes, Norkyčiai, etc. Relations of Prussians and Scandinavians are discussed separately. The author mentions that Scandinavians quite often established their settlements near the Prussian settlements. Šimėnas points out as an example the data of recent research at Trusas settlement. In author's opinion, Prussians material culture of the 9-12th century is known superficially. Data of later period - fights with Teutons - dominate in archeological literature.

Algirdas Juknevičius discusses one of the six market places existing in Kedainiai town in 16-17th centuries in his article "The Oldest Market Place in Kedainiai". This is a market place called Old Market (Senoji Rinka) located at the northern part of Kedainiai Old Town. Archeological excavations of this place have begun in 1990. Up till now 1038 sq. m. of area was researched and found a cultural layer of 140-200 cm thick. Six cultural horizons can be distinguished. The western border of the market place in the middle of the 15th century was in a place of the current market place. From the middle of the 15th century to the end of the 16th century the plaza was unpaved. In the end of the 16th century the brick gothic house was built in the middle of the plaza. In the end of the 16th century the Old Market (Senoji Rinka) was devastated by fire and in the beginning of the 17th century this plaza lost its functions as the main town plaza. Then, when in Kédainiai the port was established and the wooden bridge build in 1602, the Old Market was cut out by the Big Market (Didžioji Rinka) designed between the bridge and the port. Until the middle of the 17th century the Old Market was build on with buildings including the Jewish Synagogue. At the crossroad of the 17th and 18th centuries the Old Market was repaved. In the 18th century it was called Jewish Market and wooden buildings were twice on fire. Rebuild buildings again were devastated by fire in the 19th century and after 1908 brick buildings were started to build on and the plaza again was repaved. After archeological research, the history of the Old Market development was revealed.

Mindaugas Bertašius distinguishes nine basic forms of pottery, which are common not only for Kaunas town but also for broader territory (Punia, Naugardukas, Sargėnai, Pypliai, etc.) in his article "Kaunas Ceramics in 13-14th Centuries". Formation of centralized

state is reflected in spread of roller-decorated ceramics in the main centers of Lithuania. In the middle and the end of the 14th century ceramics from Western Europe appears in Lithuania. They were outspread in Kaunas until the 15th century. Later non-original and not the highest quality, but cheap pottery was produced and used by local residents of the town.

Vilius Fokas tells the story how the stone with signs was found at the Lithuanian-Polish border and its wandering between Poland and Lithuania in his article "Finding of the Lost Senieji Alksnėnai Stone with Signs". Now this stone is near the cemetery in Senieji Alksnėnai.

Rita Kišonienė discusses circumstances of the ancient glassware way to the museum, its composition, peculiarities of manufacturing (blowing), and subtleties of engraving in her article "Roman Glass of the 1-4th centuries in M.K. Čiurlionis National Art Museum". The article discusses purpose of glassware - the dishes with long narrow necks were designed for dropping oils, glass jars for transportation of different liquids and as a cermant. The experts from the British Museum, London, and the State Hermitage Museum, St. Petersburg, have helped the author to date the Roman glass. It was established that the most glassware kept in the museum are from the countries of the Eastern Mediterranean such as Syria, Palestine, and Cyprus. There is several glassware from Egypt as well.

Mykolas Michelbertas discusses history of barrow research in Samogitia and Northern Lithuania and burial traditions of these regions. The author examines how and on which grounds the cultural-ethnical area of Samogitia and Northern Lithuania barrows has formed, how the discussed territory was populated and for how long people were burying in barrows. Michelbertas points out that formation of the cultural-ethnical area of barrows has happened due to interaction of the Eastern and Western Balts and belongs to the Western Balts. The barrows were made from the beginning of the 1st century to the middle of the 5th century and the forming combination of Samogitians, Žemgalai, Séliai, and Latgalai tribes left them. The author indicates that Samogitians were the first to forsake burial in barrows while this custom longest survived in the territory of Séliai.

Rita Škiudienė and Raimundas Vytenis Sidrys discuss the black-figured crater form vase, an excellent example of Hellenic culture, kept in M.K. Čiurlionis National Art Museum in their article "Archaic Scene of the Corinthian Dance on the Black-Figured Crater". They discuss how this crater came to the museum, production technology of these black-figured vases and the dance scene reflected on it. The authors date this vase 570-550 BC, however this is an arguable issue whether this crater was decorated by Andromeda group or Klyka painter. The vase-crater is one of the rarest works of antiquity kept in Lithuanian museums.

Agnė Vaitkuvienė and Zenonas Baubonis discuss relation of the archeological values researched for protection purposes in Lithuania program funds and archeological values in their article "Research of Archeological Values Being Destroyed in 1993-2001". They indicate that in the specified period not sole archeological site was destroyed; the sites were not researched in depth and partially destroyed sites are protected researching their destroyed parts.

Algirdas Girininkas discusses the life and works of a well-known Lithuanian archeologist and artist Tadas Daugirdas (1852-1919), who was distinguished in public life and museology.

2003 m. VASARĄ KVIEČIAME Į KRETUONO ARCHEOLOGINĘ EKSPEDICIJĄ

Kad JAV lietuvių išeivija, ypač jos jaunoji karta, galėtų betarpiskai susipažinti su Lietuvos senove, JAV LB Kultūros taryba (pirm. Marija Remienė) ir Lietuvos Istorijos instituto Archeologijos skyrius (vad. habil.dr. Algirdas Girininkas) rengia projektą „Kretuono ekspedicija“, kuri įvyks 2003 m. vasarą. Kviečiami visi, kurie mėgsta keliones, egzotiką ir nebijo kruopštaus darbo. Ekspedicija turi ir kitą tikslą - paremti „Baltų archeologijos“ žurnalą. Šis spalvotas, plačiajam skaitytojui skirtas leidinys apie Lietuvos senovę įsteigtas atsikūrus Lietuvai ir buvo sumanytas leisti 4 kartus per metus, bet dėl lėšų stokos jo leidimas kurį laiką buvo sustojęs. Viename iš „Baltų archeologijos“ numerių ekspedicijos dalyviai bus jamžinti.

Archeologinė „Kretuono ekspedicija“ vyks 2003 m. nuo birželio 14 d. iki liepos 4 d. (20 dienų). Tai patogus laikas, kurį galima bus suderinti su dalyvavimu Dainų ir šokių šventėje Vilniuje, vyksiančioje tuoju po ekspedicijos - liepos 5-6 d. Kasinėjimai vyks Švenčionių rajone, Švenčionelių seniūnijoje. Reškutėnų kaime, ant vieno iš didžiausių Lietuvoje - Kretuono - ežero kranto. Tai Aukštaitijos nacionalinio parko valdos. Vadovaujant profesionalams archeologams bus tyrinėjama vėlyvojo akmens amžiaus (neolito) gyvenvietė, kur lietuvių protėviai gyveno prieš 4000 metų. Žinoma, ten nebus galima rasti aukso nei sidabro, net ir geležies, nes tuo metu lietuvių protėviai metalo dar nemokėjo naudoti. Jie įrankių, indų ir ginklų gamybai naudojo vietinę žaliają - titnagą, kaulą ir ragą, akmenį, medį, molį. Kai, brūkštelėjės mentele, pajunti kietą daiktą ir ištrauki iš žemės raginių amuletą, kurį senolis ant kaklo nešiojo prieš 4000 metų, apmiršti tarsi ištiktas stebuklo, nes su tavimi kalba pati istorija, į tame tarsi elektra teka prabocių kultūros dvasia, senosios civilizacijos energija. O titnaginių dirbiniai ir dirbinėlių - gremžtukų, grandukų, peilių, kuriuos jie naudojo sumedžiotam žvériui apdirbtį, puodų šukų kiekvienas savo kasinėjamame plotelyje ras iki valiai. Atradimo džiaugsmas užtikrintas!

Ekspedicijos dalyvių buitis bus gana civilizuota. Jie gyvens už 10 kilometrų nuo kasinėjimų vietas - Ignalinos rajone, Palūšės miestelyje esančioje turistinėje bazėje, kur bus ir maitinami. Palūšė, garsi savo seniausia Lietuvoje medinės architektūros bažnytėle (prisimenate, jos atvaizdas buvo ant popierinio 1 Lt banknoto), yra įsikūrusi ant kito gražaus - Lūšių ežero kranto. Į kasinėjimų vietą talkininkai bus atvežami autobusu. Ekspedicijos dalyviai darbuosis mentele, kurią naudoja mūrininkai, ir kastuvu. Darbas fiziškai nėra sunkus, tik labai kruopštus: smiltelė po smiltelės reikia nukrapšyti žemės sluoksnį ir iš tyrinėjamo ploto, kuris paprastai būna suskirstytas kvadratais, surinkti visas senovines liekanas - daugiausia tai titnago gabaluliai, puodų šukės, žuvų, žvérių kaulai ir iš jų padaryti dirbiniai. Po to radinius teks plauti, konservuoti, inventorizuoti. Laisvu nuo darbo laiku archeologai pamokys talkininkus apdirbtį titnagą, lipdyti ir išdeginti puodus, skobti medinius šaukštus, moteris ir mergaitės - pinti, rišti juostas, žoliauti ir pažinti vaistingąsias žoles. Keliausime pėsčiomis ir autobusu po puikias apylinkes, apaugusias skambiais pušynais, uogausime ir grybausime. Vakarais prie traškančio laužo: paskaitos, skaidrių demonstravimas apie Lietuvos prieistorę, vakaronės su senovinėmis lietuvių dainomis ir šokiais, kuriuos atliks etnografinių ansamblių dalyviai. Galima bus ne tik klausytis ir žiūréti, bet ir mokytis dainuoti bei šokti, kaip senoliai mokojo.

Savaitgaliais - atskira programa: vandens žygiai irklinėmis valtimis po Aukštaitijos ežerus; ekskursijos autobusu po žymiausias ir gražiausias Lietuvos vietas, užsukant į kitas archeologinių kasinėjimų vietas; ekspedicijos dalyviai turės progos ne tik dalyvauti, bet ir padėti organizuoti Archeologo dienos šventę ir Jonines Palūšėje ir bus pakvesti į čikagiško dr. Jono Šalnos ruošiamą medžio skulptūrų parodą Švenčionyse, „Nalšios“ muziejuje.

Archeologinėje ekspedicijoje gali dalyvauti kiekvienas pilnametis savarankiškai, nepilnamečiai - su suaugusiu palydovu. Kviečiami dalyvauti ir nemokantys lietuvių kalbos, ekspedicijos vadovai mielai viską paaškins angliskai.

Kretuono ekspediciją globoja dienraštis „Draugas“ (vyr. red. Danutė Bindokienė) ir žurnalas „Bridges“ (vyr. red. Rasa Juškienė). Grupės vadovai - Dalia ir Jurgis Anysai.

Vienos dienos mokesčis - 50 dol. Norintys dalyvauti ekspedicijoje grupės arba ekspedicijos vadovams praneša iki 2003 m. kovo 1 dienos. Iki šios dienos sumokamas ir registracijos mokesčis - 250 dol. (persigalvojus iki gegužės 1 d. jis gali būti grąžinamas). Kadangi ši suma yra auka „Baltų archeologijos“ žurnalui, todėl ją galima bus nusirašyti nuo mokesčių. Registracijos čekį rašyti: „Lithuanian American Community-Cultural Council“; „memo“ dalyje galima nurodyti „Baltų archeologijai“. Čekį siuštis: Dalia Anysas, 614F South Laflin Court, Chicago, Illinois 60607-3159.

Lietuvoje, Vilniuje, galima kreiptis į Algirdą Girininką (ekspedicijos vadovą) tel. 8 5 2440643; el. paštas: algisg@email.lt taip pat į Lietuvos istorijos instituto sekretoriatą Kražių 5, Vilnius, 2001; tel. 8 5 2614935; fax. 8 5 2611433; el. paštu lii@takas.lt

Likusių sumą pinigų, skirtų gyvenimo išlaidoms - 750 dol čekį rašyti: Lietuvos istorijos institutas, Kretuono ekspedicijai; šį čekį galima atsiivežti atvykstant į ekspediciją arba siuštis: Algirdui Girininkui, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, Vilnius, 2001; arba kartu su registracijos čekiu perduoti grupės vadovei Daliai Anysas.

Iš vienos vietovės susidarius didesnei grupei keliaujančių į Vilnių, galima tikėtis mažesnės bilieto kainos, todėl dėl kelionės patartina konsultuotis su grupės vadove Dalia.

Sekite „Draugą“, kurio puslapiuose vieną kartą per mėnesį pasiroydis skyrelis „Kviečiame į Kretuono ekspediciją“.

Marija Remienė
habil. dr. Algirdas Girininkas

JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė,
Lietuvos Istorijos instituto Archeologijos skyriaus vadovas

KRONIKA

Jono Puzino skaitymai

Šiuo metu spalio 8-9 dienomis Vilniaus universiteto Archeologijos katedra sukvietė Lietuvos, Latvijos, Estijos, Rusijos, Lenkijos ir Švedijos archeologus į III-čiajają tarptautinę konferenciją „Jono Puzino skaitymai“, kurios potemė „Baltai ir jų kaimynai, kai kurie baltų materialinės ir dvasinės kultūros aspektai“ sudomino į konferenciją susirinkusią didelę klausytojų auditoriją. Konferencijos atidarymo metu susirinkusius sveikino Vilniaus

Prof. habil dr. Mykolas Michelbertas konferencijos „Jono Puzino skaitymai“ atidarymo metu. 2002 10 08

universiteto rektorius prof. B. Juodka, ižanginių žodį tarė prof. Mykolas Michelbertas, primindamas jaunajai auditorijai kuo mums ir šiandien dar svarbus prof. dr. Jonas Puzinas.

Konferencijos metu pranešimus skaitė 28 pranešėjai, kurių tematika buvo labai įvairi. Pradžioje buvo nagrinėjamos akmens ir bronzos amžiaus problemas. Šio laikotarpio klausimais pasi-

tė doc. dr. Valdemaras Šimėnas, dr. Audronė Bliujienė (Vilnius). Apie atskiras baltų gentis ir jų santykius su slavų gentimis kalbėjo prof. habil. dr. Valentin Sedov (Maskva), dr. Arnis Rādiņš (Ryga), prof. habil. dr. Michał Parczewski (Krokuva), Henadzi Semianchuk (Gardinas), o santykius su vikingais nagrinėjo dr. Władysław Duczko (Upsala), prof. habil. dr. Vladas Žulkus (Klaipėda). Konferencijos metu vyko daug diskusijų, jos nesibaigė

Pranešimą skaito prof. dr. Valter Lang (Estija)

net po konferencijai skirto laiko. Apibendrinant konferencijos rezultatus, Vilniaus universiteto Archeologijos katedros vedėjas prof. M. Michelbertas pažymėjo, kad šios konferencijos pranešimai bus išspausdinti Vilniaus universiteto Archeologijos katedros leidinio „Archaeologia Lituana“ ketvirtame tome.

Ši konferencija buvo gražus prof. dr. Jono Puzino pagerbimas, kurio jau mokinį mokiniai tėsia pirmojo profesionalaus archeologo pradėtus darbus. Profesorius Jonas Puzinas ilsisti tol nuo Lietuvos. Jis palaidotas Čikagoje, Tautinėse kapinėse. Šalia jo kapo auga du gražūs ažuolai, tarsi iprasminantys pirmojo Lietuvos prieistorinės medžiagos susistemintojo, archeologinės terminijos nustatytojo tvirtumą ir ryžtą dirbtį Lietuvos labui. Neperseniuais, 2001 m. vasario 11 d. šalia jo atgulė žmona Konstancija Puzinienė.

Jono ir Konstancijos Puzinės kapas Čikagoje, Tautinėse kapinėse 2001 m.

Prof. habil dr. Valentin Sedov iš Maskvos (dešinėje) ir Vilniaus universiteto dr. E. Šatavičius (kairėje)

sakė prof. habil. dr. Andrejs Vasks (Ryga), doc. dr. Algimantas Merkevičius, prof. dr. Valter Lang, dr. Aivar Kriiska (Tartu) ir Inga Merkytė (Danija). Ypač daug pranešėjų paliebtė romėniškojo laikotarpio problemas. Apie to laikotarpio radinių tipologiją, periodizaciją pasiskė kolegos iš Lenkijos dr. Anna Bitner-Wróblewska, prof. habil. dr. Wojciech Nowakowski, dr. Paweł Szymański (Varšuva), habil. dr. Vladimir Kulakov (Maskva) ir kt. Viduriniojo geležies amžiaus problemas pranešimuose palie-

Algirdas Girininkas

KRONIKA

2001-2002 metų archeologinės konferencijos ir seminarai, kuriuose dalyvavo Lietuvos archeologai

Respublikinė konferencija Vilniaus rotušėje, 2001 m. kovo 2 d. „*Praeities miestas-ateičiai*“ (dr. A. Kuncevičius).

Regioninė konferencija Švenčionyse, 2001 m. balandžio 18 d. „*Paminklosauga ir nūdienai*“ (habil. dr. A. Girininkas, V. Semėnas).

Tarptautinė konferencija Palangoje, 2001 m. gegužės 12 d. „*Žmogus, geležies amžiaus piliakalniai ir paleoaplinkos pokyčiai*“ (R. Jarockis, habil. dr. Vl. Žulkus, dr. G. Zabiela).

Tarptautinė konferencija Ventspilyje, 2001 m. gegužės 24-26 d. „*Kuržemės ir kuršių archeologija*“ (T. Baranauskas, dr. G. Zabiela, hab. dr. Vl. Žulkus).

Tarptautinė konferencija Kretingoje, 2001, gegužės 25 d., skirta Igno Jablonskio 90-osioms gimimo metinėms pažymėti (J. Kanarskas).

Regioninė konferencija Alytuje, 2001 birželio 13 d. „*Alytaus miestui - 420*“ (dr. E. Svetikas).

Tarptautinė konferencija Oxfordre, 2001 m. „*Mössbauer efekto pritaikymas*“ (dr. G. Vaitkevičius).

Tarptautinė konferencija Zarasuose, 2001 m. rugpjūčio 10-11 d. „*Sėlių paveldas ir dabartis*“ (A. Simnišytė, habil. dr. V. Kazakevičius).

Tarptautinė konferencija Vilniaus dailės akademijoje, 2001 m. rugsėjo 13-18 d. „*Baltijos gintaras*“ (dr. A. Bluijienė, dr. A. Butrimas, M. Iršėnas, dr. R.V. Sidrys, dr. E. Jovaiša, habil. dr. R. Rimantienė).

Tarptautinė konferencija Vilniuje, 2001 m. rugsėjo 18-23 d. „*Castella Maris Baltici VI*“ (dr. N. Kitkauskas, dr. A. Luchanas, dr. G. Rackevičius, habil. dr. V. Urbanavičius, A. Vaškelis, dr. G. Zabiela, A. Žalnierių, habil. dr. V. Žulkus, dr. J. Genys).

Tarptautinė konferencija Mragove (Lenkija), 2001 m. spalio 10-12 d. skirta archeologinių tyrinėjimų Mozūrijoje 50-mečiui paminėti (prof. habil. dr. M. Michelbertas, dr. V. Šimėnas, dr. A. Kuncevičius, dr. A. Merkevičius).

Respublikinė konferencija Vilniuje, 2001 m. spalio 18 d. „*Istoriko atsakomybė*“ (dr. G. Zabiela).

Tarptautinė konferencija Lietuvos Mokslų akademijoje, Vilniuje, 2001 m. spalio 24-25 d. „*Baltiški kultai: formos ir reliktai*“ (dr. R. Banytė, habil. dr. A. Girininkas, dr. V. Vaitkevičius, dr. G. Vėlius, dr. G. Zabiela).

Tarptautinė konferencija Lietuvos istorijos institute Vilniuje, 2001 m. gruodžio 17 d. „*Migracija ir kultūra*“ (habil. dr. A. Girininkas, dr. T. Ostrauskas, dr. V. Vaitkevičius, dr. G. Zabiela).

Vilniaus universitete Archeologinių tyrimų centre, 2002 sausio-balandžio mėn. seminarų ciklas „*Ankstyvasis metalų laikotarpis Lietuvoje*“ (Dž. Brazaitis, habil. dr. A. Girininkas, dr. A. Luchanas, dr. T. Ostrauskas).

Vakarai su Archeologijos draugija, 2002 m. vasario 6 - balandžio 17 d. (dr. V. Juodagalvis, dr. A. Merkevičius, prof. habil. dr. M. Michelbertas, dr. V. Šimėnas, habil. dr. V. Kazakevičius, dr. G. Zabiela).

Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Vilniuje, 2002 sausio 23 d. „*Marijos Gimbutienės skaitymai*“ (Dž. Brazaitis, dr. A. Butrimas, habil. dr. A. Girininkas).

Respublikinė konferencija Vilniaus Pedagoginiame institute, 2002 balandžio mėn. 4-5 d. „*Lietuva Europos istorijos ir kultūros kontekste. Senovės baltų ir Lietuvos indėlis*“ (habil. dr. A. Girininkas).

IV europinė viduramžių archeologijos dėstytojų konferencija Bamberge (Vokietija) 2002 m. balandžio 10-13 d.

Tarptautinė konferencija Rygoje, 2002 balandžio 25 d. Latvijos istorijos institute „*Archeologiniai tyrinėjimai Pabaltijyje 2000 - 2001 metais*“ (dr. R. Jarockis, dr. I. Vaškevičiūtė).

Respublikinė konferencija Nalšios muziejuje, Švenčionyse, 2002 m. liepos 5 d. „*Švenčionys amžių tėkmėje*“ (habil. dr. A. Girininkas, dr. V. Vaitkevičius).

Respublikinė konferencija Žagarėje 2002 m. rugsėjo 6-7 d. „*Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*“.

Respublikinė konferencija Šilutėje 2002 m. rugsėjo 19-20 d. „*Šilutės krašto prieistorė*“.

Trečioji tarptautinė konferencija Vilniaus universitete, 2002 m. spalio 8-9 d. „*Jono Puzino skaitymai*“ (dr. A. Merkevičius, R. Nemickienė, dr. V. Šimėnas, habil. dr. V. Kazakevičius, dr. G. Vėlius, dr. G. Zabiela).

SVEIKINAME archeologus, apgynusius daktaro disertacijas:

Indrė Antanaitis „*Rytų Baltijos regiono gyventojų ekonominė ir socialinė organizacija vėlyvajame akmens ir ankstyvajame bronzos amžiuje*“, 2001 m. vasario 28 d.

Gintautas Vėlius „*Kernavės miesto bendruomenė XIII-XIV amžiuje*“, 2001 m. balandžio 6 d.

Valdas Vainilaitis „*Medinės pastatai ir sodybos Vilniuje XIII-XVII a.*“, 2001 m. birželio 1 d.

Egidijus Šatavičius „*Vėlyvojo paleolito kultūros ir jų likimas ankstyvajame mezolite*“, 2001 m. birželio 14 d.

Rasa Banytė-Rovell „*Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūrinė sritis III a.-V a. pradžioje*“, 2001 m. spalio 10 d.

Romas Jarockis „*Urbanizacijos raida Žiemgaloje 11-16 amžiuje. Centras, periferija ir valdžia*“, 2002 m. birželio 26 d.

Justina Poškienė „*Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika XIV-XVI a. I pusėje*“, 2002 m. lapkričio 11 d.

Redakcinė kolegija:

Algirdas Girininkas (ats. redaktorius),

Egidijus Šatavičius, Jonas Balčiūnas,

Gintautas Zabiela, Albinas Kuncevičius

Maketavo Egidijus Šatavičius

Išleido Kultūros paveldo centro Pl

„Paveldas“ leidykla „Savastis“

Spausdino P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“

Žalgirio g. 90, 2005 Vilnius

RAŠYKITE MUMS ADRESU:

„Baltų archeologija“

Lietuvos istorijos institutas

Kražių 5, 2001 Vilnius

Telefonas: 261-49-35

Faxas: 261-14-33

Elektroninis paštas: algisg@email.lt

Kauno marių bebaigiamas nugriauti Dovainonių piliakalnis (Kaišiadorių r.) iš paukščio skrydžio.
Rimanto Kraujalio nuotrauka

Sutvirtinta intensyviai eroduojama Kauno marių pakrantė ties Vieškūnų piliakalniu (Kauno miestas).
Rimanto Kraujalio nuotrauka